

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець:
Класичний приватний університет

Виходить 4 рази на рік

Засновано у 1998 році

ВИПУСК 61

Запоріжжя
Класичний приватний університет
2014

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.

Редакційна колегія: **Бех В.П.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Бондаренко О.В.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Волович В.І.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Воронкова В.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Євтух В.Б.**, д. і. н., проф., член-кор. НАНУ (Київ); **Жоль К.К.**, д. філос. н., проф. (Київ); **Зоська Я.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Катаєв С.Л.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Коваль І.М.**, д. політ. н., проф. (Одеса); **Куценко О.Д.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Лобанова А.С.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Марчук М.Г.**, д. філос. н., проф. (Чернівці); **Огаренко В.М.**, д. н. держ. упр., проф. (Запоріжжя); **Огаренко Т.О.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Онищук В.М.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Победа Н.О.**, д. філос. н., проф. (Одеса); **Подшивалкіна В.І.**, д. соц. н., проф. (Одеса); **Полтораки В.А.**, д. філос. н., проф. (Дніпропетровськ); **Романенко Ю.В.**, д. соц. н., доцент (Київ); **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Судаків В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Таран В.О.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Тарасенко В.І.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Хижняк Л.М.**, д. соц. н., проф. (Харків); **Цимбалюк Н.М.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Чигрин В.О.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Шавкун І.Г.**, д. філос. н., проф. (Запоріжжя); **Шуст Н.Б.**, д. соц. н., проф. (Київ); **Щербина В.В.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Щербина В.М.**, д. соц. н., проф. (Запоріжжя); **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц. (Запоріжжя); **Яковенко Ю.І.**, д. соц. н., проф. (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Алексєєв А.** (Російська Федерація); **Длугош П.** (Республіка Польща); **Патрушев В.** (Російська Федерація); **Солецкі С.** (Республіка Польща); **Шуригіна Ю.** (Російська Федерація).

Голова редакційної ради: **Монаєнко А.О.**, д. ю. н., проф.

Головний редактор: **Ядранський Д.М.**, д. соц. н., доц.

Заступники: **Сіднєв Л.М.**, д. філос. н., проф., **Коваль В.О.**, к. пед. н.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 6 від 26 лютого 2014 р.

**Міністерство освіти і науки України
САУ Дніпропетровське відділення
Краківська гірничо-металургійна академія (Польща)
Сілезька політехніка (Польща)
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара
Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)
Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ “Криворізький національний університет”**

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

***“ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА:
ВЕКТОРИ ВЗАЄМОВПЛИВУ”***

16–17 травня 2014 року

м. Кривий Ріг

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

<i>Н.Г. Комих</i> СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	7
<i>Є.О. Петко</i> СОЦІОМЕНТАЛЬНІСТЬ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СУТНОСТІ ЯВИЩА	12
<i>М.С. Широкова</i> СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	18
<i>Є.О. Широкова</i> СУЧАСНІ СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ	26

ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

<i>І.В. Грабовець, Н.В. Бородіна</i> ЕКОЛОГІЧНА КОМФОРТНІСТЬ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ (СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)	34
<i>А.С. Лобанова, А. Кузєр</i> ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО И ПРИРОДА: СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ, ЦЕННОСТНАЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТНАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ	39
<i>В.В. Ніколенко</i> МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ГАСТРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ПРОТИДІЇ	47
<i>Н.Б. Пантелєєва</i> МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	55
<i>І.С. Паранько</i> ЛЮДИНА І ПРИРОДА – ПАРТНЕРИ ЧИ АНТАГОНІСТИ.....	61
<i>Б. Плишка, Д. Чакон</i> ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ К НЕМУ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛЬШИ.....	67

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

<i>Ю.В. Візниця</i> ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	75
<i>Э. Карольчук</i> КАЧЕСТВО ЖИЗНИ, ИНФЛЯЦИЯ И ПУБЛИЧНЫЙ ДОЛГ – ГЛОБАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ	81
<i>О.А. Тарасова, Р.І. Амірова</i> ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ..	88

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ

<i>Л.Є. Братченко</i> СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ КОНТРОЛІНГУ	94
<i>О.О. Комарова</i> ПЕНСІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА	101

СОЦІОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА

А.Н. Комисаренко

МУЗЫКАЛЬНАЯ ГАРМОНИЯ ПИФАГОРА КАК ОТРАЖЕНИЕ ГАРМОНИИ ПРИРОДЫ	106
---	-----

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

Т.Г. Коломоєць

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ	113
--	-----

Г.А. Шепелєва

ДІЯЛЬНІСТЬ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРИТ В УКРАЇНІ	119
--	-----

СОЦІОЛОГІЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

О.В. Лажє

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК АГЕНТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	127
--	-----

Е.С. Славина, А.И. Нагорный

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ ИНТЕРНЕТ КАК СПОСОБ ОТЧУЖДЕНИЯ МОЛОДЁЖИ ОТ РЕАЛЬНОГО МИРА: ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ.....	133
--	-----

Л.С. Черноус

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	140
--	-----

Н.П. Чутова

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕДІА-КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	148
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

А.С. Лобанова

ФИГУРЫ И МАСКИ: ФИЛОСОФСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ ЯНА КУРОВИЦКОГО	154
--	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 303.1:316.334.5

Н.Г. КОМИХ

СОЦІОЛОГІЧНА МЕТОДОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

В статті розглядаються соціологічні методологічні підходи до дослідження екологічної культури. Зокрема, приділяється увага аналізу особливостей екологічної культури з позицій протилежних сучасних парадигм: позитивіської та інтерпретативної, які є основою класичної та некласичної методології соціологічного дослідження.

Ключові слова: *теорія, методологія, дослідження, методи, екологічна культура, екологічні цінності, екологічна діяльність.*

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Актуалізація наукового дослідження екологічної культури обумовлена загостренням соціоприродних протиріч на сучасному етапі взаємодії людини та оточуючого її середовища, в самому широкому його розумінні – як природного так і штучного. На сьогодні діяльність державних структур, соціальних інститутів, які регулюють відносини суспільства з довкіллям, є недостатніми для подолання екологічної ситуації, що склалася. Відсутність комплексного науково обґрунтованого знання про особливості діяльності окремих соціальних суб'єктів впливу на стан довкілля у системі відносин суспільства з природою, механізмів взаємодії цих соціальних суб'єктів, вплив на стан довкілля, особливості формування ставлення населення до екологічних проблем, зв'язок цього ставлення і стурбованості населення станом довкілля з екологічно орієнтованою діяльністю залишається науковою проблемою, що потребує вирішення.

Актуальність вирішення цієї наукової проблеми зумовлена тим, що часто зусилля окремих соціальних інститутів, які регулюють відносини суспільства з довкіллям, виявляються марними, а рішення недостатньо ефективними через те, що при їх розробці не враховуються потенціал, рівень залучення, наміри і реальна діяльність інших суб'єктів впливу на довкілля, а також особливості ставлення населення до екологічних проблем та опосередкованість цього ставлення екологічно орієнтованою соціальною діяльністю усіх суб'єктів впливу на довкілля. Фактори доступу до природних ресурсів та можливість експлуатації навколишнього середовища зумовлюють відмінності в умовах життєдіяльності різних соціальних груп, опосередковано впливають, на соціальну діяльність і соціальні відносини у суспільстві, а також формують певну екологічну культуру.

Глобальні проблеми розвитку людської цивілізації, екологічні кризи, забруднення навколишнього середовища, антропогенний вплив на приро-

ду, довели людство до екологічної катастрофи, запобігти якій можна лише при умові зміни традиційних орієнтирів соціокультурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно розробки наукової проблеми екологічної культури, в тому іншому аспекті, в сучасному світовому та вітчизняному соціологічному дискурсі, на наш погляд можна відмітити такі напрямки:

- пошук та розробка теорій та методологічних підходів до пояснення та встановлення рівноваги у відношення індивіда з оточуючим середовищем, та як підсумок формування нової екологічної парадигми та розвиток галузі соціологічного знання – соціоекології, або соціології навколишнього середовища, інвайронментальної соціології (Р. Данлеп, К. Ван Лидер, М. Фішер-Ковальські, А. Шнайберг, У. Бек, Дж. Уррі, Е. Гідденс, М. Кастельс, Т. Дрідзе, О. Яницький, О. Стегній);

- соціологічний аналіз екологічної культури і екологічної свідомості, ступеня екологізації суспільного життя, екологічні рухи, прогнозування екологічної перспективи розвитку суспільства (Дж. Александер, О. Бондар, Г. Науменко, А. Радей, Є. Головаха, О. Стегній, Н. Худяєва).

Окремо, слід відмітити, що співробітниками Інституту соціології НАН України регулярно проводяться моніторинг громадської думки, де один з блоків питань стосується екологічних проблем, також вивчаються проблеми пов'язані з наслідками чорнобильської катастрофи [3, с. 407–415].

Але, не зважаючи на актуалізацію екологічної проблематики, питання пов'язані з теоретичним доробками стосовно екологічної культури, методологічними основами емпіричних досліджень залишаються відкритими для подальших ґрунтовних наукових соціологічних пошуків.

Мета роботи. Враховуючи, представлені думки, була обрана **мета статті**, яка полягає у спробі розглянути специфіку соціологічної методології до дослідження екологічної культури.

Викладення основного матеріалу дослідження. Питання пов'язані з розглядом екологічної культури, в тому чи іншому аспекті, були присутні в загально науковому суспільно-філософському дискурсі ще з античних часів. В загальному вигляді її можна представити як концепцію космоцентризму. На сьогодні, дослідження та тлумачення екологічної проблематики та екологічної культури зокрема, відбуваються на основі двох базових соціально-філософських ідей, які закладають парадигмальні основи соціально-екологічного підходу: антропоцентризм і інтегралізм або інвайроменталізм. Перший, пов'язаний з домінуючою роллю людини в стосунках з природою, інший базується на визнанні тісного взаємозв'язку людини і природи та суспільства їх взаємодії та взаємозалежності. Застосування соціологічної методології дозволяє розглянути особливості екологічної культури з позицій протилежних сучасних парадигм: позитивіської та інтерпретативної. Кожна з парадигм відкриває особливий кут зору на сутнісні компоненти екологічної культури, можливості застосування конкретної методики та інструментарію дослідження.

Класичній (позитивістській) методології притаманне визнання об'єктивності соціальної реальності, віра в строгість, надійність інструментарію соціального пізнання, впевненість в те, що соціальні закони мають стійкий характер, що вони подібні законам природи та можуть бути відкриті шляхом аналізу структур суспільства, життєдіяльності людей. Тому при емпіричних дослідженнях використовуються тільки кількісні методи, які надають об'єктивістську характеристику соціальним процесам, проблемам та явищам суспільства, спрямовані на встановлення закономірностей та виведення загальних тенденцій, спираючись на методи математичного аналізу.

Інтерпретативна парадигма відноситься до так званої неklasичної методології. Вона передбачає, що кожна соціальна спільнота має неповторний світ цінностей, що обставини завжди суб'єктивні. Дослідник теж є не безпристрасним, бо не може буди єдиного універсального пояснення соціальної реальності. Інструментарій, який використовується за цією методологією має більш глибоко проникнути в розуміння соціальних реалій, зрозуміти приховані змісти подій. Інтерпретативний підхід дозволяє зрозуміти, як людина розуміє події, які відбуваються чи певну обстановку. Здійснюючи інтерпретацію соціальної ситуації індивід надає їй певного сенсу, який детерміновано його інтелектуальним, культурним, соціальним тезаурусом та системою значень. "Некласика" вирізняється становленням якісної методології та тактик дослідження, які відрізняються від кількісного стандарту науки. До основних типів якісних досліджень відносяться: біографічне дослідження, угрунтована теорія, етнографічне дослідження, кейс-стаді, візуальні дослідження. Застосування одного з типів дослідження передбачає використання широкого спектру методів збирання даних: глибинне інтерв'ю, традиційний аналіз документів, фокусовані інтерв'ю, наративне інтерв'ю.

Так, в рамках класичної методології розглядає екологічну культуру Сосунова І.А. Дослідниця вважає, що сучасний дискурс концептуалізації поняття екологія культури розгортається в площині двох наукових теоретико-методологічних підходів: структурно-функціонального та діяльнісного. З позицій першого, екологічна культура досить широко трактується як взаємодія суспільства з природним середовищем і поділяється на матеріальну та духовну або нематеріальну. В якості структурних елементів як правило виокремлюють охорону оточуючого середовища, норми поведінки людини по відношенню до природи, які формуються в результаті пізнавальної, практичної та перетворюючої діяльності. В якості специфічної характеристики екологічної культури відмічається усвідомлення цінності природного середовища [2, с. 34]. В рамках структурного-функціоналізму розглядається точка зору на екологічну культуру, як систему діалектично взаємопов'язаних елементів: екологічної свідомості, екологічного світосприйняття, екологічної діяльності.

З позицій діяльнісного підходу екологічна культура охоплює різні види людської діяльності як в матеріальній так і в духовній сфері. Остання пов'язана з освоєнням, перетворенням збереженням природного середовища. Привертає увагу підхід до інтерпретації екологічної культури, який

запропонувала російська дослідниця О.І. Марар [1, с. 24]. Вона розглядає екологічну культуру з позицій структурно-функціонального підходу, що надає їй змогу виокремити структурно-компонентний склад екологічної культури та описати їх.

В структурі екологічної культури О.І. Марар виокремлює мотиваційний компонент (потреби, ціннісні установки, емоції, почуття), змістовний компонент (наука, знання, уявлення, пізнавальна активність, інтереси), діяльно-практичний компонент (діяльність, поведінка, звички, навички), рефлексивний компонент (самооцінка, самокритичність, самосвідомість). Виокремленні базові компоненти екологічної культури: особистісний, діяльний, ціннісний, надає змогу розглянути особливості формування, стан екологічної культури та проблеми її відтворення як на державному рівні, на рівні соціуму, т. п. соціальних інститутів так і на особистісному рівні. Цікавими є отримані результати дослідження, за якими екологічна культура російського суспільства знаходиться на початковому етапі формування. Ключова роль у формуванні екологічної культури відводиться таким соціальним інститутам як: держава, родина, ЗМІ, релігія, освіта [1, с. 26].

Застосування структурно-функціонального підходу до розгляду екологічної культури, на наш погляд, є досить вдалим для характеристики об'єктивних факторів становлення та розвитку екологічної культури, але, на жаль його евристичні можливості є обмеженими для викриття суб'єктивних характеристик екологічної культури.

Інтерпретативний підхід, навпаки, спрямований на суб'єктивну інтерпретацію соціальної реальності, відкриття додаткових змістів, структур, що надає змогу значно доповнити можливості дослідження екологічної культури. Слід констатувати, що на сьогодні, при дослідженні екологічної культури неklasична методологія не є часто вживаною, отже теоретичні принципи та методологічна специфіка представлені обмежено.

З позицій інтерпретативного підходу "культура" не домен реальності, а спосіб пізнання дійсності. В такому ключі, на наш погляд, надає визначення екологічної культури відомий російський дослідник О. Яницький. На його думку, екологічна культура – це ціннісне ставлення певного соціального суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) до середовища свого існування: локальної, національної, глобальної. Це ставлення формується в процесі практичного освоєння світу людиною та фіксується в нормативно-ціннісних системах та реалізується в діях соціальних суб'єктів та інституцій [6, с. 138]. Для дослідження екологічних проблем суспільства та екокультури, зокрема вчений пропонує застосовувати метод соціальної хроніки.

Приклад розгляду з позицій неklasичної методології екологічної проблематики та основ соціологічного підходу до оточуючого середовища ми знаходимо в працях Дж. Уррі [4; 5]. Вчений на основі запропонованої теорії соціальних мереж та потоків представляє простір життєдіяльності людини в контексті процесів глобалізації суспільства, коли природне та соціальне реконструюється, з'являються нові прояви їх взаємозалежності та взаємозв'язку. Дж. Уррі відзначає, що природа менше пов'язана з окре-

ним національним суспільством, а більше залежить від глобальних, інформаційних, комунікативних структур; локального, що враховує складну різноманітність ідентичностей у ставленні до природи та часу. Теорія потоків демонструє, що природне та соціальне взаємопов'язане та відкриває нові напрямки наукових пошуків для соціологів, наприклад, формування екологічної культури, екоідентичності, екопоселення, проблеми ринку зеленої продукції, екологізація суспільства. Для вивчення зазначених проблем Уррі пропонує нові методи: аналіз метафор, дискурс аналіз, фрейм аналіз, метод соціально-екологічного метаболізму.

Висновки. Таким чином, представлений огляд окремих теорій та методологічних підходів надає змогу констатувати, що саме в рамках неklasичної методології дослідження екологічної культури надасть змогу отримати нове знання про глибинні змісти, суб'єктивні причини, уявлення, представлення та переосмислення взаємодій природ та соціальностей, що і формують сучасну екологічну культуру людства.

Список використаної літератури

1. Марар О.И. Экологическая культура в контексте современности / О.И. Марар // Социально гуманитарные знания. – 2010. – № 5. – С. 23–31.
2. Сосунова И.А. Экологическая культура как основа образования для устойчивого развития / И.А. Сосунова // Вестник Международной академии наук (Русская секция). – 2008. – № 2. – С. 33–40.
3. Стегній О. Екологічна проблематика: профіль громадської думки / О. Стегній // Українське суспільство, 1994–2009. Моніторинг соціальних змін / за ред. д.с.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України. – 2009. – 705 с.
4. Уррі Дж. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия / Урри Дж. – М.: Изд. дом Высш. шк. эконом. 2012. – 336 с.
5. Урри Дж. Социология природы / Дж. Урри, Ф. Макнотен // Теория общества: сборник / пер. с нем., англ.; вступ. статья, сост. и общая ред. А.Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц; Кучково поле. 1999. – 416 с.
6. Яницкий О. Экологическая культура России XX века / О.Н. Яницкий // История и современность. – 2005. – № 1 – С. 136–161.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014.

Комих Н.Г. Социологическая методология в исследованиях экологической культуры

В статье рассматриваются социологические методологические подходы к исследованию экологической культуры. В частности, уделяется внимание анализу особенностей экологической культуры с позиций противоположных современных парадигм: позитивистской и интерпретативной, которые являются основой классической и неклассической методологии социологического исследования.

Ключевые слова: теория, методология, исследование, методы, экологическая культура, экологические ценности, экологическая деятельность.

Komych N. Sociological methodology is in researches of ecological culture

The article deals with the sociological and methodological approaches to the study of ecological culture. In particular, attention is paid to the analysis of the characteristics of ecological culture of the modern position of opposing paradigms: the positivist and interpretative, which is the basis of classical and non-classical methodology of sociological research.

Key words: theory, methodology, research, methods, ecological culture, ecological values, ecological activity.

СОЦІОМЕНТАЛЬНІСТЬ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СУТНОСТІ ЯВИЩА

У статті висвітлено теоретичні основи дослідження сутності “соціоментальності” як соціального явища. Розглянуто різні наукові підходи, щодо трактування “ментальності”, як родового поняття “соціоментальності”. З’ясовано, що соціоментальність характеризує колективний рівень свідомості і висловлено припущення, що різні соціальні спільноти мають свою специфічну, відмінну від інших соціоментальність.

Ключові слова: ментальність, соціоментальність, поведінка, суспільна свідомість, соціальні спільноти.

Актуальність теми і постановка проблеми. Можна погодитися з думкою про те, що у сучасних умовах суспільна свідомість знаходиться у такому флуктуаційному стані, який характеризується певними випадковими відхиленнями або періодичними змінами. На формування поведінки в різних соціальних спільнотах впливає велика кількість зовнішніх та внутрішніх чинників, які в сукупності формують специфічне світосприйняття, характерні моделі поведінки, цінності, норми та інше. Більш того, колективна свідомість окремих соціальних груп і прошарків суттєво відрізняється своїми основними характеристиками. Достатньо представити результати останніх соціологічних досліджень, наприклад моніторингу громадської думки населення України: березень 2014р. (“Українська весна”) [1]. У цьому дослідженні Центр “Соціальний моніторинг” у співпраці з УІСД ім. О. Яременка з’ясовували громадську думку, вимірюючи рівень довіри до основних соціальних та політичних інститутів країни. Так, наприклад, аналізуючи розподіл відповідей на запитання “Чи підтримуєте Ви обрання А. Яценюка прем’єр-міністром України?”, бачимо, що в цілому по Україні більшість підтримують – 54,7%. Але аналізуючи відповіді у регіональному розрізі (західні регіони – 87,2%, на відміну від східних – 33,1%), бачимо суттєве розмежування, яке свідчить про те що в українському суспільстві формуються різні соціальні (регіональні) групи, в яких існують різні колективні уявлення, позиції та поведінка. Аналогічне розмежування позицій мешканців різних регіонів, бачимо і в ставленні до жорсткої економії та скорочення бюджетних витрат: якщо у північному регіоні – 64,8% опитаних ці заходи підтримують, у південному – 49,0%, що на 16% менше [1]. Отже регіональні соціуми відрізняються своїм світосприйняттям. Так у донецькому, луганському соціумах є певні відмінності від думок, суспільних процесів і явищ, які домінують у мешканців західних регіонів. Це свідчить про те, що у соціальних спільнот окремих міст, або місцевостей, існує специ-

фічна соціоментальність, як характерна ознака їх світосприйняття реальності. Разом з тим, варто зазначити, що соціоментальність регіональних соціумів залишається недостатньо дослідженою у соціологічній науці.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналітичний огляд літератури свідчить, що цей термін активно використовується лише в працях послідовників семіосоціопсихологічної наукової школи Т.М. Дрідзе, та працях Ю.О. Сорокіна, а більшість дослідників користуються таким поняттям, як “соціоментальні зв’язки” [2, с. 101].

Частіше всього категорія “соціоментальності” використовується в публіцистичному стилі, де втрачається зміст визначення та поняття набуває масового поширення, але носить невизначений характер. І хоча термін достатньо новий, в сучасній науці вже є спроби визначення цієї категорії, її структури і функцій.

Так, наприклад, Ю.О. Сорокін у праці “Соціоментальні картини світу: досвід моделювання колізій свідомості” порівнює мову і свідомість та вивчає соціоментальність з позиції філологічного підходу та етнопсихолінгвістики [3].

В наукових текстах найчастіше зустрічаються використання таких мовних визначень як “соціоментальні орієнтації”, “соціоментальний образ”, але не дається визначення цих проявів суспільної свідомості. Єдине науково обгрунтоване визначення соціоментальності можна знайти в межах семіосоціопсихологічної парадигми Т.М. Дрідзе. В цій концепції одним з основних термінів є “соціоментальні групи”. “Феномен “груп свідомості” принциповий для розуміння соціокультурних процесів: це нерозрізнені на перший погляд, але об’єктивно існуючі, які приймають рішення та діють “умовні” сукупності людей, які залежно від їх ментальності, тобто від інтелектуального та соціокультурного потенціалу, інтенціональності (спрямованості свідомості), атенційних здібностей (властивостей їх індивідуальної уваги), ціннісних орієнтації, вольових і моральних якостей, інтересів, оцінки яка склалася у них їх життєвій ситуації і т. п., по-різному інтерпретують не тільки інформацію, а й реально спостережувані ними події та явища” [4, с. 76]. У Російській соціологічній енциклопедії зазначається, що ефективність процесів комунікації визначається не тільки особливостями комунікативної діяльності автора, а й *соціоментальними* характеристиками його партнерів по спілкуванню: рівнем комунікативно-пізнавальних умінь і перцептивної готовності до спілкування, наявністю навичок адекватної мети спілкування та оперування знаковою інформацією. Виступаючи як умовні соціально-психологічні ознаки, ці характеристики істотно впливають на міру адекватності розуміння та інтерпретації комунікативної інтенції, а значить, і на саму можливість діалогу” [5]. З цього виходить, що послідовники семіосоціопсихологічного підходу до соціоментальних характеристик відносяться комунікативні навички, якими володіє соціоментальна група.

Як бачимо, категорія “соціоментальність” знаходиться на перших етапах дослідження та уточнення.

Метою дослідження є з’ясування витоків категорії “соціоментальність”, та уточнення її змісту. Для наукового осмислення сутності поняття “соціоментальність”, та з’ясування витоків цього соціального феномену – необхідно розглянути первинну категорію – “ментальність”, та окреслити основні напрямки досліджень ментальності.

Викладання основного матеріалу. Одним з перших дослідників ментальності в межах соціологічного підходу був Е. Дюркгейм, який, розглядаючи суспільство, виявив, що певним з’єднувальним матеріалом для соціуму є колективні уявлення. У своїй концепції соціальної солідарності соціолог розглядав колективні уявлення не як просту суму уявлень кожного окремого індивідуума, а як “результат спільного життя, продукт дій і протидій, що виникає між індивідуальними свідомостями” [6, с. 36]. Індивіда він розглядав двояко, тому що в ньому існують дві сутності – колективна та індивідуальна, при цьому він виявив, що соціальне (тобто колективне) домінує над індивідуальним. Колективні уявлення, відповідно Е. Дюркгейму, мають колективне походження, колективні функції і санкціонованість. Він зокрема писав, що “існує надія на те, що колективне буде схвалювати чи не схвалювати індивідуальні дії. Існування та очікування санкцій працює для генерації моделі аналогічного індивідуального міркування та мислення; це вводить соціальні елементи в індивідуальні психічні процеси і які трансформують нас в соціальних істот” [7]. Е. Дюркгейм вважав, що моральні соціальні факти існують в колективних уявленнях незалежно від індивідуальних розумових процесів, тобто певною мірою “нав’язані” громадською свідомістю.

Опосередкований внесок в розробку феномену ментальності зробив Т. Парсонс. В своїх дослідженнях реальної системи соціальної дії він окреслив суб’єкта (actora), який знаходиться в постійній взаємодії з оточуючим середовищем та іншими суб’єктами (actor’s). Саме в цьому процесі взаємодії формуються соціальні цінності та норми поведінки, які підтримують та репрезентують представники декількох поколінь великих соціальних груп. З цього виходить, що вище визначений процес являє собою ментальність. При цьому дослідник відмічав, що “базові елементи культурної системи залишаються більш-менш незмінними і є дуже стійкими структурними соціальними опорами, аналогічними, які створюють генетичний або біологічний вид” [8, с. 496]. Якщо порівнювати з концепцією “соціальної дії”, то бачимо істотну відмінність: Е. Дюркгейм наголошував на формуванні ментальності в процесі спільного життя, а Т. Парсонс – на формуванні саме у процесі взаємодії з оточуючим середовищем.

Проводячи паралель з дюркгеймовськими “колективними уявленнями”, К. Юнг розробив концепцію архетипів. Розглядаючи їх як колективне несвідоме, яке складається з системи установок та типових для колективу реакцій. Архетипи він розглядає як вроджені ідеї або спогади, які визнача-

ють здатність сприймати, переживати і реагувати на об'єкти і події певним образом. Тобто включається такий алгоритм: світосприйняття – інтерпретація – реакція [9, с. 88].

Ці концепції було покладено в основу класичного соціологічного підходу дослідження ментальності. Тому на сучасному етапі соціологи розглядають прояви ментальності, як феномен великих соціальних груп. Розуміння індивідуальності дозволяє розглядати колективне відображення соціальних архетипів як один з проявів ментальності. Наприклад, російський соціолог В.Г. Кусов вважає, що соціальний архетип можна перевести в соціологічні категорії: мотивації та установки, які обумовлені індивідуальними ціннісними орієнтаціями [10, с. 133]. Виходячи з цього, розуміємо, що розглядаються певні ціннісно-орієнтовані структури соціальних груп, які розуміються як ментальність. Аналізуючи попередні спроби виявити специфіку та структуру ментальності, такі дослідники, як К.А. Абульханова, Г.Г. Дилигенський, І.Г. Дубов, В.Г. Немирівський, Л.Н. Пушкарьов, та ін., виділяють низку соціологічних категорій, з яких складається ментальність: ціннісні орієнтації та соціальні установки; соціальні стереотипи та типізоване сприйняття оточуючого середовища; культурне середовище; соціальне оточення (референтна група) [10, с. 135].

Серед прихильників соціологічного підходу вважається, що необхідно чітко розмежування таких понять, як: “ментальність”, “національний/етнічний характер”, “суспільна свідомість”, “образ мислення”, які прямо чи опосередковано стосуються понять ментальність та соціоментальність.. Тільки при розмежуванні та відокремленні одного поняття від іншого, ми зрозуміємо, як використовувати категорію ментальності в емпіричних дослідженнях; яким соціальним групам властива ця якість; чи раціонально її використовувати тільки для опису характерних рис етносів та народностей?

В різних науках існують свої підходи до дослідження ментальності.

Так філологам притаманне дослідження ментальності з позицій лінгвістики, мовлення, оскільки вони прагнуть віднайти різницю між категоріями “ментальність” і “менталітет”. Так як ці слова мають іншомовне походження, то робляться спроби підібрати адекватний слов'янський аналог до нього.

Етнологи досліджують ментальність лише етносу та вважають її одним з його атрибутів. За допомогою цієї категорії вчені відрізняють один народ від іншого, складають певні характеристики світосприйняття, поведінки, традицій, норм та цінностей різних народів.

Культурологи вивчають вплив ментальності на формування традицій, цінностей, вірувань, звичаїв та інших проявів культури, до якої можна віднести як матеріальну так і духовну сферу.

Психологи акцентують увагу на індивідуальних психічних процесах, які формують об'єктивну загальну свідомість та підсвідомість індивідів та соціальних груп. Вони намагаються оперувати тільки своїм понятійним апаратом, тому прагнуть “вписати” цей термін в уже існуючу систему психологічних термінів.

Висновки. Таким чином, соціологи, на відміну від психологів, культурологів, антропологів та інших, досить широко розглядають проблемне поле досліджень ментальності. Вони не зводять дослідження тільки до характерних рис масової підсвідомості індивідумів, або народностей та етносів. Вони досліджують вплив не тільки на культурну сферу, а й охоплюють всі сфери суспільства, тому що ментальність, на їх думку, формує не тільки ціннісні настанови та традиції, звичаї, а ще й поведінку, яка виявляється на різних етапах життєдіяльності людини. Соціологи ставлять під сумнів існування тільки етнічної ментальності, оскільки поширюють її існування у соціальних спільнотах різного типу. Тому авторське уточнення змісту ментальності ґрунтується на розумінні його, як соціального феномену, який складається з єдності свідомих і несвідомих елементів, формується в процесі взаємодії людей (спільнот, груп, етносів) з оточуючим середовищем (починаючи з первинної соціалізації), і формує стійкі характеристики свідомості соціальних спільнот: спільний світогляд, моделі поведінки, цінності, норми, традиції, звичаї і т. д., які властиві різним індивідам та соціальним групам, в залежності від сфери прояву.

Тож можна констатувати, що соціологічний підхід до трактування поняття “ментальності” більш повний за змістом, оскільки дає можливість окреслити її сутність, структуру та функції, допомогти в емпіричних дослідженнях вірно класифікувати характеристики її різних проявів, і уточнити комплексне визначення.

Розуміння змісту “ментальності”, дає нам змогу дослідити безпосередньо феномен “соціоментальності” (оскільки це і є предметом нашого дослідження), як колективний рівень прояву ментальності. Оскільки соціологи вивчають соціальні явища частіше на груповому рівні, то пропонуємо надати у першому наближенні авторське визначення колективного стану свідомості – соціоментальність. Отже соціоментальністю можна вважати певний домінуючий образ мислення спільноти, відображений в найбільш типовій поведінці в повсякденному житті її членів, та в стилі презентації ними своїх цінностей, соціальних норм та прагнень.

Тож бачимо, що стосовно категорії “соціоментальність”, як певного прояву життєдіяльності суспільства, практично повністю відсутня його наукова інтерпретація. Отже вважаємо гостро актуальним вивчення феномену соціоментальності, в межах соціологічного підходу для кращого розуміння “картин світу” різних соціальних груп, та розуміння самого процесу світосприйняття, та його впливу на свідомість, підсвідомість і поведінку.

Список використаної літератури

1. Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка : моніторинг громадської думки населення України : березень 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/news/36/81>.
2. Chayko M. Connecting: How We Form Social Bonds and Communities in the Internet Age / Mary Chayko – State University of New York Press., 2002. – 488 p.

3. Сорокин Ю.А. Социоментальная картина мира: опыт моделирования коллизий сознания / Ю.А. Сорокин // Язык и сознание. Парадоксальная рациональность / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина. – М. : Институт языкознания РАН, 1993. – С. 118–134.
4. Дридзе Т.М. Социокультурная коммуникация: текст и диалог в семиосоциопсихологии / Т.М. Дридзе // Социокультурное пространство диалога. – М. : Наука, 1999. – С. 58–77.
5. Російська електронна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1864928>.
6. Дюркгейм Є. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Є. Дюркгейм : [пер. с фр. А.Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
7. Introduction to Durkheim's Sociology [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.colorado.edu/Sociology/gimenez/soc.5001/durk1>.
8. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // Теоретическая социология: Антология : в 2-х ч. / пер. с англ. сост. и общ. ред. С.П. Баньковской. – М. : Книжный дом Университет, 2002. – Ч. 2. – С. 3–42.
9. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг : [пер. с англ. В.В. Наукманова]. – К. : PostRoyal, 1996. – 384 с.
10. Кусов В.Г. Категория ментальности в социологическом измерении / В.Г. Кусов // Социс. – 2000. – № 09. – С. 132–136.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013.

Петко Є.О. Социоментальность: аналитический обзор явления

В статье отражены теоретические основы исследования сущности “социоментальности” как социального явления. Рассмотрены разные научные подходы, относительно трактовки “ментальности”, как родового понятия “социоментальности”. Выяснено, что социоментальность характеризует коллективный уровень сознания и высказано предположение, что разные социальные сообщества имеют свою специфическую, отличающуюся от других социоментальность.

Ключевые слова: ментальность, социоментальность, поведение, общественное сознание, социальные сообщества.

Petko E. Sociom mentality: state-of-the-art review of the phenomenon

The article is devoted to the theoretical foundation of the essence of “sociom mentality” as a social phenomenon research. Different scientific approaches regarding “mentality” interpretation as a genetic concept of “sociom mentality”. It was found that sociom mentality characterizes the collective level of consciousness and proved that different social groups have their own specific different from other sociom mentality.

Key words: mentality, sociom mentality, behavior, social consciousness and social community.

УДК 330.34:316.42

М.С. ШИРОКОВА

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається концепція сталого розвитку та її соціальні аспекти, система соціальних показників сталого розвитку, проблеми соціально-економічного розвитку України та шляхи їх подолання.

Ключові слова: сталий розвиток, сталість, показники сталого розвитку.

Постановка проблеми та актуальність теми. На початку ХХІ ст. людство постало перед складними проблемами розвитку, які не можна вирішити в межах окремих держав. Дедалі чіткіше виявляються ознаки кризи розвитку цивілізації, спричинені екологічними, соціальними та економічними чинниками. Катастрофічні зміни у системі “природне середовище – суспільство” є наслідком інтенсифікації виробництва, зростання населення, підвищення температури атмосферного повітря, падіння рівня ґрунтових вод, зменшення посівних площ і площ лісів тощо. Людство переживає дуже складний етап розвитку, коли йде пошук нових світоглядних орієнтирів, а отже і нових способів та форм господарювання.

В українській економіці проводяться кардинальні реформи, здійснювані на макро- і мікрорівнях. Цей процес проходить в умовах зростаючої глобалізації та стрімких змін у політичному і громадському житті країни. Успіх реформ значною мірою залежить від сталого розвитку економіки. Потенціал економічного прогресу, що базується на сталому розвитку, передбачає якісні удосконалення більші, ніж економічне зростання, засноване тільки на збільшенні кількісних показників. Справжнім економічним прогресом є тільки такий прогрес, який здійснюється не за рахунок навколишнього середовища, а, навпаки, за рахунок узгодження економічної діяльності і поведінки людей з біогеохімічними циклами різного рівня і повного включення економічної системи в структуру глобального замкненого життєзабезпечуючого середовища [1, с. 126].

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом багато вчених займається дослідженням різних аспектів теоретико-методологічної концепції сталого розвитку. Серед зарубіжних вчених, які досліджують сталий розвиток, слід назвати В.І. Данілова-Данільяна, А.А. Лейзеровіча, К.С. Лосева, Р.В. Кейтс, Д.Х. Медоуза, Т.М. Перріс, О.Д. Урсула та інших. У розробку наукової проблематики, пов’язаної з впровадженням ідеї та принципів сталого розвитку в Україні, значний внесок зробили: В.А. Андрійчук, О.Ф. Балацький, І.К. Бистряков, Б.М. Данілішин, С.І. Дорогунцов, Я.В. Коваль, А.С. Лисецький, Л.Г. Мельник, В.С. Міщенко, П.С. Погребняк,

В.М. Трегобчук, Т.Ю. Туниця, І.В. Туркевич, В.С. Хачатуров та багато інших вчених. Але, не дивлячись на суттєвий науковий заділ, низка проблемних питань залишається недослідженою, зокрема, невизначеними залишаються шляхи та механізми реалізації сталого екологічно та економічно безпечного розвитку в межах нестійких соціально-економічних систем.

Метою нашої статті є дослідження соціального підходу до концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасних тенденцій природокористування свідчить, що забезпечити сталий розвиток і вирішити найбільш актуальні проблеми довкілля неможливо без екологізації економічної системи та без зрушень і змін у людській свідомості [2, с. 3]. Термін “сталый розвиток” був введений в широке вживання Міжнародною комісією з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р. [3]. Під сталим розуміється такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Основним завданням сталого розвитку проголошується задоволення людських потреб і прагнень.

В економічній літературі України термін “сталість” у більшості випадків асоціюється з екологічною концепцією сталого розвитку, оскільки це поняття завжди використовується для опису теорії збалансованого соціально-економічного розвитку в рівновазі з навколишнім середовищем [4, с. 7]. У зв’язку з некоректним перекладом закріпилася асоціація, що словосполучення “сталый розвиток” безпосередньо пов’язано тільки з досягненням екологічної рівноваги і дотриманням екологічних принципів розвитку суспільства, націлених на збереження навколишнього середовища у тривалій перспективі. У той же час найважливішими задачами управління є цілеспрямований контроль за змінами, що відбуваються у соціально-економічному середовищі, прогнозування і компенсація найбільш небезпечних диспропорцій розвитку, формування здатності функціонувати та вдосконалюватися в умовах негативних зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи при цьому рівновагу.

Соціальна система України формується і функціонує під впливом безлічі внутрішніх і зовнішніх факторів. Зовнішні фактори, як зазначає С. Катріч, є результатом глобальних трансформацій у свідомості світового співтовариства, внутрішні – являють собою сукупність нестабільних регуляторних впливів, як з боку політичної сфери, так і з боку ринкових відносин, що в першу чергу позначається на рівні розвитку соціальної системи [5, с. 107]. З точки зору багатьох експертів, головною перепорою на шляху сталого розвитку є протиріччя між ринковою організацією економічних процесів і неринковою за суттю мотивацією дій на захист навколишнього середовища і соціальної сфери.

Концепція сталого розвитку виникла у результаті об’єднання трьох основних точок зору: економічної, соціальної та екологічної. Сталий розвиток має на меті оптимізацію співвідношення в системі “економіка-

екологія” та створення умов для виживання людства, тобто домінує соціальна складова. З іншого боку – неможливо реалізувати сталість соціальної сфери та підвищити якісні показники життя усіх членів суспільства без стабілізації економіки та стимулювання економічного зростання [6, с. 14]. Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина повинна стати не об’єктом, а суб’єктом розвитку. Вона може брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті та реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми, плюралізм думок та толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу і його розмаїття.

Усвідомлення першорядної важливості вирішення соціальних проблем призвело до виникнення концепції сталого розвитку. Ряд видатних економістів звернули увагу на небезпеку одностороннього економічного зростання, спрямованого лише на матеріальну вигоду, пов’язаного з втратою духовних цінностей і тотальним падінням моральних норм, зростанням корупції і руйнуванням демократичних принципів. Вони відстоювали позицію, що вирішення найбільш гострих соціально-економічних проблем людства можливе лише через розвиток якостей людини, її здібностей [7, с. 8]. У доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку підкреслюється, що без справедливого розподілу ресурсів і можливостей між усіма членами людського суспільства стійкий розвиток неможливий [3]. Досягнення гідного життя і добробуту для всіх громадян світу має стати головною метою світової спільноти. Для сталого розвитку необхідно створення більш рівноправного суспільства на всіх без винятку рівнях людської організації. Якийсь гарантований мінімальний рівень життя має бути невід’ємним правом будь-якого громадянина. Разом з тим виникає питання про соціальний максимум, тобто про ті верхні межі, за якими споживання і марнотратство стають негожими і навіть злочинними [1, с. 128]. Ключовими виявляються не ті чи інші темпи зростання, а розподіл доходів, що таїться за ними. Матеріальний достаток приносить з собою проблеми такою ж, якщо не більшою мірою, що і бідність.

Суспільно-соціальний підхід до обґрунтування концепції сталого розвитку носить глобальний характер і стосується проблем розвитку цілісної особистості на основі підпорядкування їй природи та економіки. Сучасне суспільство не набуло таких ознак розвитку, що дозволяють говорити про спроможність його реалізації. Бідність, нерівність, відсталість, незрозуміність – це далеко не всі гальма, які перешкоджають сталому соціально орієнтованому розвитку [6, с. 7]. Сталий розвиток – це розвиток, який породжує економічне зростання, але справедливо розподіляє його результати, відновлює навколишнє середовище більшою мірою, ніж руйнує його, підвищує можливості людей, а не збіднює їх. Це розвиток, в центрі якого

знаходиться людина, але він орієнтований на збереження природи, спрямований на забезпечення зайнятості, забезпечує реалізацію прав бідних і жінок. З іншого боку, зазначає Я.Ю. Радченко, ця стратегія пов'язана з переорієнтацією науки, що повинна забезпечити науковий фундамент для позитивного функціонування цивілізації не лише в сучасному, а й у майбутньому [7, с. 9]. Це можливе через заохочення розвитку людського потенціалу шляхом економічного зростання на основі сталого раціонального використання природної ресурсної бази.

З соціальної точки зору сталий розвиток передбачає об'єднання всіх соціальних, етнічних, вікових груп для участі в управлінні розвитком території, справедливий розподіл роботи, соціальних благ, доходу, забезпечення благополуччя та безпеки. За визначенням Б.Є. Большакова, стійкий соціальний розвиток – це хроноцілісний процес управління збереженням неспадуючих темпів зростання якості життя (включаючи тривалість життя, сукупний рівень життя і якість навколишнього середовища) на основі законів збереження і розвитку життя [8, с. 21]. Нинішній стан глобальної соціо-еколого-економічної системи характеризується багатьма вченими як нестабільний. Щодо соціальної підсистеми стверджується, що в ній панує філософія антропоцентризму, не сформована ідеологія захисту довкілля, національні, групові інтереси переважають над загальнолюдськими, продовжується зростання населення, особливо в країнах з низьким рівнем розвитку, що породжує збільшення розриву в рівні життя, зростання чисельності бідного населення, захворюваності тощо [9, с. 132].

Згідно з дослідженнями В.Л.Іноземцева, в розвинених країнах склалася якісно нова модель відтворення: адже якщо основним виробничим фактором стали особисті творчі здібності людини, то більша частина споживчих витрат в нових умовах перетворюється на інвестиції в людський капітал. Вперше в історії стає можливим збільшувати інвестиції, не скорочуючи споживання, але світ, на жаль, поки не відчув значення цього чинника. Крім того, сучасний світ оцінює економічний результат у розмірі валового продукту – категорії, розробленої в індустріальну епоху для обчислення відтворених багатств. Сьогодні ж значна частина суспільного надбання втілена в знаннях і соціальному капіталі. Також в колишніх категоріях не можуть бути оцінені багато факторів, що впливають на якість життя (а деякі з них, що статистично підвищують ВВП, можуть на ділі руйнівно впливати на якість життя). Крім цього, на рішення людей все більший впливають не фінансові показники, а можливість самореалізації і творчості. Все це, на думку В.Л. Іноземцева, призводить до ситуації, в якій індикатор ВВП може настільки ж помилково відображати міць і конкурентоспроможність економіки, як, наприклад, чисельність селянства (яка могла використовуватися для порівняння потужності цієї чи іншої європейської країни в XV–XVII ст., але сьогодні вже ні про що не говорить) [10, с. 47–48].

Подібна точка зору представлена і в роботах В.І. Данілова-Данільяна і К.С. Лосєва, які підкреслюють, що реалізація сталого розвитку нерозривно пов'язана з переглядом цінностей і цілей розвитку, а, отже, і з переглядом відповідних пріоритетів. При цьому на перший план повинні висуватися ті з них, які служать забезпеченню як екологічної, так і соціальної стійкості. І в першу чергу це стосується економіки. Формуючи всю суму матеріальних умов людського існування, вона разом з тим працює насамперед на саму себе, руйнуючи водночас навколишнє середовище. А головний показник її успіху – зростання ВВП – далеко не завжди збігається з ростом реального рівня життя людей, і, в тому числі, його якості. Іншими словами, підтримуване економічне і соціальне благополуччя – речі не рівнозначні. І тому орієнтиром для подальшого розвитку повинні стати не традиційні показники типу ВВП, а такі, які корелювали б з якістю людського життя [11, с. 201]. Таким чином, при переході до сталого розвитку економіка повинна зайняти підлегле становище, адаптуючись до його цілей і цінностей, а не навпаки. Причому рамки діяльності для бізнесу та адміністративного апарату буде задавати система екологічних та соціально-економічних індикаторів сталого розвитку.

Ступінь здатності соціально-економічної системи до сталого розвитку можна визначити за допомогою системи індикаторів. Існує велика кількість концептуальних підходів до дослідження сталості соціально-економічної системи: багатофакторні динамічні моделі, динаміка відносних показників, показники економічної безпеки, математичні моделі прогнозування ризику розвитку. Найбільш розповсюдженою є методика індексної оцінки рівня сталості економічної системи, яку запропоновано Комісією ООН зі сталого розвитку, яка передбачає розрахунок економічних, соціальних, екологічних та інституціональних індикаторів, що узагальнюються за допомогою інтегрального показника, але вона потребує вдосконалення [6, с. 10]. Центральним поняттям концепції сталого розвитку, на думку Ж.Н. Казієвої, повинна бути якість життя [12, с. 30]. Тому ефективність промислового виробництва згідно з принципами сталого розвитку, повинна вимірюватися, насамперед, соціальними показниками. О.В. Корчагіна в соціальний блок індикаторів сталого розвитку включає демографічні характеристики, показники організації охорони здоров'я, освіти, соціального розшарування, рівня криміногенності суспільства, забезпеченості житлом тощо [13, с. 70].

Система соціальних показників сталого розвитку, запропонована Інститутом прикладного системного аналізу НАН України і МОН України, зводиться до індексу соціального виміру, який формується як усереднене значення індексу якості і безпеки життя, індексу людського розвитку та індексу суспільства, заснованого на знаннях [14]. Успіх групи країн, що входять в першу десятку рейтингу в досягненні найвищих соціальних стандартів життя, визначається не тільки за рахунок високого добробуту. Більш важливим є те, що ці країни здійснюють послідовну політику, спрямовану на гармонізацію основних факторів, які впливають на соціальний розвиток. Вони досягли в 1,2 рази нижчої, ніж у країнах “великої вісімки”, нерівності суспі-

льства. У цих країнах дуже низькі витрати на оборону і одні з найвищих у світі витрати на охорону здоров'я, освіту, розвиток ЗМІ і комунікацій. Як наслідок, вони мають високий рейтинг політичної стабільності, значний рівень політичних і громадянських свобод, дуже низький рівень корупції, низьку дитячу смертність, порівняно високу середню тривалість життя населення.

Здавалося б, тоталітарні режими, що зосередили у своїх руках всю необмежену повноту влади, мають найкращі можливості для реалізації сталого розвитку – адже вони можуть нав'язати його суспільству, так би мовити, в наказовому порядку, але це – не більше, ніж ілюзія. Тому що головною турботою такого роду режимів є підтримання насамперед їх власної стійкості, в жертву якій без коливань приноситься і благополуччя свого народу, і інтереси природного середовища [11, с. 202]. Тож є всі підстави розглядати суспільство, де існує діалог між населенням і владою, фактором, здатним прокласти шлях до екологічної стабільності. А. Печчеї сформулював це як “перехід можливості прийняття рішень від вузьких, замкнених установ до самих людей або принаймні... можливість брати активну участь в оцінці та виборі найважливіших альтернатив, що впливають вирішальний чином на життя і майбутнє всього населення” [15, с. 258].

Та все ж таки рішення приймаються, як правило, не всім населенням, а відповідними політичними і державними структурами. Населення ж в особі своїх масових рухів, партій і організацій може стати носієм цінностей сталого розвитку та через механізм демократичного контролю, через ЗМІ сприяти реалізації його ідей. А для цього необхідна відкритість і доступність інформації, добре організована система освіти, спрямована на формування етичних установок, що відповідають вимогам стійкості як в екологічному, так і в соціальному аспекті. Деякі автори вважають, що це вже й відбувається, і, як свідчать дані соціологічних досліджень, ціннісні установки населення ряду розвинених країн поступово змінюються, наближаючись до цінностей сталого розвитку [16].

Принципово важливо, що країни, які стали членами або кандидатами у члени ЄС, досягли значно вищих соціальних стандартів життя у порівнянні з Україною, яка в 2014 р. займає 44 місце в глобальному рейтингу глобалізації [17]. У зв'язку з низькою політичною стабільністю, невизначеною соціальною та економічною політикою, вона істотно поступається практично за всіма індикаторами соціального виміру, за винятком деяких освітніх індикаторів та індикаторів, пов'язаних із громадянськими свободами. Н.Г. Клецьова вважає, що для України, яка перебуває в пошуку свого шляху, дуже важливо не припуститися принципових помилок. Ризик полягає в тому, що значно легше надати перевагу успішному шаблону, зокрема зовні привабливому економічному розвитку, без урахування в єдиній, цілісній моделі екологічної та соціальної сфер. Тим більше, що втілення концепції сталого розвитку не гарантуватиме швидкого зростання добробуту людей, натомість вимагатиме напруженої роботи і консолідованих зусиль політиків, управлінців, учених та всього прогресивного населення України [18, с. 215].

На основі детального аналізу соціально-економічного розвитку України М.В. Фоміна констатує, що відсутня обґрунтована стратегія в економічній політиці; пріоритети і економічні моделі розвитку, які періодично обговорюються (соціально орієнтована ринкова модель, інноваційна модель економічного розвитку), далі “паперових” варіантів і узгоджень не просунулися; відсутня національна стратегія сталого соціально-економічного розвитку та її правова база; політика домінує над економікою [6, с. 14]. М.О. Лебедев вважає, що для успішної реалізації ідей сталого розвитку в Україні необхідно здійснити ряд заходів: інформування всіх верств населення про проблеми сталого розвитку (незважаючи на те, що ця концепція зараз знаходиться в центрі уваги світової спільноти, в Україні багато хто про неї або не знають, або не звертають на неї належної уваги); зміна пріоритетів при розробці економічної, промислової, енергетичної, сільськогосподарської політики (необхідно реформувати податкову систему, зокрема перейти на рентну систему оподаткування, підтримувати розвиток малого бізнесу, залучати внутрішні та зовнішні інвестиції); формування ефективної зовнішньої політики (український ринок заповнили імпортовані товари, хоча багато з них можуть бути замінені товарами набагато кращої якості українського виробника); удосконалення нормативної бази для сталого розвитку; використання нових інформаційних технологій для обміну інформацією з питань сталого розвитку; розвиток місцевого самоврядування (сталий розвиток передбачає тісну взаємодію всіх секторів суспільного життя, що важко здійснювати при централізованому управлінні) [19].

Висновки. На закінчення важливо зазначити, що реалізація стратегії сталого розвитку на практиці вимагає участі широких мас населення, більшої концентрації знань, інтелекту, культури і солідаризації всіх народів, соціальних груп, членів суспільства, узгодження їх дій з інтересами майбутніх поколінь. З метою активізації, згуртування населення в справі реалізації сталого розвитку необхідно створення відповідних соціально-економічних, політико-правових, духовно-моральних умов. Істотну роль у цьому мають відіграти різні суспільні інститути, і перш за все держава.

Список використаної літератури

1. Гизатуллин Х.Н. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма / Х.Н. Гизатуллин, В.А. Троицкий // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 5. – С. 124–130.
2. Федунь Ю.Б. Політика сталого еколого-економічного розвитку України в умовах інтеграції до ЄС : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / Ю.Б. Федунь. – Л., 2011. – 22 с.
3. Наше общее будущее : доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию [Электронный ресурс] / пер. с англ. ; под ред. С.А. Евтеева, Р.А. Перелета. – М., 1989. – Режим доступа: <http://xn--80adbkckdfac8cd1ahpld0f.xn--p1ai/files/monographs/OurCommonFuture-introduction.pdf>.
4. Каминський П.Д. Удосконалення механізму сталого розвитку промислового підприємства в умовах нестабільної кон'юнктури : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 “Економіка, організація і управління підприємствами” / П.Д. Каминський. – Донецьк, 2004. – 22 с.

5. Катрич С.С. Методика измерения устойчивости и устойчивого развития социальной системы / С.С. Катрич // Экономика Крыма. – 2011. – № 3 (36). – С. 107–114.
6. Фоміна М.В. Сталий розвиток економіки в умовах глобалізації: теорія і методологія : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / М.В. Фоміна. – Донецьк, 2010. – 34 с.
7. Радченко Я.Ю. Знання як стратегічний ресурс сталого економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Я.Ю. Радченко. – Х., 2004. – 18 с.
8. Большаков Б.Е. Теория и методология проектирования устойчивого развития социо-природных систем : учеб.-метод. пособ. / Б.Е. Большаков. – Дубна, 2008. – 143 с.
9. Rozenberg G.S. Myths and reality “sustainable development” / G.S. Rozenberg, S.A. Chernikova, G.P. Krasnoshchekov, Y.M. Krylov, D.B. Gelashvili // Problems of forecasting. – 2009. – № 2. – P. 130–154.
10. Иноземцев В.Л. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века / В.Л. Иноземцев. – М. : Европа, 2010. – 318 с.
11. Данилов-Данильян В.И. Перед главным вызовом цивилизации: Взгляд из России / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев, И.Е. Рейф. – М. : Инфра-М, 2005. – 224 с.
12. Казиева Ж.Н. Устойчивое развитие промышленности (теория и методология) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.05 / Ж.Н. Казиева. – Махачкала, 2009. – 47 с.
13. Корчагина Е.В. Методы оценки устойчивого развития региональных социально-экономических систем / Е.В. Корчагина // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 1 (41). – С. 67–71.
14. Згуровский М. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития [Электронный ресурс] / М. Згуровский // Зеркало недели. – 2006. – № 19. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/SCIENCE/ukraina_v_globalnyh_izmereniyah_ustoychivogo_razvitiya.html.
15. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. – М. : Прогресс, 1980. – 302 с.
16. Вебер В.Б. Устойчивое развитие как социальная проблема / В.Б. Вебер. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – 122 с.
17. Украина поднялась на 3 строчки в глобальном рейтинге глобализации и заняла 44-е место [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bin.ua/news/economics/economic/154969-ukraina-podnyalas-na-3-strochki-v-globalnom.html>
18. Клещева Н.Г. Концепция устойчивого мирового развития и система его измерений / Н.Г. Клещева, М.А. Кузнецова // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2012. – № 39 (2). – С. 200–216.
19. Лебедев М.А. Устойчивое развитие в Украине: проблемы и возможности [Электронный ресурс] / М.А. Лебедев // Проблеми стійкого розвитку України, 2004. – С. 15–18. – Режим доступа: <http://www.masters.donntu.edu.ua/2004/feht/lebedev/library/lebedev1.htm>.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013.

Широкова М.С. Социальные аспекты концепции устойчивого развития

В статье рассматривается концепция устойчивого развития и ее социальные аспекты, система социальных показателей устойчивого развития, проблемы социально-экономического развития Украины и пути их преодоления.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивость, показатели устойчивого развития.

Shyroкова M. Social aspects of sustainable development

The paper deals with the concept of sustainable development and its social aspects, the social indicators of sustainable development, the problems of social and economic development in Ukraine and the ways to solve them.

Key words: sustainable development, sustainability, indicators of sustainable development.

УДК 321.7:327

Є.О. ШИРОКОВА

СУЧАСНІ СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

У статті розглядаються проблеми функціонування демократії у сучасному мінливому світі та визначаються основні світові тенденції і перспективи її розвитку.

Ключові слова: демократія, демократизація, виклики демократії.

Постановка проблеми та актуальність теми. В умовах, коли політичні зміни в світі відбуваються за все більш різноманітними сценаріями, в яких проблема демократії займає все менше місця, актуальності набуває питання про значення демократії у сучасному світі та її вплив на розвиток тих чи інших країн. Наприклад, політологи повернулися до давнього питання про те, чи сприяє зміцнення демократії успішному соціально-економічному розвитку чи ні. Важливе місце в політичних і наукових дискусіях сьогодні займає і проблема функціонування демократії в контексті появи якісно нових загроз її безпеці, таких, наприклад, як масова імміграція або міжнародний тероризм. Їх перетворення на найважливіші фактори сучасної реальності з особливою гостротою ставить питання про необхідність певного переосмислення проблем функціонування демократії.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика демократичного транзиту знаходиться у центрі уваги загальновизнаних теоретиків демократії Г. Алмонда, Р. Арона, С. Верби, С. Гантінгтона, Л. Даймонда, Р. Даля, Р. Дарендорфа, А. Лейпхарта, Дж. Сарторі, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннела, Р. Пайпса, А. Пшеворського, Ф. Закарії, Х. Лінца, А. Степана та ін. Д. Белл, Дж. Данн, В. Іноземцев, З. Бауман досліджують фундаментальні проблеми демократичної форми правління. А. Міллер, Ю. Кепін, І. Крастєв, Д. Муазі показують різноманіття демократичного досвіду, специфіку демократичних процесів в різних країнах. Ряд експертів (Р. Інглхарт, П. Ханна, Е. Пабст) аналізують взаємозв'язок модернізації та демократії, оцінюють досвід економічного розвитку передових і відстаючих країн протягом другої половини ХХ і початку ХХІ ст. А. Етционі, Д. Аркібуджі, Т. Каротерс досліджують процес демократизації, аналізують перешкоди, з якими він зустрічається в сучасному світі.

В Україні наявна певна кількість наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам феномена демократії. Серед них праці Ф. Барановського, М. Буника, А. Грамчук, О. Сазонової, В. Богданова, В. Дергачова, М. Лукашевича, Ф. Рудича, Д. Ткача, Н. Латигіної та ін. Враховуючи мінливість сучасного світу і нові виклики демократії, *спробуємо схаракте-*

ризувати сучасні трансформації демократії та визначити основні світові тенденції і перспективи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідаючи на питання, навіщо потрібна демократія, американський політолог Р. Даль виділяє такі основні фактори: позбавлення від тиранії; дотримання основних прав і свобод; свобода особистості; можливість жити за законами, які особистість вибирає для себе сам; максимальні можливості для прояву моральної відповідальності; можливість розвитку особистості; захист основоположних інтересів особистості; політична рівність; економічне процвітання; відмова від війни [1, с. 49–60]. Важливо зазначити, що демократизація не завжди супроводжується розв'язанням соціальних та економічних проблем, ефективним управлінням, але при демократії можна розраховувати на зародження політичних структур, які мирно конкурують між собою і здатні вирішувати соціальні та економічні конфлікти за допомогою встановлених процедур. На відміну від автократії, демократії здатні змінювати свої правила гри і структури під впливом мінливих обставин, адаптуючись до відповідних політичних умов.

На складному шляху демократизації країни, що обрали для себе таку модель розвитку, стикаються з цілою низкою перешкод у політичній, економічній та духовній сферах. Однією з потенційно значущих політичних перешкод є, на думку американського політолога С. Гантінгтона, брак досвіду демократичного правління, що виявляється у відсутності відданості демократичним цінностям політичних лідерів. Поширенню демократичних норм в суспільстві перешкоджає також антидемократична культура, яка заперечує легітимність демократичних інститутів і тим самим сильно ускладнює їх побудову та ефективне функціонування. Серед головних економічних перешкод демократичного розвитку політолог називає бідність, і тому майбутнє демократії він пов'язує з розвиненою економікою: “Більшість бідних товариств залишаються недемократичними до тих пір, поки будуть залишатися бідними”, – підсумовує вчений [2, с. 15].

На початку 90-х рр. XX ст. у політичну науку увійшло поняття “демократичної хвилі”, яке, за визначенням С. Гантінгтона, означає “перехід групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що протікає в певний період часу і за чисельністю істотно перевершує ті країни, в яких за той же період часу розвиток протікає в протилежному напрямку” [2, с. 15]. У монографії “Третя хвиля. Демократизація в кінці XX століття” С. Гантінгтон дав розгорнуту і цілісну картину змін, що відбуваються в сучасному світі, проаналізувавши передумови, хід та перспективи переходу від тоталітаризму і авторитаризму до демократії. На основі аналізу історичного матеріалу, пов'язаного зі становленням демократичних режимів і з їх тимчасовим поразкою, він виділяє три хвилі демократизації [2, с. 16].

Перша хвиля демократизації (1828–1926 рр.) почалася з буржуазних революцій в Америці і Франції і призвела до становлення 29 демократій,

що характеризуються парламентаризмом, партійною системою і широким виборчим правом. Перша хвиля відкату від демократизації пов'язана з виникненням фашизму і поверненням ряду країн до авторитарних режимів або тоталітарного режиму.

Друга хвиля (1943–1962 рр.) пов'язана з перемогою союзників у Другій світовій війні і деколонізацією – подіями, які збільшили число демократичних режимів до 36. Однак до початку 60-х рр. друга хвиля демократизації себе вичерпала. У 1967 р. в Греції у результаті військового перевороту було перервано демократичний розвиток і встановилася військова диктатура “чорних полковників”. Крім Греції, друга відкатна хвиля охопила переважну більшість країн третього світу, де в результаті військових переворотів або узурпації влади правлячою елітою встановилися авторитарні режими, багато з яких носили відверто диктаторський характер. Ефект глобального відкату від демократії був вражаючим: до середини 70-х рр. одна третина держав, в яких в 1958 р. функціонували демократичні режими, мала авторитарне правління [2, с. 21]. Показово, що в цей же період спостерігаються кризові процеси і в західній демократії. Тому не випадково, що в багатьох політологічних та соціологічних дослідженнях того часу не тільки переважала теза про незастосовність демократичної моделі до країн, а й висловлювалися песимістичні прогнози з приводу життєздатності самої демократії.

У середині 70-х рр. XX ст. починається “третя хвиля”, що принесла демократію в деякі країни Латинської Америки і колишнього Радянського блоку. Вона почалася з руйнування авторитарних режимів у Греції, Португалії, Іспанії, потім захопила Латинську Америку і обрушилася на Східну Європу. Якщо в 1972 р. на планеті було 42 демократичних держави, то до 1994 р. їх стало 72. Характерною рисою останньої демократичної хвилі став її глобальний характер, оскільки вона охопила практично всі континенти. Причини розширення світового демократичного процесу в цей період С. Гантінгтон пояснює кризою легітимності авторитарних і тоталітарних систем, безпрецедентним зростанням світової економіки в 60-ті рр., зростанням освіти і збільшенням середнього класу, зміною політичного курсу провідних світових політичних сил, а також демонстраційним ефектом, посиленням новими засобами міжнародної комунікації, і первісним досвідом переходу до демократії в рамках третьої хвилі, який грав стимулюючу роль і слугував моделлю для наступних зусиль щодо зміни режиму в інших країнах [2, с. 24].

Однак, на початку XXI ст. демократичний підйом пішов на спад. Сьогодні в очах жителів глобальної периферії західний світ вже не виглядає настільки привабливим, як раніше. За останні двадцять років кількість демократичних держав майже не змінилася. Ця стагнація викликала живу дискусію про роль ліберальної демократії в сучасному світі та її перспективи. Досить чітко визначилися кілька тенденцій, які можуть поставити під

сумнів тезу про універсальний характер ліберальної демократії [3, с. 5]. Насамперед, сьогодні цілком зрозуміло, що масове перейняття зовнішніх елементів демократичної форми правління дуже часто не забезпечує того ступеня суспільного прогресу, який асоціюється з демократичним режимом. Безліч країн Азії, Африки і колишнього комуністичного табору досягли успіху в побудові “імітаційної”, “фальшивої” або “неліберальної” демократії – тобто квазідемократичних режимів, що допускають вибори, але обмежують права і свободи громадян. Далі, намітилася тенденція до перерозподілу багатства і економічної потужності від демократичних держав Заходу до напівавторитарних держав Південно-Східної Азії і авторитарних країн-експортерів нафти з регіону Перської Затоки та Північної Африки. І, нарешті, в самих західних суспільствах разом зі зміцненням позицій фінансового капіталу і зростанням соціальної нерівності посилюється скепсис щодо демократичних інститутів, оскільки принципи та ідеали рівності мають все менше місця у реальному житті.

Демократія як одна з найважливіших форм організації суспільно-політичного життя сучасного світу переживає нині складний і вельми неоднозначний період свого розвитку. За деякими підрахунками 60% всіх демократій є неповноцінними і серйозно страждають від інституційної слабкості, яка не дозволяє їм розвиватися [4, с. 5]. Як підкреслюють багато політологів, сучасна демократія парадоксальним чином характеризується в один і той же час як прогресуючою демократизацією, так і зростаючою недовірою мас до демократичних інститутів. Міжнародне дослідження, проведене у 2006 р. організацією “Геллап Інтернешнл” у 68 країнах світу, виявило, що скептицизм мас по відношенню до процесу демократичного правління і розчарування в його результатах набули глобального характеру [5]. В результаті, на зміну тріумфалізму, який нещодавно панував у політологічному співтоваристві, прийшов період тривоги щодо перспектив демократичної системи правління.

Занепокоєння з приводу нинішнього стану і політичного потенціалу демократичної системи, що звучить в політологічній літературі, пов’язане не тільки з проблемами “нових демократій”, де складний період їх становлення часто супроводжується відкатами до авторитаризму. Не меншою мірою воно обумовлене і характером нинішнього розвитку “класичних демократій”, де все виразніше виявляється недостатня ефективність демократії у вирішенні багатьох проблем сучасного суспільства. Згідно з дослідженням, тільки 43% громадян США і Канади проти 52% визнали, що правління їхньою країною дійсно є демократичним, а в країнах Євросоюзу – 33% проти 61% [5]. Закритість влади, відсутність ефективних каналів зворотного зв’язку між державою і суспільством призводять до того, що демократія втрачає свій представницький характер, стає все більш формальною [6]. Результатом відриву політичного процесу від широких суспільних запитів стає падіння довіри громадян до інститутів влади, занепад політичних пар-

тій, криза парламентаризму, зростання політичної апатії або екстремістські форми вираження суспільно-політичної позиції. Все це вносить суттєві зміни у функціонування демократичних систем, піддаючи серйозному випробуванню ідеологію і практику ліберальної демократії.

Сьогодні вчені і політики багато міркують на тему викликів, з якими стикаються сучасні західні демократії. Якщо в останній чверті минулого сторіччя складності функціонування демократії в країнах Заходу були обумовлені переважно внутрішніми змінами в самих цих країнах, то специфіка проблем сьогоденної демократії полягає в сильнішому впливі на її внутрішнє життя зовнішніх факторів – таких, наприклад, як масова імміграція, міжнародний тероризм, міжнародна злочинність. І якщо, як вважає Г. Вайнштейн, з багатьма викликами ендегенного характеру демократії навчилися досить успішно справлятися, то до багатьох викликів екзогенного характеру вони виявилися не готові [7].

Істотно ускладнюють функціонування демократичних систем зміни в демографічній структурі населення, пов'язані з процесами масової імміграції. Глобалізація призвела не тільки до широкого проникнення західних культурних і соціально-політичних стандартів і цінностей в незахідні суспільства, а й до масштабної інфільтрації західного демократичного суспільства носіями антизахідних цінностей і норм поведінки, що веде до появи нових соціальних конфліктів, що не знаходять ефективного вирішення. Досить тривожною тенденцією з точки зору майбутнього західної демократії стає швидке зростання у складі населення європейських країн частки осіб мусульманського віросповідання, багатьом з яких чужі ліберально-демократичні цінності і сам інститут демократії, – принаймні, в їх західному варіанті. У Франції та Великобританії більше 40% мусульман вже володіють правами громадянства, в Німеччині громадянами і виборцями найближчими роками будуть близько 2,5 млн. мусульман.

Поява в країнах європейської демократії носіїв чужої європейцям культури, незвичних для європейців норм суспільної поведінки і нерідко ворожих їх ліберально-демократичному менталітету цінностей посилюють процес ерозії демократії. У разі нездатності Європи інтегрувати своє мусульманське населення в загальну ліберальну культуру, присутність в європейському суспільстві масової категорії “нових громадян” стане, за словами Ф. Фукуями, “бомбою уповільненої дії”, “загрозою існуванню самої європейської демократії” [8]. Вже сьогодні соціокультурні конфлікти, що обумовлюються зростаючою етно-національною та конфесійною неоднорідністю суспільства, визначають зміст політичного процесу західних демократій. І ця зміна стає вельми важким випробуванням для демократії, оскільки етнічні конфлікти являють собою, як зазначають фахівці, найбільш важко вирішуваний для демократії тип суспільних конфліктів.

Ще одним компонентом зовнішнього впливу на західну демократію експерти називають міжнародний тероризм. З його перетворенням на один

з найважливіших факторів сучасної реальності, традиційна для західних громадян відданість цінностям ліберальної демократії з її пріоритетом прав і свобод особистості похитнулася під розумінням того, що забезпечення громадської безпеки вимагає в сучасному світі обмеження індивідуальних свобод, посилення заходів поліцейського контролю і певного відступу від принципів приватності. Багато соціологічних досліджень показують, що значна частина громадян в ряді західних країн усвідомлює необхідність розширення повноважень урядів у гарантуванні їх безпеки і підтримує надання спецслужбам більш широких прав. При цьому прихильники обмежень прав громадян стверджують, що заходи, які вживаються з метою протидії терористичній загрозі, є тимчасовим відступом від принципів ліберальної демократії, допустимим в умовах надзвичайної ситуації. Водночас лібертаристи піддають нещадній критиці утиск громадянських свобод, стверджують, що влада перетворює демократичні країни на поліцейські держави.

Діапазон суджень, висловлюваних з приводу характеру процесів, що переживає нині демократична система, є досить широким. Наприклад, стверджується, що сучасні демократичні країни, які досягли ще в індустріальну епоху високого ступеня економічного розвитку, сьогодні стрімко втрачають конкурентні переваги на тлі швидко зростаючих авторитарних господарських гігантів Азії. На погляд російського економіста В. Іноземцева, ситуація не виглядає настільки очевидною з цілого ряду причин. По-перше, країни, що розвиваються, сьогодні імітують розвинені і виступають імпортерами знань і технологій, а також великого обсягу високотехнологічної продукції, що вказує на переваги розвинених країн, а не тих, що розвиваються. Конкурентні переваги країн, що розвиваються, обумовлені доступними природними багатствами і дешевизною робочої сили, в той час як розрив у показниках продуктивності залишається величезним. Крім того, їх швидкий економічний розвиток став можливим завдяки західним інвестиціям і західним ринкам збуту і досі не є самодостатнім. По-друге, західний світ, який перейшов в постіндустріальну епоху, отримав у своє розпорядження невичерпне джерело багатства, відмінне від запасів сировини або ланцюжків виробництва. Створюючи технології, багаті країни зберігають можливість їх вдосконалення та розвитку, тоді як ті, що розвиваються, залишаються лише користувачами. Більше того, в розвинених країнах склалася інша модель відтворення: основним виробничим фактором стали особисті творчі здібності людини, тому споживчі витрати частково перетворюються на інвестиції в людський капітал. І, нарешті, сучасний світ оцінює економічний результат через показник валового продукту – категорії, розробленої в індустріальну епоху для обчислення відтворюваних багатств. Сьогодні ж значна частина суспільного надбання втілена в знаннях і соціальному капіталі. Це призводить до ситуації, коли індикатор ВВП може помилково відображати конкурентоспроможність економіки [3, с. 47–48]. Все це дозволяє говорити про те, що розвинені демократичні держави не такі вже й слабкі

економічно, що вони продовжують задавати стандарти якості життя та абсолютно домінують в інтелектуальному та ідеологічному полі.

Західні аналітики С. Фарр, Р. Патнем і Р. Далтон, оцінюючи результати численних обстежень суспільних настроїв, проведених останнім часом в країнах розвиненої демократії, майже одностайно стверджують, що ніякої кризи демократії немає. Зростання невдоволення громадян діяльністю політиків і політичних інститутів дійсно існує, однак прихильність переважної частини населення демократичним ідеалам і цінностям політичної демократії залишається незмінною. І з цієї точки зору, колишні страхи щодо наростаючих загроз стабільності демократії як такої представляються їм явно перебільшеними: “Ми не знаходимо, свідчень того, що... демократія ризикує бути витісненою яким-небудь недемократичним політичним режимом або ж соціальною чи політичною анархією” [9, с. 8]. “Навіть там, де суспільне невдоволення функціонуванням окремих демократичних урядів стає настільки гострим, що це призводить до перевороту в існуючій партійній системі, ці зміни, – пишуть дослідники, – не містять у собі будь-якої серйозної загрози основоположним демократичним принципам і інститутам. У цьому сенсі ми не бачимо значних доказів якоїсь кризи демократії” [9, с. 9]. З таким висновком погоджується і англійський журнал *The Economist*: “здатність демократії еволюціонувати є, можливо, її головним достоїнством. І сьогодні кожна зріла демократія продовжує еволюціонувати” [10, с. 25].

А відомий експерт з проблем поширення демократії в світі Т. Каротерс впевнений, що глобального відкату світової демократії не передбачається насамперед у силу невблаганного поширення комунікаційних технологій [3, с. 308]. Вони забезпечують транскордонне поширення політичних знань та ідей і обмежують неліберальні режими в їх прагненні не допустити власних громадян до всіляких джерел інформації. Звичайно, допускає Т. Каротерс, противники демократії можуть використовувати новітні комунікаційні технології у власних цілях, що вони часто і роблять, проте в цілому збільшення обміну інформацією в загальносвітовому масштабі сприяє політичній відкритості та просвіті. Поширення інформації невідконтрольне ні будь-якому одному уряду, ні групі урядів, навпаки – це вкрай децентралізоване явище, що наділяє людину новими можливостями незалежно від бажання влади.

До вищесказаного на захист демократії можна додати, що демократичні країни явно обходять недемократичні з цілого ряду соціально-економічних показників: тривалості життя, рівня дитячої смертності, поширеності освіти. Крім того, в демократичних державах з часом все більший розвиток одержують економічні свободи (захищеність прав власності, здорова економічна політика, свобода підприємництва), і більш ефективним є державне управління, основними елементами якого є боротьба з корупцією, висока ефективність держави і закону.

Висновки. Підводячи підсумок, можна сказати, що в цілому демократія в минулому столітті зуміла продемонструвати свою життєздатність, знайшовши вихід з кризових ситуацій і давши більш-менш вдалі відповіді на виклики свого часу. Разом з тим, нова реальність ХХІ ст. піддає адаптаційний ресурс демократії все більш серйозному випробуванню, вимагає оновлення традиційних форм демократії, вдосконалення її інститутів. Думається, що найближчі роки навряд чи ознаменуються новим сплеском поширення демократії, який ми спостерігали в попередні десятиліття, але й про значний відкат говорити поки не доводиться. Поділяємо думку політологів-оптимістів, що світова демократія буде прогресувати. Періодично будуть виникати нові демократії – іноді внаслідок смерті старого диктатора чи самовільного краху неліберального режиму. Деякі з найбільш успішних в соціально-економічному плані авторитарних держав, можливо, в найближчі десятиліття почнуть рух у бік демократії, мірою того, як їх громадяни, здобуваючи все більший достаток, стануть вимагати і більших політичних свобод.

Список використаної літератури

1. Даль Р. О демократии / Р. Даль. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 203 с.
2. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S.P. Huntington. – Norman : University of Oklahoma Press, 1993. – 384 p.
3. Иноземцев В.Л. Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах ХХІ века / В.Л. Иноземцев. – М. : Европа, 2010. – 318 с.
4. Intelligence Unit's Index of Democracy 2008 [Electronic resource] // The Economist. – 2008. – Mode of access: <https://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>.
5. Voice of the People 2006: What the World Thinks on Today's Global Issues // A Gallup International Survey. – Montreal : Transcontinental, 2006. – 160 p.
6. Warren M. A Second Transformation of Democracy? / M. Warren // Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies / Eds. B. Cain, R. Dalton, S. Scarrow. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – P. 223–249.
7. Вайнштейн Г. Демократия в меняющемся мире [Электронный ресурс] / Г. Вайнштейн. – Режим доступа: <http://www.politcom.ru/5884.html>.
8. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М.Б. Левина. – М. : АСТ, 2010. – 584 с.
9. Pharr S.J. A Quarter-Century of Declining Confidence / S.J. Pharr, R.D. Putnam, R.J. Dalton // Journal of Democracy. – 2000. – Vol. 11. – № 2. – P. 13–14.
10. The Economist [Electronic resource]. – 21 August 1999. – Mode of access: <http://www.economist.com/printedition/1999-08-21>.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2013.

Широкова Е.А. Современные мировые тенденции развития демократии

В статье рассматриваются проблемы функционирования демократии в современном меняющемся мире и определяются основные мировые тенденции и перспективы ее развития.

Ключевые слова: демократия, демократизация, вызовы демократии.

Shyrokova I. Current global trends in democracy

Considered in the article are the problems of democracy in today's changing world and the main global trends and prospects of its development.

Key words: democracy, democratization, challenges to democracy.

ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 502.315

І.В. ГРАБОВЕЦЬ, Н.В. БОРОДІНА

ЕКОЛОГІЧНА КОМФОРТНІСТЬ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ (СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто роль і особливості екологічного комфорту у сучасних умовах розвитку промислового регіону, а також його необхідність у формуванні достатнього рівня екологічної культури кожного члена суспільства.

Ключові слова: екологія, екологічний комфорт, екологічна освіта.

Актуальність теми. Соціально-економічний розвиток країни у останні роки призвів до перетворень соціальної структури українського суспільства, падіння рівня життя основної маси українців. Оскільки кінцевою метою соціально-економічного розвитку країни та її регіонів є забезпечення благоустрою населення, то у зв'язку з цим постає питання щодо показників його оцінки. Ученими багатьох країн тривалий час ведеться пошук тих показників, які б повно відображали реальний соціально-економічний стан суспільства. Найбільш узагальненим є показник “комфортність життя населення”.

Створення найбільш сприятливого та комфортного середовища проживання завжди було і є одним з найважливіших та значущих завдань людства. З поширенням урбанізації на відносно невеликих міських просторах посилюються негативні наслідки загострення взаємостосунків між суспільством та природним середовищем. Якщо раніше основним завданням оптимізації розвитку міст було стримування їх некерованого нестримного просторового, господарчого та демографічного зростання, то на сучасному етапі більш актуальним стає розв'язання соціальних та екологічних проблем. У зв'язку з цим необхідність дослідження сучасних процесів, що відбуваються на урбанізованих територіях, невпинно зростає.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей створення екологічної комфортності мешканців промислового регіону на прикладі Криворізького промислового регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки поняття “екологія” набуло виключної популярності. Наукові досягнення ХХ століття створили ілюзію майже повної керованості навколишнім середовищем, проте господарська діяльність людського суспільства, екстенсивне використання природних ресурсів, величезні розміри відходів життєдіяль-

ності – усе це вже давно увійшло у протиріччя з можливостями нашої планети (її ресурсним потенціалом, запасами прісної води, здатністю самоочищення атмосфери, світового океану тощо). Суттєве значення в становленні теорії та практики категорії “комфортність життя”, а саме побудови системи показників “комфортності” й оцінки рівня життя населення країни, мають роботи А. Баришевої, В. Бобкова, Г. Белякової, І. Бестужева-Лади, Дж. Гелбрейта, Є. Головахи, В. Майєра, П. Мстиславського, Н. Римашевської, А. Рєвайкіна, В. Рутгайзера, Г. Саркісяна, С. Струмліна, Б. Сухарєвського.

На дослідженні питань з екологічного комфорту оточуючого середовища зосереджували свою увагу Преображенський В.С., Реймерс Н.Ф., Данілова Н.А., Золотокрилін А.Н., Покшишевський В.В., Прохоров Б.Б., Кочуров Б.І. та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. З самого початку поняття “комфортність життя” пов’язувалося з питаннями охорони навколишнього середовища, здоров’я, оновлення міст. Згодом ця проблема стала розглядатися під кутом зору забезпечення життєздатності суспільства та трактуватися як складова частина певного футурологічного ідеалу, якого людство повинно досягнути у найближче майбутнє, як перехід до наступного етапу розвитку цивілізації з новими відносинами між людьми, у яких на перший план виходять не гроші, а гармонія соціальних та культурних цінностей [1].

На сьогодні екологія як феномен має багато рівнів та проявів, є надзвичайно широким полем для спекуляції вихідними компонентами людського життя і діяльності. До таких можна віднести як усю сукупність природних ресурсів, так і певне знання або його відсутність. При цьому екологічні знання включають у себе існуючі проблеми природного світу та їх усвідомлення. Також варто зазначити, що в цьому вимірі набуває значущості і відсутність знань у пересічних громадян про стан довкілля, або про істинність тих даних щодо нього, які вони отримують із джерел масової інформації [2]. У будь-якому випадку ми говоримо про необхідність створення системи екологічних знань у пересічних громадян у системі освіти, починаючи із дошкільних навчальних закладах і продовжуючи цей ланцюг протягом усіх складових сучасної системи освіти. Сучасне суспільство підійшло до важливого етапу свого розвитку – розуміння значущості екологічної освіти та культури для соціального простору. У багатьох державах розроблені та удосконалюються різноманітні програми та концепції розвитку екологічної освіти. У більшості країн світу екологія є обов’язковою дисципліною в учбових закладах усіх рівнів, проведено сотні екологічних національних, міжнародних семінарів, конференцій, круглих столів [3].

Екологічна освіта для Криворізького регіону є необхідною умовою розв’язання глобальних проблем сучасності, визначення допустимої межі використання природних ресурсів та аналізу пріоритетів розвитку міста в цілому. Екологічні знання необхідні кожній людині, оскільки саме удоско-

налення продуктивних сил, їх узгодження з природою дозволить забезпечити гармонію відносин у системі “людина-природа”, що є важливою умовою розвитку великого промислового міста. Вельми показовою в цьому відношенні є точка зору відомого російського економіста і фахівця в царині теорії вимірювання якості життя С. Айвазяна. Автор пише, що основні властивості якості життя населення формуються і проявляються у взаємодії з “зовнішніми об’єктами” і один з одним, у здатності адаптуватися до навколишнього світу, вижити, задовольняти свої потреби. Вчений розглядає людину водночас як істоту біологічну (що функціонує відповідно до всіх законів біологічного гомеостазу) і як істоту соціальну (що реалізовує себе лише в соціумі, в системі процесів і механізмів, що функціонують за специфічними “соціальними правилами”). На цій підставі С. Айвазян виокремлює п’ять базових компонентів, які визначають середовище і систему забезпечення життєдіяльності населення, зокрема: якість навколишнього середовища (або якість екологічної ніші), що акумулює дані про забруднення повітряного простору, ґрунтів, води та ін.; а також природно-кліматичні умови, що характеризуються складом і обсягами природно-сировинних ресурсів, кліматом, частотою і специфікою форсмажорних ситуацій [4].

Інститут розвитку міста Кривого Рогу у 2013 році проводив дослідження оцінки рівня комфортності життя у місті пересічними громадянами. Враховуючи, що сучасне життя неможливо уявити без екологічної безпеки, то і критерій “екологічного комфорту” також оцінювався фахівцями Інституту.

Оцінка суджень про місто респондентами показала, що переважна більшість погоджується з тим, що Кривий Ріг – це важливий промисловий центр області (66,2% виборів). Поруч з цим майже половина респондентів (49,5%) вказала на те, що Кривий Ріг – це місто червоних дощів, що говорить про негативну оцінку респондентами екології рідного міста. Поруч з висловлюванням про те, що Кривий Ріг – зелене місто (34,4% виборів) респонденти відзначили і те, що це місто високої вірогідності техногенних катастроф (22,9%) [5].

Співставлення виборів респондентів чоловічої та жіночої статі щодо суджень про місто показало, що 52% опитаних чоловіків та 47,6% опитаних жінок вважають, що Кривий Ріг – це місто червоних дощів; 24% респондентів-чоловіків і 21,9% жінок – що це місто високої вірогідності техногенних катастроф. Є і позитивне ставлення до екології міста: 38,7 опитаних жінок та 29% чоловіків погоджуються, що Кривий Ріг – зелене місто.

Екологічний стан міста отримав найнижчу оцінку з запропонованих 16 чинників комфортного життя у місті. При цьому жінки більш критично оцінюють екологію міста, ніж чоловіки (середній бал оцінки екології жінками 1,59 порівняно з 1,92 у чоловіків). Також жінки рішуче негативно оцінюють якість питної води (1,93) та продуктів харчування (2,39) порівняно з чоловіками (2,29 та 2,87 балів відповідно). Різко негативну оцінку екологічному стану міста поставили респонденти середнього віку (58,4% опитаних

цієї категорії), а найвищий бал “відмінно” екології міста поставили 2,1% молоді віком 15–24 роки (відсоток серед цієї категорії респондентів).

Необхідно також зазначити, що негативну оцінку респондентів отримали і чистота вулиць міста (2,59 середній бал), і стан парків та скверів міста (2,64), що також характеризує екологічний стан міста з негативного боку. Незадовільно чистоту вулиць міста оцінили 45,3% молоді (віком 15–24 роки), 45,9% респондентів середнього віку (25–44 роки), 42,9% інтерв'юєрів старшого віку (45–60 років) та 44,1% респондентів похилого віку. Парки та сквери отримали “незадовільно” 44,2% респондентів серед молоді 15–24 років, 43% опитаних середнього віку (25–44 роки), 40,9% – старшого віку (45–60 років) та 47% респондентів похилого віку (понад 60 років).

Як бачимо, впровадження екологічної освіти та формування екологічної культури серед молоді є необхідною умовою подальшого розвитку суспільства в цілому. Екологоорієнтоване навчання передбачає наявність певного рівня самосвідомості учнів, особистісного ставлення до існуючих проблем екологічного характеру та їх розв'язання. Екологічна культура передбачає прийняття індивідом екологічно орієнтованої поведінки як певної соціальної норми.

Висновки. Необхідно пам'ятати, що сучасна ситуація на Криворіжжі характеризується стійким погіршенням якості оточуючого середовища – забруднення повітря, річок, деградація ґрунтів тощо. Несприятливий вплив людської діяльності поширюється на усі екосистеми планети. Цей конфлікт створює загрозу появи незворотних змін у природних системах, підірвав звичних умов та ресурсів існування людей. Враховуючи неминуче зростання кількості людей на Землі, збереження споживацької психології неминуче призведе до швидкого вичерпання природних ресурсів і збільшення до недопустимого рівня забруднення навколишнього середовища. Необхідна термінова переорієнтація людства на психологію бережливості, обмеженості попиту природними потребами. Потреби людей треба привести у відповідність до можливостей природного середовища. Екологічно освічена людина не допустить “стихійного” ставлення до оточуючого середовища. Така людина буде протистояти екологічному варварству, сприяти забезпеченню нормального життя своїх нащадків, рішуче стаючи на захист природи, перетворюючи та удосконалюючи сучасну цивілізацію, знаходячи “екологічно чисті” варіанти взаємодії природи та суспільства.

Отже, можна зробити висновок, що у наш час зупинити порушення екологічних законів можна, лише піднявши на більш високий рівень екологічну культуру кожного громадянина суспільства, а це можливо зробити насамперед через освіту, через вивчення основ екології на усіх рівнях освіти, що є у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Абрамов Р. Похищение будущего, или “Футурошок” А. Тоффлера / Р. Абрамов // Социальная реальность. – № 12. – 2006. – С. 83–90.

2. Чорноморденко Д.І. Методологія в екологічній раціональності: міждисциплінарний підхід / Д.І. Чорноморденко // Науковий діалог “Схід–Захід” : матер. всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю, м. Кам’янець-Подільський, 10 липня 2013 р. : у 4-х ч. – Д. : Інновація, 2013. – Ч. 1. – С. 161.

3. Ковалева И.И. Экологическое образование как важная составляющая гармоничного развития современного человека / И.И. Ковалева // Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали Криворізької сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Кривий Ріг, 24 листопада 2012 р. : у 5-ти ч. – Д. : Інновація, 2012. – Ч. 4. – С. 59.

4. Айвазян С.А. Межстрановой анализ интегральных категорий качества жизни населения (эконометрический подход) / С.А. Айвазян. – М. : ЦЭМИ РАН, 2001. – 60 с.

5. Результати соціологічного дослідження “Місто, комфортне для життя” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irm.kr.ua/uk/searches/2013/567-misto-komfortnedlia-zhyttia.html>.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2014.

Грабовец И.В. Экологическая комфортность как условие развития промышленного региона (социальный аспект)

В статье рассмотрена роль и особенности экологического комфорта в современных условиях развития промышленного региона, а также его необходимость в формировании достаточного уровня экологической культуры каждого члена общества.

Ключевые слова: *екологія, екологічний комфорт, екологічне образование.*

Grabovets I. Environmental comfort as a condition of the industrial region (social aspect)

In the article are examined the role and the special features of ecological comfort under the contemporary conditions for the development of industrial region, and also its need for molding of the ecological culture of each member of society.

Key words: *Ecology, environmental comfort, environmental education*

УДК 316.77:502

А.С. ЛОБАНОВА, А. КУЗЬОР

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО И ПРИРОДА: СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ, ЦЕННОСТНАЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТНАЯ ВЗАИМОСВЯЗЬ

В статье раскрываются сущностные, ценностные и деятельностные аспекты взаимосвязи информационного общества и природы. Обосновывается положение о том, что сущностная основа определяется диалектической взаимосвязью общества с внешней средой обитания, обусловленной удовлетворением возрастающих потребностей людей. Ценностными маркерами является мера гуманизации и морализации отношений людей между собой и с Природой. А деятельностная взаимосвязь проявляется в конструктивном и деструктивном характере человеческой деятельности по отношению к социо- и экосреде.

Ключевые слова: информационное общество, информационистское общество, информация, энергия, Природа, ценности, человеческая деятельность, мораль.

Актуальность темы и постановка проблемы. Современное общество настолько сильно информатизировано, что его невозможно представить без информации как формы человеческих взаимоотношений. Невозможно представить и жизнь людей без взаимосвязи с Природой. Совершенно очевидно, что информация и природа являются неотъемлемыми составляющими человеческой жизни. Как справедливо отмечает украинский профессор Л.Г. Мельник, сегодня на человечество “накатывается третья волна перемен, основу которой составляет информация” [1, с. 11]. И, благодаря информации, человечество ждут глубокие экономические и социальные преобразования, которые могут полностью изменить и содержание труда, и быт, и социальный уклад жизни людей, и экосистему.

Между тем в триаде: “Общество-информация-Природа” существует серьёзная *социальная проблема*, которая состоит в том, что во взаимоотношениях людей с информацией и природой уже в нынешних условиях имеются свои сложности и противоречия. Даже поверхностный взгляд на взаимосвязи “Человек – информация” и “Человек – Природа” даёт основания утверждать, что их деятельностный результат имеет множество непредвиденных последствий, которые носят не только конструктивный, но и деструктивный для человеческих сообществ и экосферы характер.

В связи с этим *актуализируется потребность* в рассмотрении и уточнении характера влияния информации на использование и воспроизводство обществом природных ресурсов, а также выявлении и прочтении тех информационных образов, которые посылает Природа Обществу в условиях тотальной информатизации человечества.

Анализ исследований и публикаций. Изучение особенностей становления и функционирования информационного (постиндустриального), общества, а также его влияния на общество, культуру и природу в настоящее время является чрезвычайно распространённым и популярным научно-исследовательским процессом практически во всех сферах научного познания (философской, социологической, психологической, правовой, экономической и т.д.). Теоретические основания этого процесса были заложены в работах таких известных зарубежных учёных, как: А. Турен, Д. Белл, Э. Тоффлер, М. Кастельс, Ф. Фукуяма, Р. Ключинский, а также российских и украинских исследователей: В.Л. Иноземцева, Р. Нижегородцева, В.Г. Кременя, Л.Г. Мельника, А.А. Чухно и др. [см.: 2–7]. Становление и функционирование информационного общества, названные авторы связывали с различными факторами. Так, французский социолог А. Турен, разрабатывая теорию программированного (постиндустриального) общества, акцентировал внимание на том, что его особенностью и отличием от предыдущего индустриального общества является то, что в нём инвестиции будут способствовать производству не материальных, а символических благ, “способных изменить ценности, потребности, представления” людей [8, с. 85]. Очевидно, что для учёного новая информационная эпоха будет определяться не экономическими, а социальными и культурными доминантами.

М. Кастельс же рассматривает информационное общество как новую социальную структуру, которая для него ассоциируется с возникновением “нового способа развития – информационализма, исторически сформированного перестройкой капиталистического способа производства к концу XX века” [3, с. 637]. Фактически учёный связывает функционирование информационного общества со способом производства и в этом с ним нельзя не согласиться, поскольку производство действительно является процессом “воздействия человечества на материю (природу) для того, чтобы приспособить и трансформировать её для своего блага, получая продукт, потребляя (неравным образом) часть его и накапливая экономический излишек для инвестиций, согласно некоторому набору социально детерминированных целей” [там же]. Можно согласиться и с одной, и с другой научной позицией, однако, как нам представляется, необходимо рассматривать и третью позицию, согласно которой развитие и функционирование информационного общества обуславливается не только экономическим или культурным, но и экологическим фактором, поскольку в экосфере и благодаря ей поставляются природные ресурсы для производства материальных благ и нормального функционирования общества.

Поэтому **целью работы** является выявление содержательных, ценностных и деятельностных взаимосвязей информационного общества и природы, а также поиск путей рационального и сбалансированного их взаимодействия. Для достижения цели необходимо решить следующие задачи:

а) очертить наиболее содержательные для современных реалий определение понятий “информационное общество” и “природа”; б) выявить ценностные маркеры во взаимосвязи информационного общества и природы; в) определить деятельностные взаимообусловленности информационного общества и природы для их сбалансированного сосуществования в будущем.

Изложение основного материала. Что же представляет собой информационное общество в контексте современных научных теорий? Как известно, после введения этого понятия в научный оборот американским экономистом Ф. Махлупом в 70-е годы прошлого столетия [9], оно существенно обогатилось новыми содержательными компонентами. Так, Ф. Уэбстер в своей работе “Теория информационного общества” (2004) выделил пять основных подходов к его пониманию: технологический, экономический, пространственный, связанный со сферой занятости и культурный [10]. А А.Н. Лашенов, анализируя взгляды представителей разных научных направлений в области формирования концепции информационного общества, разделил все его теории на две группы: 1) основанные на технологическом (кибернетическом) подходе, где информация приравнивается к научному знанию, и 2) теории, основанные на гуманитарном подходе (философском, символическом, социологическом, глобализационном), при котором информация понимается как социальная коммуникация [11, с. 5]. По мнению учёного, “смена теоретической парадигмы состояла в изменении взгляда на информацию: это уже не просто интеллектуальные представления, выраженные научными знаниями, обладающие, в основном, техническим содержанием, а, прежде всего, коммуникативные процессы” [11, с. 12]. А это означает, что в информационном обществе понимание информации должно осуществляться уже не с позиций технологии её получения и передачи или технологичности её влияния на поведение людей, а с позиций пространственной социальной коммуникации. Такое понимание информационного общества придаёт ему в узком смысле даже не технологический, социологический, а – в широком смысле гуманитарный характер. Как справедливо замечает А.Н. Лашенов, информационные сети, “являясь отличительной чертой современных обществ, дают возможность связывать людей посредством электронных магистралей, ...при этом изменяется характер отношения к категориям времени и пространства” [там же]. И М. Кастельс утверждает, что “новые информационные технологии интегрируют мир в глобальных сетях инструментализма, а новая опосредованная компьютерами коммуникация порождает обширное множество виртуальных сообществ [3, с. 647]. Однако, по мнению учёного, отличительной социальной и политической тенденцией 1990-х годов было построение социального действия (выделено нами: А. Л. и А. К.) и политики вокруг первичных идентичностей, как организующего принципа, который преобладал на начальных этапах формирования информационного общества. То есть Ф. Кастельс, понимая все его возможные издержки в будущем, в том числе глобализацию, одним из пер-

вых призывал его социальных акторов к необходимости изначально сохранять свою национальную и культурную идентичность. Не удивительно, что эта задача лежит в области социологии, поскольку речь идёт о том, что информационные сети, с одной стороны, способствуют интеграции и организации различных социальных субъектов и структур в глобальное сообщество, с другой стороны, они подрывают самостоятельность и суверенность этих субъектов, нарушают либо разрушают их идентичности. И в этом кроется *сущностно противоречивый* характер информационного общества: оно детерминировано и пронизано социальностью и идентичностью его субъектов и одновременно в его технологизации и глобализации кроется и осуществляется процесс уничтожения этой социальности и идентичности.

Вторая важная особенность современного информационного общества, которая требует своего осмысления, касается его соотнесённости с природной средой. По этому поводу целесообразно вспомнить идею Ф. Кастельса об аналитическом разграничении понятий “информационного” (information society) и “информационистского” общества (informational society), где первое связано с ролью информации как способа передачи знаний в любых обществах, включая средневековую Европу, а второе – со специфической формой социальной организации, в которой “благодаря новым технологическим условиям, возникающим в данный исторический период, генерирование, обработка и передача информации стали источниками производительности труда и власти” [3, с. 646]. Тем самым он устанавливает параллель с промышленным и индустриальным обществом. Однако, нам представляется, что оба эти понятия следует использовать не только и не столько для разграничения типов обществ, а скорее для характеристики их по своему целевому назначению. И информационное и информационистское (в интерпретации Ф. Кастельса) общества являются исторически обусловленными, поскольку их развитие и функционирование детерминированы интенсификацией Разума Человека, инструментом которого является интеллект, организующий и приводящий в порядок жизненный мир в соответствии с индивидуальными и групповыми потребностями. Поскольку процесс интенсификации человеческого Разума бесконечен, постольку будут одновременно, подчеркнём одновременно, существовать и информационное и информационистское общества, как цель и результат этого процесса. Информационное общество будет развиваться благодаря практическому Разуму, который, по мнению философов, тематизируется при помощи таких понятий, как *коммуникация, дискурс, аргументация, консенсус* и т.п. [12, с. 557], а поэтому целью его можно рассматривать создание и утверждение определённых норм и ценностей в сфере социальных отношений на основе согласованных моральных кодов, которые являются значимыми для всех его членов. Собственно именно в таком ракурсе и развивалось информационное общество.

А вот информационистское, основываясь на техническом Разуме, носит скорее инструментальный характер, направленный на активизацию человеческой деятельности в области информатизации и технологизации жизни как её фундаментального источника повышения производительности труда. И в этой связи речь идёт об информации не как способе передачи знаний, коммуникации, дискурсе, консенсусе и т.п., а об *информации как ресурсе*, власть над которым предоставляет определённым субъектам неограниченные возможности в достижении поставленных целей – экономических, политических, финансовых, милитаристских и т.д.

Более того, именно в условиях информационистского общества информация теряет свой гуманитарный смысл, а приобретает технический или технологический, который проявляется в её роли как определяющего производительного фактора. Соответственно этому меняется и содержательный характер Природы. Профессор Л.Г. Мельник считает, что если в индустриальном обществе решающим *природным* фактором функционирования и развития производственной системы была энергия, то в информационистском обществе им становится информация. А информацию, по его мнению, можно наращивать и использовать беспредельно, поскольку она является “единственной природной субстанцией, добывание (сканирование) которой из среды не наносит прямого ущерба природе”, но делать это необходимо за счёт усвоения тех принципов, по которым функционируют *природные системы* [1, с. 72].

Исходя из такой позиции получается, что формирование информационистского общества решает одну из самых острых проблем современности – приостановление истощения природных ресурсов. Так ли это на самом деле? Как известно, ресурсами бытия всех материальных систем являются вещество, энергия и информация и все процессы них “осуществляются только за счёт свободной энергии, которую они получают из внешней среды или генерируют сами” [13, с. 32]. Это означает, что информация не может вытеснить или заместить энергию в широком её понимании, поскольку существует и воспроизводится параллельно с ней. А значит создание информационистского общества не решит проблемы исчерпания природных ресурсов, а наоборот обострит её. Поэтому, необходимо искать такие ценностные и деятельностные плацдармы взаимодействия информационного (информационистского) общества с Природой, которые при постоянном накоплении и увеличении энергии и информации позволят сохранить и социо- и экофонд.

Но прежде чем, их очертить, определимся с сущностным содержанием понятия “Природа”, которое имеет прямое отношение к исследуемой нами проблеме. Философы под природой понимают “всё сущее, объективную материальную реальность во всём многообразии её форм, которая характеризуется универсальностью и самодостаточностью” [12, с. 520]. При этом они выделяют четыре основных подхода к её пониманию: 1) как си-

ноним понятий “материя”, “Вселенная”, “Универсум”, то есть как внешняя объективная реальность; 2) как континуум условий существования человека и общества – природную, географическую среду, уникальное вместилище человеческой культуры, то есть всё то, что противостоит человеку и с чем он соприкасается в процессе своей жизнедеятельности; 3) как объект человеческого познания (природоведения) и 4) как внутреннюю закономерность природных вещей и явлений, а также феноменов действительности [там же]. В контексте нашего исследования наиболее подходящим является второе толкование Природы, согласно которому она представляет собой реальную среду обитания человека, которая включает и географические, и природные, и климатические, и ресурсные, и культурные, то есть созданные людьми, условия.

А это свидетельствует о том, что именно среда обитания создаёт необходимые условия и предпосылки для развития и формирования информационного общества, целью которого является удовлетворение всё более растущих потребностей людей. И в этом проявляется сущностная диалектическая взаимосвязь Природы и информационного общества. То есть очевидно, что информационное общество не может существовать без Человека и Природы, поскольку информация как ресурс создаётся и накапливается, благодаря энергии, продуцируемой ими. Эта сущностная взаимосвязь между обществом и природой реализуется посредством *“информационных кодов существующего материального мира”*, существование которых объясняется наличием *“материальных сущностей (атомов, молекул, клеток, организмов, экосистем), в которых движение вещественно-энергетических потоков реализуется по созданным и закреплённым природой кодам-программам”* [1, с. 77]. Люди перестраивают эти природные системы, внося новую информацию в их функционирование, что приводит к появлению вирусов – *“сущностей”*, которые разрушают или дестабилизируют социально-природный баланс. К таким вирусам профессор Л.Г. Мельник, наряду с биологическими и компьютерными, относит и экономические, которые порождают *“болезни функционирования экономических систем”*, возникающие в результате нарушения информационных программ экономического развития. Проявлениями *“экономических вирусов”*, например, являются тенизация экономики, блокирование спроса из-за неплатежеспособности населения, неблагоприятный инвестиционный климат и т.д. [там же]. К этому перечню можно добавить, что и коррупция является мощным экономическим вирусом, который разрушает экономику изнутри.

Более того в нынешней общественно-политической ситуации, которая сложилась в Украине и характеризуется *“ползучей агрессией”* России в отношении украинских территорий, её средства массовой информации распространяют и в России, и в мире в целом ещё более мощный вирус, который поражает и разрушает естественные информационные программы общественного сознания огромных социально-этнических групп и общно-

стей населения, формируя искажённое представление о действительности. Этот вирус можно назвать *масс-медиальным*, который обладает невероятной силой зомбирования людей и разрушает их способность к самостоятельному и логическому мышлению. Он проявляется в дезинформации, лжи, мимикрии, манкировании фактами и их фальсификации. Результатом распространения масс-медиального вируса является повышение агрессивности тех групп людей, на которых он направлен и, естественно, формировании в их сознании ориентаций на разрушение информационных программ взаимодействия с внешней – и социальной, и природной средой обитания.

Выводы. Таким образом, ценностная основа взаимосвязи информационного общества и Природы лежит в плоскости распространения и укоренения общечеловеческих ценностей, научный дискурс относительно которых имеет тысячелетнюю историю, и тем не менее всё ещё продолжается. Мы к этим ценностям отнесём прежде всего те, которые определяют: (1) меру гуманистического отношения людей друг другу (право на жизнь, на свободу, на самоценность человеческой индивидуальности и т.п.) и к Природе; (2) цели и границы использования обществами ресурсов Природы для удовлетворения своих потребностей; (3) моральный опыт, который накапливается в обществе, благодаря конструктивной и деструктивной человеческой деятельности.

Следует подчеркнуть, что в деятельности в сфере информационного общества и природы возникает и существует множество конфликтов и противоречий, которые порождены стремлением людей максимизировать свои дивиденды и прибыли, недостаточно заботясь о воспроизводстве природных ресурсов. В результате антигуманной человеческой деятельности нарушается естественный социозэкобаланс, который порождает природные и техногенные катастрофы. Поэтому становление информационного общества должно быть неразрывно связано с процессами гуманизации отношений людей с Природой, главную роль в которых играет мораль как всеобщий ценностный регулятор.

Список использованной литературы

1. Мельник Л.Г. Введение: На пороге информационного общества / Л.Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. д. э. н. Л.Г. Мельника. – Сумы : Университетская книга, 2005. – С. 10–16.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха в хрестоматии: Зарубіжна соціологія (XX- початок ст.) / відп. ред. В.Г. Городяненко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – С. 619–654.
4. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – New York, 1990.
5. Kluszczyński R. Społeczeństwo informacyjne. Czterokultura. Sztuka multimedialności / R. Kluszczyński. – Kraków, 2002.
6. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. – М. : Наука, 1977. – 191 с.
7. Нижегородцев Р. Об информационной экономике / Р. Нижегородцев // Российский экономический журнал. – 1994. – № 4. – С. 118–121.

8. Турен А. Возвращение человека действующего, Очерк социологии / А. Турен. – М. : Научный мир, 1998. – 133 с.
9. Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – Минск : Книжный Дом. А.А. Грицанов. 1999. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_new_philosophy/528/ИНФОРМАЦИОННОЕ.
10. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер. – М. : Аспект-пресс, 2004. – 400 с.
11. Лашенов А.Н. Аналитика постиндустриального общества: от кибернетических к социологическим теориям / А.Н. Лашенов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2006. – Т. IX. – № 4. – С. 5–14.
12. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К. : Абрис. – 2002. – 744 с.
13. Маца К.А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации : монография / Ким Алексеевич Маца. – К. : Обрії, 2008. – 196 с.

Статья поступила в редакцию 17.02.2014.

Лобанова А.С., Кузьор О. Інформаційне суспільство та Природа: змістовний, ціннісний та діяльнісний взаємозв'язок

У статті розкриваються сутнісні, ціннісні і діяльнісні аспекти взаємозв'язку інформаційного суспільства і природи. Обґрунтовується положення про те, що сутнісна основа визначається діалектичним взаємозв'язком суспільства із зовнішнім середовищем, що обумовлений задоволенням зростаючих потреб людей. Ціннісними маркерами є міра гуманізації та моралізації відносин людей між собою і з Природою. А діяльнісний взаємозв'язок виявляється в конструктивному і деструктивному характері людської діяльності по відношенню до соціо-та екосреди.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, інформаціоністське суспільство, енергія, Природа, цінності, людська діяльність, мораль.

Lobanova A., Kooser A. Information society and Nature: content, value and activity interrelation

The article reveals the essential, valuable and activity aspects of the relationship between the information society and nature. The authors state, the essential basis is determined by dialectical interrelations of the society and inner Nature correlating with rising human needs. The value markers comprise the level of humanization and moralization of human relations inside and with nature. Moreover, activity relation appears in constructive and destructive character of human activities in terms of socio- and eco environment.

Key words: information society, information, energy, nature, values, human activity, morality.

УДК 316.728:573023

В.В. НІКОЛЕНКО

МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ГАСТРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВІ ВАРІАНТИ ПРОТИДІЇ

В статті досліджуються питання, пов'язані з однією із стратифікаційних функцій сучасної гастрономічної культури (її морального виміру), котра, насамперед, тлумачиться як похідна контроверсійних наслідків НТП. Робиться висновок, що подібні питання (входження “біотехнологічного інтерферону” в сучасну їжу людини) протягом ще тривалого часу будуть викликати доволі амбівалентні судження та оцінки. Втім, на сучасному етапі вже назріла необхідність у розповсюдженні публічним простором українського суспільства, передусім, релевантних гастрономічних знань, які зможуть сприяти процесам збереження власного здоров'я, підвищення активної працездатності, а також розширити можливості задля соціальної самореалізації, перш за все, масової людини.

Ключові слова: гастрономічна культура, “їжа індустріального/ постіндустріального періоду”, генетично-модифіковані організми, стратифікація, ідеологія здорового харчування, образ життя.

Постановка проблеми та актуальність теми. Найбільш розвинуті, забезпечені країни сучасності – “золотий мільярд” майже не відчують продовольчої проблеми, тобто наявності або відсутності певних продуктів на обідньому столі середньої людини не перетворюється для них на ще одну форму суспільної нерівності, що поглиблює соціально-економічну дистанцію між найбільш і найменш забезпеченими групами населення в їхньому стратифікаційному просторі. На жаль, таке не можна сказати про суспільства напівпериферії та периферії, де склад “продовольчої корзини”, її енергетична цінність не задовольняють потреби та попит вагової частини населення.

Проте, ми не можемо констатувати факт знецінення стратифікаційних функцій гастрономічної культури всередині окремо взятого суспільства, навіть якщо мова йде про країни лідери постіндустріального періоду. Вочевидь, на сучасному етапі вони набувають дещо іншого вияву. З одного боку, наразі в тих регіонах світу, де успішно вирішена продовольча проблема, стратифікаційні функції трапези пов'язані, насамперед, з естетикою їжі, складом учасників, її розмаїттям, кількістю страв на столі, а також специфічністю ритуалу прийняття їжі у просторі та часі. З іншого боку, на соцієтальному, міжнародному рівнях, попри зауваження деяких аналітиків щодо постійного поглиблення фінансової нерівності глобального суспільства в цілому, та окремих країн зокрема, все частіше лунає майже споріднена, але дещо інша думка: більшою мірою сучасні нерівності складаються навколо доступу до важливих ресурсів – чистої питної вода та повітря, органічних продуктів харчування тощо.

Таким чином, якщо в просторі доіндустріального та індустріального світів доступність продуктів харчування була та подекуди залишається першочерговою проблемою, натомість в постіндустріальному суспільстві вона трансформується в іншу, що пов'язана з якістю продовольчих товарів та здатністю масової особи обирати доцільні варіанти гастрономічної поведінки з безлічі можливих. Зважаючи на це, питання здорового харчування середньостатистичної людини раз по раз встають “у повний зріст”, більше того, на тлі поширення глобалізаційних процесів, вони набувають вельми доленосних форм прояву також й за межами країн-лідерів світового розвитку.

Аналіз досліджень та публікацій. Науковим висвітленням подібних проблем займається доволі широкий корпус фахівців, з-поміж яких, на нашу думку, варто виокремити роботи В. Коротича, О. Наконечної, І. Гончаренка, В. Панченка, К. Давидової; німецьких вчених Й. Ціттлау та А. Саберскі; американського дослідника П. Томпсона та ін. Проте, все ще не вистачає панорамних, узагальнюючих розвідок, котрі б надавали релевантне бачення проблемної ситуації з урахуванням вимог сучасного етапу життєзабезпечення суспільства.

Мета та завдання роботи. Тож, мета статті полягає у фіксації певних моральних контрверсій, які виникають на тлі поширення так званої “їжі постіндустріального періоду” або “лабораторної їжі”, котра створена за безпосереднього посилення на “здобутки” НТП, та можливих напрямів локалізації її ймовірних негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Так звану “постіндустріальну їжу” (подібну їжу ще називають “індустріальною”) ми розуміємо як продукти харчування, в процесі вирощування, виробництва яких використовують певні наукові (біотехнологічні) методи, до речі, доволі неоднозначні за суспільними оцінками. Внаслідок чого дедалі більше поширюється публічним простором резонансний дискурс щодо доцільності споживання ГМО-їжі, різноманітних БАДів, вітамінізованих добавок та їхнього впливу на поглиблення соціальної нерівності в цілому та здоров'я людини зокрема.

В гастрономічному просторі середньовіччя Західної Європи маркували страти, наприклад, з-поміж багатьох ознак, через наявність або відсутність на столі солодкого, спецій, свіжого м'яса тощо. Сьогодні стратифікаційна характеристика культури харчування полягає, окрім запропонованих вище вимірів, не стільки у наявності або відсутності в їжі генетично модифікованих організмів та інших синтезованих неорганічних сполук, а, насамперед, опукло виявляється через інформаційну гастрономічну обізнаність як таку. Поки що, ми не говоримо, що “лабораторна їжа” є поганою чи доброю, ознакою бідності чи багатства. Наголос варто робити на відсутності чи наявності в житті окремих соціальних груп знань з цього приводу взагалі та вільній можливості до них долучитись, внаслідок чого скорегувати процеси організації власного меню та, зрештою, одноосібно, без сторонніх “порад” в подальшому його формувати.

Тож, з метою деяким чином заповнити наявний інформаційний вакуум, котрий стосується цього аспекту гастрономічної культури, спробуємо розібратися чи поглиблює соціальні нерівності поширення харчовим простором сучасного суспільства, так званої, “лабораторної їжі”, яка вміщує ГМО або БАДи? Чи можна вважати таку їжу якісною, тобто безпечною для людини чи ні? Наприклад, в колишній “майстерні світу” – Великобританії, ставлення до генетично модифікованої їжі (ГМО-їжі) є доволі суперечливим. За великим рахунком суспільство розділилося на два великі табори, які в заочній формі очолюють відомі постаті. Так, наприклад, колишній прем’єр-міністр Т. Блер до цього питання ставиться доволі ліберально, натомість принц Чарльз, як охоронець традицій старої, доброї Англії, й чути не хоче про подібні харчові новації [2]. І все ж таки, “їжа індустріального періоду” (“лабораторна їжа”) вже доволі тривалий час дедалі більше розповсюджується глобальним гастрономічним простором. Так, одного разу В. Коротич, перебуваючи на ранній зустрічі з М. Тетчер, вибачався за свій ранковий візит, промовляючи, що господиня прем’єр-міністр мабуть ще не сідала за сніданок. У відповідь почув, що жодних незручностей це їй не доставило, а стосовно сніданку, то “залізна леді” зазначила, що вона вже закінчила прийом їжі, майже стандартним для всіх британців ранковим меню, – таблеткою вітамінів та горнятком чорної кави [4, с. 94]. Як бачимо, М. Тетчер була не дуже примхливою в їжі, більше того, в своїх поглядах на суспільство та його реформування теж. Більш того її ліберальні погляди щодо процесів організації власного меню чітко відобразились й на виборі нею парадигми реформування суспільства.

Вочевидь, на процеси харчування сучасної людини в поліфонічному, багатоплановому світі, впливає безліч постійних/змінних чинників. Проте, фахівці небезпідставно наголошують, що наші звички (образ життя загалом) в організації свого меню мають надзвичайно високу інерційність. Сьогодні майже на доксичному рівні приймається думка, що раціон харчування середньої людини, враховуючи сталі метаморфози суспільного буття, вимагає, якщо не докорінного перегляду, то, як мінімум, уважною рефлексії. В такому випадку, варто погодитись, що інколи наявні звички в процесах власного харчування змінити або переформатувати видається напрочуд складною справою. Тому інколи набагато простіше корегувати зовнішні фактори впливу, аніж апелювати до раціо, свідомості людини задля трансформації варіантів її поведінки за обіднім столом. Наприклад, вже науково доведено, що красний колір інтер’єру їдальні прискорює процес прийняття їжі та зменшує обсяги її споживання на відміну від більш м’яких тонів [10, с. 22]. Безумовно, для прокладання власного шляху необхідно черпати з багатьох джерел. Тож, одним із таких зовнішніх факторів, що має вплинути на образ життя, повинна стати ідеологія здорового харчування (окремі форми такої ідеології вже є достатньо затребуваними), хо-

ча доцільно не плутати її з ідеологією нутриціонізму¹. Перша, на нашу думку, здатна вирішити багато проблем як в суспільствах світового авангарду, так і ар'єргарду. Вона має увійти в актуальний, популярний тренд масової культури, моди, тобто стати ще більш привабливою та престижною. Вважаємо, що серед іншого й за допомогою реалізації такого сценарію ідеологія здорового харчування зможе якнайшвидше схилити на свій бік нових прихильників. Багато з яких лише потім, відповідно до логіки культурного інсценування, за Л. Іониним [3], зможуть усвідомити цінність такого вибору, як наслідок, скорегувати образ свого життя. Під бажаною ідеологією здорового харчування ми розуміємо теорію та практику, що передбачає можливість обирати з широкого спектру дієт, саме ту, котра в найбільшому ступені здатна забезпечити особі активне довголіття та розширити можливості задля власної самореалізації. Така ідеологія апріорі повинна бути вільною від манипулятивного впливу консьюмеристського суспільства та являти собою, насамперед, наслідок знайомства людини з актуальними гастрономічними знаннями. Подібні вимоги вельми наполегливо нагадують про себе на тлі змін в процесах харчування, що відбуваються в просторі глобального світу. Вони вкотре ставлять перед усіма зацікавленими особами напрочуд доленосні питання, а саме: по-перше, щодо безпечності генетично-модифікованої їжі; по-друге, щодо доцільності споживання комплексів вітамінізованих добавок (БАДів); по-третє, з приводу наявних харчових підрбок та способах попередження споживачів про можливу небезпеку.

Зважаючи на ліміт дозволеного для публікації матеріалу в межах окремої статті, докладно слід зупинитись на першій складовій цієї проблеми, а саме: соціологічній діагностиці ГМО-їжі. На нашу думку, варто сформулювати релевантне визначення генетично-модифікованим організмів. Вважаємо, що найбільш вдало їх сутність відображає дефініція, яка була запропонована вітчизняним фахівцем О. Наконечною, а саме: "Генетично-модифіковані організми (ГМО) – це організми у яких генетичний матеріал було змінено за допомогою штучних методів перенесення генів" [5, с. 27].

За підсумками проведення Міжнародної конференції "Використання ГМО в Україні: ризики та загрози" (29–30 липня 2010 року), в прийнятій резолюції "червоною стрічкою" проходять твердження та висновки її учасників щодо наявної небезпеки, неприхованих актуальних загроз подібних експериментів з раціоном харчування сучасної людини [7].

Натомість, в просторі теоретичного дискурсу світового масштабу, з приводу цієї проблеми, думки фахівців суттєво різняться. Виявляється, що захистом ГМО-організмів в продовольчих товарах повсякденного вжитку займається напрочуд кваліфікований корпус фахівців. До речі, їх опоненти не менш майстерні та фахові. Окремі представники першої групи зазнача-

¹ На нашу думку, нутриціонізм – це теорія та практика манипулятивного впливу сучасного консьюмеристського суспільства, коли харчова промисловість, наука про харчування та журналістика пропонують їсти не самі традиційні продовольчі продукти, а їх складники (макро та мікроелементи) у вигляді їжі, котра докорінно перероблена індустріальною, точніше постіндустріальною цивілізацією.

ють, що “сучасні суспільства, зосереджені на соціальних питаннях, часто бояться всього, що має потенцію (наприклад, ядерної енергії, генетичних маніпуляцій, нетерплячих політиків), бо воно пов’язано з потенційними небезпеками” [8, с. 44]. По-суті, американський вчений П. Томпсон пише, що “не слід забувати: навіть якщо генетично модифіковані продукти безпечні, вони не адекватно перевірені” [9, с. 223]. З іншого боку, далі він зауважує на такому. “Як філософ я можу зазначити, що з цієї перспективи жоден із наших харчових продуктів не перевірений достатньо, і ви самі повинні вирішити, як ставитися до цього” [9, с. 224–225].

Далі більше, адже подекуди вже ставлять доволі парадоксальні питання про безпеку самої органічної їжі. Нема куди правди діти, їх аргументи, на перший погляд, здаються досить переконливими. Так, за А. Смітом відомо, що в ситуації наявного попиту, в нашому випадку на органічну їжу, ринок, за умови вільного пересування в ньому праці та капіталу, миттєво відреагує відповідною пропозицією. Нехай такі продукти будуть більш коштовними, проте якісна їжа, як будь-який інший товар високої проби, завжди залишатиметься високоліквідною, затребуваною цінністю. Інша справа, що сьогодні з’являються сумніви з приводу корисності такої їжі взагалі, мовляв організм людини вже призвичаївся до не зовсім “чистого” харчування, в якому присутні деякі неорганічні елементи. Окрім того, на думку групи вчених, викликає серйозний скепсис ствердна відповідь на питання про наявність “чистих” ґрунтів, які б мали декілька років бути позбавленими неорганічних добрив, задля того щоб давати повноцінні еко-врожаї. Далі, фахівці стверджують що навіть добрива, поживні речовини, які традиційно виконували функції відновлювання посівних земель, приховують цілком реальні небезпеки, наприклад, в перегної може зберігатись патогенна флора, котра доволі легко переходить у харчові культури тощо [2].

Окремі дослідники цього питання все наполегливіше констатують, що відповідні фахівці отримують доволі суперечливі дані навіть тоді, коли використовують абсолютно чисту органіку у вигляді харчових продуктів.

Так, в одному із російських інститутів харчування протягом декількох років проводили характерний експеримент з метою з’ясувати вплив еко-їжі на здоров’я людини. Зрештою, вчені дійшли парадоксального висновку, “останні два покоління людей настільки призвичаїлись до того, що в продуктах містяться нітрати, що відчувають в них гостру потребу, таку ж, як у вітамінах та мінералах, причому анонсовані зміни відбулися на генному рівні” [див.: 2]. Виявляється, що масова людина вже деякою мірою адаптувалася до “нової їжі”, яка зрештою стала наслідком НТП та його контрroversійних похідних, зокрема забруднення навколишнього середовища. Згідно таких даних група російських вчених робить доволі несподіване узагальнення, можливо, свідомо чи підсвідомо стаючи на захист “біотехнологічного інтерферону”, а саме: “Вільно продавати екологічно чисті продукти – досить небезпечно” [див.: 2].

І все-таки, на нашу думку, такі твердження є дещо перебільшеними. Загалом, якщо порівнювати сприйняття ГМО-їжі в Новому та Старому світах, то виявиться, що внаслідок діаметрально протилежного рівня толерантних форм сприйняття різного роду новацій, вона набагато більше поширена саме на полицях американських супермаркетів. Більше того, останні дані свідчать, що будучи поінформованими про це американські споживачі не втомлюються її купувати.

Характерно, що авторське соціологічне дослідження: “Культура харчування у великому українському місті (на прикладі м. Дніпропетровська)”, яке було проведене з 1 по 25 березня 2012 року (методом інтерв’ю, n=400), засвідчило, що харчовим практикам опитаних, набагато більше притаманна європейська традиція ставлення до ГМО-їжі. Так, відповідаючи на питання: “Чи згодні Ви включити ГМО-їжу у власний раціон харчування”, лише 17,6% респондентів відповіли ствердно. Важливо зауважити, що більшість з них – це молоді люди. Проте, як не дивно на сьогодні еко-буму в Україні не спостерігається. Насправді пояснення полягає не стільки в тому, що на порядку денному середньої людини вельми актуальними є зовсім інші питання, які не стосуються власного здоров’я, а, передусім, у відсутності належної інформації, крайньому дефіциті та подекуди занадто завищених цінах на такі продукти.

Що стосуються законодавства України, яке регулює подібні продовольчі новації, то доцільно відмітити, що воно набагато більше наближено до правового поля країн Західної Європи. Проте, на вітчизняному тлі проблема полягає в іншому: йдеться про порою свідоме ігнорування принципу неухильної імплементації прийнятих законодавчих норм. Не дарма фахівці пишуть, що подекуди наявна строгість вітчизняних законів, компенсується практиками необов’язкового їх виконання [11]. ГМО-їжа, яка потрапляє на полиці вітчизняних магазинів, відповідно до чинного законодавства, підлягає обов’язковому маркуванню. Натомість знайти товар з такою позначкою в реальності виявляється надзвичайно складною та невдячною справою. Прикметно, що це нелегко зробити не стільки внаслідок відсутності подібних продуктів в роздрібній торгівлі (за оцінками експертів 40% продовольчих товарів на вітчизняному споживчому ринку містять ГМО-об’єкти), а зважаючи на відсутність поширеної практики дотримання відповідних вимог щодо такого маркування.

Судячи з усього, світ в цьому питанні ще довго буде розділений по лінії прихильників та опонентів нових харчових технологій. Подекуди такі проблеми (контroversійного сприйняття всього нового) ускладнюються неоднозначними науковими висновками. Їх автори до розв’язання проблеми “чистої їжі” відносять доволі полемічно. Відомо, чим більше ми знаємо, тим ширше для нас розкриваються обрії невідомого. Сьогодні навіть очевидна корисність шоколаду підлягає сумніву. Зауважимо, що шоколад знайомий людині вже протягом тривалого часу, але навіть він залишає більше запитань, ніж відповідей.

Висновки. Таким чином, чи можна однозначно говорити про наслідки використання генетично-модифікованої їжі в ситуації, коли на сучасному етапі експериментальна перевірка надає у розпорядження усіх зацікавлених осіб доволі неоднозначні дані? Окрім того, деякі фахівці стверджують, що ймовірні негативні наслідки від вживання “лабораторної їжі” стануть актуальною реальністю лише згодом, тобто в житті наступних поколінь.

Незважаючи на це, згідно логіки утопічного модернізму знаходяться найбільш затяті послідовники таких експериментів. Аргументи на підтримку цих нововведень є прості та, на перший погляд, доволі переконливі. Лунають думки, що трансгенні продукти дають набагато більше врожаю, вони захищені від шкідників, як наслідок, можна назавжди забути про небезпечні неорганічні добрива [2]. Висновком з подібних інформаційних баталій може бути лише старий як світ вислів, інколи “наука – це задоволення власної допитливості за чужий рахунок”. Адже наразі жодні, найбільш глибокі наукові “...дослідження, що стосуються окремих компонентів їжі, не дозволяють зрозуміти, що саме відбувається в організмі, коли продукти харчування змішуються один з одним” [6, с. 21]. Тому, в будь-якому випадку ніхто на сьогодні не здатен об’єктивно стверджувати чи спростовувати твердження, що майбутнє людства з ГМ-їжею жодних патологій, деформацій не виявить. Цілком зрозуміло, прогрес науки неблаганний, його не зупинити. Це вступає в протиріччя з природою людини. Вид “*homo sapiens*” не останньою чергою досяг відомих обріїв цивілізації через свою допитливість та зацікавленість усім новим. Головне в іншому, щоб комерційні інтереси не брали гору над гуманітарними проблемами. В цій частині особливу увагу маємо приділити змісту ціннісного виміру свідомості людини та розвитку громадських ініціатив, задля того, щоб убезпечити масову особу від можливих викривлень сучасного суспільства споживання, тобто не стати маріонетками в руках окремих нечистоплотних власників великого капіталу. Судячи з усього, вагома частини світової спільноти натеper визнала потенційну загрозу таких нововведень. Попри з тим, абсолютної заборони на ГМО та використання хімічних речовин на-вряд чи слід очікувати в найближчому майбутньому з низки різних причин, в які недоцільно в межах цієї роботи заглиблюватися. Зауважимо, по-філософські, лише на відомих словах І. Канта та Ф. Енгельса, якщо б математика чіпляла чийсь інтереси, вона б спростовувалась.

На нашу думку, ефективний вихід з цієї проблемної ситуації доцільно шукати в процесах розповсюдження релевантної гастрономічної освіти, через яку середньостатистична людина змогла б отримати зрозумілі відповіді на найбільш актуальні з цього приводу питання. Більше того, на нашу думку, така освіта надавала б дієву можливість пом’якшити найбільш “кричущі” форми соціальної стратифікації в гастрономічному вимірі організації життя глобального суспільства.

Список використаної літератури

1. Гончаренко І.В. Продукти-трансформери. Що треба знати про ГМО? / І.В. Гончаренко // Безпека життєдіяльності. – 2009. – № 4. – С. 10–15.

2. Давыдова Е. Гастрономическая деградация [Электронный ресурс] / Е. Давыдова. – Режим доступа: http://politikhall.Com/index.php?page=filing&a_id=378.
3. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие : учеб. пособ. / Л.Г. Ионин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Логос, 2000. – 432 с.
4. Коротич В.А. Жили-были-ели-пили / В.А. Коротич ; худож.-оформ. Б.Ф. Бублик, В.А. Мурлыкин. – Х. : Фолио, 2005. – 317 с.
5. Наконечна О.В. Обережно – ГМО! / О.В. Наконечна // Безпека життєдіяльності. – 2010. – № 9. – С. 27–29.
6. Нестле М. Просто еда / О.В. Наконечна // В мире науки. – 2007. – № 12. – С. 21–39.
7. Резолюція Міжнародної конференції “Використання ГМО в Україні: ризики та загрози” (29–30 липня 2010 року) // Екологічний вісник. – 2010. – № 4. – С. 3
8. Таррент Г. Вино в античній Греції. Деякі платонівські роздуми / Г. Таррент ; упоряд. Ф. Олгоф // Вино і філософія. Симпозіум думки і келиха. – К. : Темпора, 2010. – С. 33–48.
9. Томпсон П.Б. Чи слід нам їсти? Реакція про дивну і моторошну розповідь про ГМО в наших харчах / П.Б. Томпсон ; упоряд. Ф. Олгоф // Їжа і філософія: їжте, пийте і будьте щасливі. – К. : Темпора, 2011. – С. 219–232.
10. Циттлау Й. Ешь или умри! Как индустрия питания делает из нас наркоманов / Й. Циттлау, А. Саберски. – СПб. : Питер, 2010. – 192 с.
11. Ядов В. Проблема трансформации постсовестких обществ / В. Ядов // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : збірник наукових праць. – Вип. 19. – С. 13–15.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.

Ніколенко В.В. Моральное измерение гастрономической культуры глобального общества: основные вызовы и возможные варианты противодействия

В статье исследуются вопросы, связанные с одной из стратификационных функций современной гастрономической культуры (ее морального измерения), которая, в первую очередь, рассматривается как производная контрroversионных последствий НТП. Делается вывод, что подобные вопросы (вхождение “биотехнологического интерферона” в современную еду человека) в течение еще длительного времени будут вызывать достаточно амбивалентные суждения и оценки.

Впрочем, на современном этапе уже назрела необходимость распространения в публичном пространстве украинского общества, прежде всего, релевантных гастрономических знаний, которые смогут способствовать процессам сохранения собственного здоровья, повышения активной работоспособности, а также расширения возможностей ради социальной самореализации, прежде всего, массового человека.

Ключевые слова: *гастрономическая культура, “еда индустриального/ постиндустриального периода”, генетически-модифицированные организмы, стратификация, идеология здорового питания, обид жизни.*

Nikolenko V. The moral measuring of gastronomic culture of global society: is basic calls and possible variants of counteraction

The article examines the issues associated with one of the stratification features modern gastronomic culture (its moral dimension), which is primarily interpreted as a derivative rather controversial implications of scientific and technological progress. It is concluded that these issues (entry “biotechnological intervention” in contemporary human food) for a long time will cause quite ambivalent estimates. However, at present there is already a need for the dissemination of public space Ukrainian society, above all, relevant gastronomic knowledge that will facilitate the process of maintaining their health, increase active work, and enhance the ability for social personal fulfillment.

Key words: *gastronomic culture, “food industrial/postindustrial period”, genetically modified organism, ideology of healthy eating, lifestyle.*

УДК 553.04:911.372.7(477.63)

Н.Б. ПАНТЕЛЄСВА

МІНЕРАЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто мінеральні ресурси, як визначальний чинник розвитку соціальної інфраструктури Дніпропетровської області. Визначено сутність та роль мінерально-сировинної бази у формуванні територіально-виробничих комплексів, які в свою чергу впливають і на розвиток соціальної сфери регіону. Схарактеризований сучасний стан та названі основні проблеми соціальної інфраструктури Дніпропетровської області.

Ключові слова: регіон, мінеральні ресурси, потреби населення, родовища, територіально-виробничі комплекси, соціальна інфраструктура.

Постановка проблеми. Просторова організація господарства України має унікальні особливості, що зумовлені складною історією розвитку економіки. Галузі сучасної спеціалізації (зокрема експортної), сформувавшись наприкінці 19 століття і по сьогодні визначають роль України у міжнародному географічному поділі праці. Так, вугільно-металургійний комплекс Донбасу і Придніпров'я формує близько 50% експорту України [3].

Ці регіони підтримують таку спеціалізацію понад століття і за цей період в них виникли і загострилися численні проблеми. У той же час, з розвитком ринкової економіки, господарство України поступово диверсифікувалось, ставши більш різноманітним, зокрема за рахунок розвитку галузей переробної промисловості, сервісу, малого та середнього бізнесу. Саме нові галузі забезпечують значну частку населення робочими місцями у великих промислових центрах і визначають розвиток муніципального господарства. Просторово “наклавшись” на старі традиційні галузі, нові створюють унікальні поєднання виробничої та невиробничої сфери.

За роки незалежності України нові галузі, спрямовані на підтримку життєздатності міст, дедалі більше завойовують життєвий простір. Наскільки гармонійними можуть бути такі поєднання – складне і мало досліджене питання. Проте перелік проблем, які виникають і загострюються в процесі формування просторової організації господарства у регіонах старого промислового освоєння надзвичайно великий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів розвитку соціально-економічних систем розроблені у фундаментальних працях М. Вебера, М. Туган-Барановського, Р. Харрода, Дж. Хікса, Й. Шумпетера, О. Топчієва, О. Шаблія та ін. Питання функціонування соціальної сфери та її матеріальної основи розглядалися у наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених та практиків. Зокрема, проблеми соціального розвитку висвітлені у роботах

О. Алимова, І. Бистрякова, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, В. Дорофієнка, Т. Заяць, Л. Чернюк та ін. Однак, незважаючи на активні наукові пошуки у зазначеному напрямі, у сучасних реаліях залишається актуальним питання впливу мінеральних ресурсів на розвиток соціальної інфраструктури регіону.

Метою роботи є з'ясування стану мінеральних ресурсів Дніпропетровської області та особливості їх впливу на соціальну інфраструктуру регіону.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування економіки регіонів визначається забезпеченістю ресурсами. Мінерально-сировинні ресурси (МСР) – це сукупність специфічних форм мінеральної речовини, нагромадженої в надрах або на поверхні Землі, яка слугує вихідною сировиною для промислового виробництва, джерелом енергії чи для безпосереднього споживання і може бути рентабельно видобута та використана зараз або в майбутньому без нанесення шкоди іншим природним ресурсам і недопущення виникнення кризових геоекологічних ситуацій у довкіллі [6].

Мінерально-сировинні ресурси мають значний вплив на розміщення промислового виробництва, зокрема на формування територіально-виробничих комплексів. Комплексоутворююча здатність мінеральних ресурсів є важливим чинником промислового розвитку в низці господарських регіонів, це зумовлено не лише значними запасами певних корисних копалин, а й високим рівнем їх освоєння. Так, запропонована М. Паламарчуком та О. Паламарчуком [4,6] типізація мінерально-сировинних ресурсів поділяє мінеральну сировину на три класи (А, Б, В) за рівнем комплексоутворюючої активності. Наприклад, до класу А віднесені енергетичне кам'яне вугілля, залізні та марганцеві руди, уран, мінеральні води освоєння яких зумовлює формування складних територіально-виробничих комплексів мінерально-сировинного спрямування, а також підприємств каскадного типу. До класу Б віднесені кольорові метали, які забезпечують комплексоутворення локального рівня (промислові вузли і центри), а до класу В – будівельна сировина, що не має комплексоутворюючого значення.

Освоєння корисних копалин, як вже було зазначено, веде до виникнення підприємств з їх видобутку, збагачення і переробки, до формування міжгалузевих утворень із розгалуженими зв'язками. Інтенсивність цих зв'язків залежить від комплексоутворювальної здатності мінеральної сировини і техніко-економічних особливостей її переробки [1]. Якщо розвиток певної галузі потребує розміщення супутніх, допоміжних і обслуговуючих виробництв, то можна прогнозувати підвищення рівня комплексності в межах території, де функціонуватимуть промислові об'єкти.

Таким чином, мінеральні ресурси у різних аспектах впливають на формування територіально-виробничих комплексів і значною мірою визначають їх галузеву та територіальну структуру, що в свою чергу впливає і на соціальну інфраструктуру. Наприклад, спеціалізація господарства вимагає від освітнього комплексу підготовку кваліфікованих кадрів та створення наукової бази.

Освоєння мінерально-сировинних ресурсів Дніпропетровської області було розпочато у 19 ст., а саме відкриття родовищ залізних руд спричинило інтенсивний розвиток гірничо-видобувної промисловості регіону. Мінерально-сировинна база області на 29,5% складається з паливно-енергетичних корисних копалин, на 38% із сировини для виробництва будівельних матеріалів, решта – це руди металів, а також прісні та мінеральні підземні води [4]. На території області обліковано 249 родовищ і 79 об'єктів обліку (з врахуванням комплексності) різноманітних корисних копалин, з яких 94 родовища і 43 об'єкти обліку розробляються. Родовища, що розробляються, забезпечують сировиною такі галузі промисловості, як паливно-енергетична (нафта, газ, конденсат, кам'яне та буре вугілля), металургійна (ресурси залізних, марганцевих і титанових руд, флюсова та формувальна сировина, вогнетривкі глини, каоліни), хімічна (мінеральні фарби), будівельна (каооліни, керамічні глини, будівельні та скляні піски, бутове і облицювальне каміння), фарфоро-фаянсова (вогнетривкі глини, каоліни) та рекреаційне господарство (родовища мінеральних вод та грязі) тощо.

Наявність потужних запасів мінеральної сировини зумовлює високу концентрацію промислових об'єктів на території області. Концентрація промислових потужностей області перевищує середньодержавний рівень у 2 рази. У регіоні діє понад 700 основних промислових підприємств двадцяти основних видів економічної діяльності [3]. Найпотужнішими промисловими центрами області виступають Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Днепродзержинськ, Нікополь, Павлоград. Потужні промислові підприємства розташовані також у Марганці, Новомосковську, Вільногірську та Орджонікідзе.

Добувна промисловість забезпечує понад 30% загального обсягу реалізованої промислової продукції області. Так, тут добувається 18% від загального обсягу вугілля в Україні. До складу потужного гірничо-металургійного комплексу області входять 28 провідних підприємств, серед них 10 – з видобування металевих руд, у тому числі ПАТ “Марганецький ГЗК” і ПАТ “Орджонікідзевський ГЗК”, якими добувається 100% марганцевої руди в Україні та філія Вільногірський гірничо-металургійний комбінат ПрАТ “Кримський Титан”, що здійснює розробку родовища важких мінералів та їх переробку. Гірничо-збагачувальні комбінати та шахти Кривбасу видобувають майже 80% усієї залізної руди в Україні [3]. Висока концентрація родовищ корисних копалин у межах зони, сприятливе поєднання багатьох необхідних для розвитку металургійного виробництва видів сировини, спричинили формування Криворізької та Дніпровсько-Дніпродзержинської агломерацій.

Територіальна організація промислових підприємств області (центри, вузли, агломерації, райони і зони) в своєму розвитку вимагає паралельного розвитку і соціальної інфраструктури. Слід зазначити, що існує багато визначень поняття “соціальна інфраструктура”, які подаються різними вченими в галузях суспільної географії, регіональної економіки, розміщення

продуктивних сил тощо. Так, О. Шаблій визначає соціальну інфраструктуру як “комплекс закладів, установ і підприємств виробничої та невиробничої сфер господарства, які виконують специфічні суспільні функції, безпосередньо спрямовані на задоволення особистих матеріальних і духовних потреб людей з метою підвищення їх життєвого рівня” [5]. Таким чином, соціальна інфраструктура – це умови, що забезпечують ефективну життєдіяльність людини, в той же час, інфраструктурні елементи діють лише в комплексі, взаємодіючи і доповнюючи один одного.

На початкових етапах розвитку територіально-виробничого комплексу, а саме промислового центру, формується соціально-побутова інфраструктура у вигляді житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти, побутового обслуговування населення, торгівлі і громадського харчування, транспорту і зв'язку. На подальших етапах формування (промисловий вузол, район, агломерація, зона) додаються елементи соціально-культурної інфраструктури. Причинами такої ситуації можна назвати: потреба у будівництві житла; необхідність в побутовому обслуговуванні та отриманні певних товарів; потреба у кваліфікованих кадрах та науковій базі; постійний приріст населення; потреба населення у відпочинку. Таким чином, розвиток промисловості спричинив і розвиток галузей соціальної інфраструктури, що задовольняла потреби населення.

Галузі соціальної інфраструктури відрізняються в промислових центрах, вузлах та агломераціях за складом об'єктів. У центрах розміщені, в основному, низові ланки інфраструктурних галузей, що надають послуги повсякденного й періодичного попиту (магазини змішаної торгівлі, їдальні, дитячі садки, загальноосвітні школи, фельдшерські пункти, клуби, комбінати побутового обслуговування тощо). У той же час, в промислових вузлах та агломераціях зосереджені поряд з низовими і верхні ланки цих галузей, підприємства й установи епізодичного попиту, культурні й медичні центри, транспортні підприємства, вищі навчальні та науково-дослідні заклади, редакції інформаційних й інших видань, банківські, страхові, юридичні, нотаріальні установи тощо.

Сучасний стан соціальної інфраструктури Дніпропетровської області можна проілюструвати статистичними показниками. Так, інвестиції в основний капітал житлового будівництва, в перерахунку на одну особу, є одними з найнижчих в Україні, у 2009 р. показник Дніпропетровської області був на рівні 38% від загальноукраїнського. Територіальна специфіка розвитку економіки полягає в тому, що основний обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг виробляється фактично у двох містах області – Дніпропетровську і Кривому Розі (79% разом). На решту територіальних одиниць області припадає 21% обсягу реалізації товарів, виконання робіт і надання послуг до 2011 р. Доля зайнятих працівників у промисловості складає 27% від загальної чисельності економічно активного населення області, а на зайнятих у невиробничій сфері припадає 63, 3% (табл.).

Таблиця

**Кількість зайнятих працівників
за видами економічної діяльності 2011 р.**

№ п/п	Вид економічної діяльності	Усі зайняті (тис осіб)
1	Всього	1531,3
2	Промисловість	410,7
3	Будівництво	56,7
4	Торгівля, ремонт побутової техніки, готелі та ресторани	389,8
5	Транспорт та зв'язок	103,0
6	Фінансова діяльність	53,9
7	Операції з нерухомості	101,0
8	Держ. управління	63,6
9	Освіта	114,0
10	Охорона здоров'я	87,9
11	Інші види економічної діяльності	150,7

Отже, розвиток соціальної інфраструктури в Дніпропетровській області має певні проблеми, а саме:

1. Невпорядкованість відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
2. Недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку відповідних об'єктів;
3. Недосконала система територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури;
4. Недостатній рівень кадрового забезпечення та невідповідність ринку освітніх послуг потребам ринку праці, що спричиняє диспропорції між підготовкою спеціалістів та попитом на них з боку роботодавців.
5. Низька якість послуг.

Висновки: Таким чином, можна зробити висновок, що:

- Мінерально-сировинні ресурси мають значний вплив на розміщення промислового виробництва завдяки великій комплексуючій здатності;
- Розвиток промисловості вимагає і паралельного розвитку соціальної інфраструктури, яка б задовольняла потреби населення у різних видах послуг;
- Галузі соціальної інфраструктури відрізняються в промислових центрах, вузлах та агломераціях за складом об'єктів Територіальна специфіка соціальної інфраструктури області полягає в тому, що основний обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг виробляється фактично у двох містах області – Дніпропетровську і Кривому Розі (79% разом);
- Розвиток соціальної інфраструктури області у порівнянні з загальноукраїнським рівнем має значно нижчі показники, що викликає ряд проблем, які можуть бути вирішені, як на загальнодержавному так і на місцевому рівні.

Список використаної літератури

1. Іщук С.І. Географія промислових комплексів / С.І. Іщук, О.В. Гладкий. – К. : Знання, 2011. – 375 с.
2. Немець К. До питання суспільно-географічних досліджень соціальної інфраструктури [Електронний ресурс] / К. Немець, П. Кобилін. – Режим доступу http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8767/2/Nem_Kob.pdf.
3. Профіль Дніпропетровської області: демографія, економіка, екологія, бюджет. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.ebed.org.ua/sites/expertise.one2action.com/files/repo/prof_dnipr_obl_ukr_for_website_0.pdf.
4. Сергєєв В.В. Основні шляхи досягнення цілей сталого розвитку гірничо-металургійних регіонів / В. Сергєєв, П. Копач / Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 16. – С. 167–180.
5. Социально-экономическая география Украины / под ред. проф. О.И. Шабляя. – Л. : Світ, 1994. – 638 с.
6. Сивий М.Я. Географія мінеральних ресурсів України : монографія / М. Сивий, І. Паранько, Є. Іванов. – Л. : Простір М, 2013. – 683 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Пантелеева Н.Б. Минеральные ресурсы как определяющий фактор в развитии социальной инфраструктуры региона Днепропетровской области

Рассмотрено минеральные ресурсы как решающий фактор в развитии социальной инфраструктуры Днепропетровской области. Определяет сущность и роль минерально сырьевой базы в формировании территориальных производственных комплексов, которые в свою очередь влияют на развитие социальной сферы региона. Охарактеризовано текущее состояние и основные проблемы социальной инфраструктуры Днепропетровской области.

Ключевые слова: регион, минеральные ресурсы, потребности населения, депозит, территориально-промышленных комплексов, объектов социальной инфраструктуры.

Panteleeva N.B. Mineral resources as a determining factor in the development of the social infrastructure of the region of Dnepropetrovsk region

This article considers mineral resources as a determining factor in the development of Dnepropetrovsk region's social infrastructure. The essence and role of the mineral resource base in the formation of clusters, which in turn influence the social development of the region. Current state and identify the key problems of social infrastructure in the Dnepropetrovsk region are characterized.

Key words: region, mineral resources, the needs of the population, territorial and industrial complexes, social infrastructure.

УДК 316.334.5

І.С. ПАРАНЬКО

ЛЮДИНА І ПРИРОДА – ПАРТНЕРИ ЧИ АНТАГОНІСТИ

Діалектичний розвиток Землі, як гіперсистеми, є результат взаємодії і взаємообумовленості геодинамічних процесів. Людина, як компонент біосфери, сформувала соціосферу, яка розвивається за соціальними процесами, що виступають антагоністами по відношенню до природних геодинамічних, що загрожує катастрофічними наслідками для природи зокрема і планети загалом. Запобігання планетарної катастрофи – це пошук шляхів інтегрування соціосфери в земну гіперсистему через оптимізацію природних геодинамічних і соціальних процесів.

Ключові слова: людина, природа, соціосфера, біосфера, еволюція, геодинамічні процеси, соціальні процеси.

Актуальність теми і постановка проблеми. Згідно з сучасним тлумачним словником української мови **людина** – це суспільна істота, що являє собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, має свідомість, володіє членороздільною мовою, виробляє і використовує знаряддя праці, а **природа** – органічний і неорганічний світ в усій сукупності, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини: буття, матерія; сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу і т. ін. якої-небудь місцевості; географічне середовище; рослинний світ навколишньої місцевості [5]. З такими тлумаченнями цих двох термінів можна погодитись, якщо не зауважити на те, що людина – це конкретне поняття, а природа – абстрактне, і людина є частиною природи, її дітищем. У зв'язку з цим шукати діалог між конкретним і абстрактним, між **Людиною** та **Природою**, слід у контексті аналізу еволюції нашої планети Земля як **природної** системи надпланетарного рівня організації **природної** речовини.

Виклад основного матеріалу. Впродовж 4-рьох мільярдної історії існування Землі її еволюція була підпорядкована діалектичним законам розвитку природи, що виражалося через тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість енто- (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) геодинамічних процесів і явищ. Починаючи з моменту акреції протопланетної речовини ці процеси відігравали головну роль у формуванні будови, складу, фізичних і хімічних властивостей внутрішніх та зовнішніх геосфер Землі, включаючи і біосферу, найвищим досягненням розвитку якої є людина. Геодинамічні процеси впродовж розвитку Землі визначали еволюцію гідросфери, атмосфери, біосфери, періоди планетарних змін клімату, формування рельєфу земної поверхні від утворення континентів, океанів, морів, гірських областей і рівнин до рік та річок, ярів і балок тощо, а також забезпечували кру-

гообіг природної речовини та енергії. Вони були, є і будуть основною рушійною силою діалектичної еволюції нашої планети загалом і всіх її складників незалежно від ієрархічного рівня організації речовини.

Поява в четвертинний період на Землі людини суттєво вплинула на природний перебіг геодинамічних процесів та явищ. Людина, за визначенням Володимира Івановича Вернадського, виступила в ролі потужної геологічної сили і найголовнішого чинника перетворення природи [1; 2]. Не пройшло й століття, як були сказані ці слова, і ми вже маємо можливість переконалися наскільки вони були пророчими, але разом із тим бачимо, що ті зміни, які відбуваються в природі під впливом діяльності людини, вносять певний елемент дисгармонії у розвиток самої природи.

Природа за своєю суттю та призначенням є *творцем* і основним інструментом її творчості, як зазначалось вище, є геодинамічні процеси. Саме із їх допомогою через дегазацію та дегідратацію магми формувались протогідросфера і протоатмосфера; відбувалася диференціації первинної земної кори на континентальну та океанічну, що призвело до виникнення на земній поверхні континентів і океанів; а також гравітаційного та магнітного полів Землі, зумовлених переміщенням мас геологічної речовини в межах її внутрішніх геосфер, визначило положення нашої планети в структурі Сонячної системи; зниження теплового поля Землі на початку протерозойського часу призвело до охолодження нижніх шарів атмосфери і поклало початок формуванню атмосферних опадів та поверхневих потоків води і інфільтраційних підземних вод; циклічні зміни етапів тектоногенезу впродовж фанерозою сприяли не тільки гороутворенню, але й регресії та трансгресії океанів, розширенню площі континентів, що призвело до виходу на суходіл в силурі (435–415 млн. р. тому) рослин, а в девонський період (410–360 млн. р. тому) і тварин; планетарні тектонічні зміни літосфери супроводжувались кліматичними, що в кінцевому результаті призвело до формування на планеті кліматичної та фітогеографічної зональності; зміни клімату активно впливали на еволюцію біосфери; зміна радіаційного поля земної поверхні, яка тісно пов'язана з ендегенними процесами, була причиною вимирання одних представників рослинного та тваринного світу і появи, шляхом мутагенних змін у живій природі, інших. Так, поступово, завдяки кругообігу природної речовини через відмирання та руйнування одного природа створювала інше, але вже на більш якісному рівні, і в основі цього глобального творчого явища лежав взаємозв'язок і взаємообумовленість геодинамічних процесів, як основного інструмента діалектичної еволюції Землі. У кайнозойську еру, яка розпочалася 65 млн. років тому, земна поверхня набула завершеного в нашому розумінні вигляду. Були сформовані відомі нам континенти та океани, гірські області та рівнини, кліматична зональність, відбулася структуризація атмосфери і гідросфери, тобто створилися умови для розвитку на Землі відмінних від попередніх геологічних періодів біологічних форм, вінцем цього процесу стала *Людина*. За 2 мільйони років людина через взаємодію з природою вдосконалю-

валася і саморозвивалася, але при цьому завжди залишалась **споживачем** по відношенню до природи. Творчість людини проявлялась завжди тільки з позиції самозабезпечення. Це позитивно позначилось на її розвитку, але почало негативно відображатися на геодинамічних процесах, як основному інструменті розвитку Землі. Неконтрольоване використання природних ресурсів, створення технічних засобів для покращення умов існування, винахід синтетичних хімічних сполук та матеріалів тощо призвело до забруднення атмосфери, гідросфери, формування техногенних форм рельєфу, зміни клімату, що призвело до порушення природного перебігу екзогенних геологічних процесів, а інтенсивна розробка родовищ корисних копалин, спорудження мегаполісів, формування техногенних фізичних полів, безумовно має безпосередній вплив на розвиток ендегенних процесів і природні фізичні поля Землі [3; 4]. Тобто, людина, як один з компонентів біосфери, завдяки своїм розумовим здібностям і бажанням кращого облаштування свого існування та активно використовуючи природні ресурси створила в межах природних геосфер штучну **антропосферу**, що складається з соціосфери і техносфери. У межах геосфер, як систем планетарного рівня організації речовини, котрі функціонують за керованими природними законами геодинамічними процесами, людина сформувала антропосферу, розвиток якої продиктований законами розвитку суспільства. Тобто в структурі природної системи надпланетарного рівня організації речовини з'явився новий компонент функціонування, який підпорядковується не природі, а людині. Мета першої полягає у забезпеченні стійкого гармонійного розвитку Землі, як природної гіперсистеми, а другої – у забезпеченні власних споживацьких по відношенню до природи інтересів, що призводить до виникнення численних **антагоністичних** явищ, які часто переростають у кризовій та навіть катастрофічній.

Сьогодні на підставі спостереження за змінами в природі під впливом діяльності людини можна укласти безліч різних сценаріїв подальшого розвитку нашої планети від виснаження природних ресурсів через неконтрольоване хижацьке їх використання зі сторони людини, планетарних змін клімату внаслідок забруднення атмосфери і підстильної поверхні завдяки створенню техногенних форм рельєфу (включаючи штучні водосховища) до блокування природних фізичних полів Землі техногенними полями, що може призвести до зміни орбіти нашої планети тощо. З метою уникнення розвитку таких сценаріїв людина повинна усвідомити всю відповідальність впливу її діяльності на природу, не на довкілля, що нині пропагується цілими напрямками екології, а саме на Природу, як гіперсистему, гармонійний розвиток якої продиктований взаємозв'язком і взаємообумовленістю геодинамічних процесів та явищ. Людина, як не випадковий, а закономірний і обов'язковий компонент біосфери, повинна бути не тільки споживачем, але й творцем, а не перетворювачем природи. У такому випадку можна сподіватися на реалізацію концепції ноосфери В.І. Вернадського, яка ґрунтується на ідеї об'єктивного процесу перетворення людиною природи

в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого [1]. Тобто ноосфера – це не тільки навколишнє середовище людини, а новий стан біосфери, при якому процес обміну речовиною та енергією між суспільством і природою контрольований і регульований людиною. За такої умови людина зі споживача надбань природи стане її рівноправним творцем, з антагоніста по відношенню до природи – її партнером.

Як і за допомогою яких методів та способів можливо досягнути гармонійного розвитку відносин між природою як системою і людиною, як компонентом цієї системи? Відповідь очевидна – тільки завдяки контрольованого впливу діяльності людини на геодинамічні процеси та явища; обґрунтованого використання природних ресурсів; мінімізації відходів діяльності людини; відмови від практики накопичення і перехід до практики “беремо від природи стільки, скільки потрібно для сталого розвитку суспільства”; контрольованого впливу технологічних процесів на природні системи всіх ієрархічних рівнів організації речовини тощо.

Виконання таких умов вимагає врахування антропогенного чинника при вивченні усіх природних процесів і явищ, які відбуваються не тільки в біосфері, а в усіх геосферах Землі. При цьому вплив діяльності людини потрібно розглядати не в контексті змін середовища, тобто з позиції екології, а змін властивостей різноієрархічних природних систем від атомно-молекулярного рівня організації природної речовини до геосфер загалом і біосфери, як основного середовища проживання людини, зокрема.

Зміни природного середовища відбувалися впродовж геологічної історії Землі завдяки гармонійному функціонуванню геодинамічних процесів і вони були основною причиною еволюції органічного світу. Суттєва роль при цьому належала *часу*, як основному чиннику цих еволюційних змін. Саме час сприяв органічному світу поступово пристосовуватися до кліматичних змін і шляхом еволюційних процесів вдосконалюватися. Планетарні кліматичні цикли, виражені через закономірні зміни гумідного клімату на аридний і навпаки, тривали десятки та сотні мільйонів років, що забезпечувало еволюцію живої природи. Сьогоднішня діяльність людини позбавляє природу цього чинника, все відбувається *миттєво*, а миттєвість це фактор революції, а не еволюції. Тільки за два останні століття, які в історії Землі позначились суттєвою антропізацією природного середовища, завдяки активному розвитку науко-технічного прогресу, відбулися надто швидкі зміни клімату планети, які поставили під загрозу існування різноманіття тваринного і рослинного світу, яке формувалося еволюційним шляхом впродовж 570 млн років. Тобто діяльність людини позбавила природу, а точніше біосферу, основного механізму еволюції – часу і втрутилася в процес еволюції. Таким чином, як зазначав В.І. Вернадський, людина, займаючи центральне місце перспективи просторово-часового розгортання універсаму, ставши центром його конструювання, має можливість впливати на його зміни, стає важливим чинником, суб'єктом цього процесу [1; 2].

Людина – це суспільна істота і досягнення гармонійних відносин між нею та природою сьогодні повинно лежати через всебічне вивчення потреб суспільства як активного споживача природних ресурсів. Сформована людством соціосфера розвивається і функціонує внаслідок взаємодії природного та антропогенного середовища. Перша його складова (природна) розвивається поза людиною під впливом взаємозв'язку і взаємообумовленості геодинамічних процесів та явищ, а друга – під впливом соціальних процесів, які підвладні контролю людини. У зв'язку з цим, сьогодні основною задачею людства є віднайти шляхи оптимального поєднання природних і соціальних процесів. Провідне місце при вирішенні цієї непростой задачі повинно належати соціології, так як вона вивчає не конкретну людину, а суспільство, як своєрідну систему з властивими їй законами розвитку, але цю систему неможна обмежувати лише середовищем у якому проживає людина, що притаманне напряду соціальна екологія, потрібно її інтегрувати в природні системи через контрольований вплив діяльності людини на природні процеси. Тільки за таких умов людина може стати партнером природи і разом з нею брати участь у подальшому розвитку нашої планети та сформувати ноосферу.

Висновки. Еволюційний розвиток нашої планети впродовж усієї геологічної історії був, є і залишається підпорядкованим діалектичному взаємозв'язку і взаємообумовленості геодинамічних процесів. Вони виступали і виступають основними творцями всіх компонентів природної гіперсистеми, яку ми називаємо Землею. Людина, як один з компонентів цієї системи, є також результатом еволюційних змін живої природи, продиктованих зазначеними процесами. Споживацьке відношення людини до природи, спричинило порушення гармонійного функціонування природних процесів та явищ, що поставило Землю на межу екологічних криз та катастроф. Уникнення розвитку планетарної катастрофи можливе тільки завдяки інтегруванню соціосфери в природні сфери Землі через оптимізацію відносин між соціальними та природними процесами, що сьогодні повинно стати одним з основних завдань соціології.

Список використаної літератури

1. Вернадський В.І. Вибрані праці / В.І. Вернадський. – К. : Наукова думка, 1969. – 438 с.
2. Вернадский В.И. О ноосфере / В.И. Вернадский // Биосфера и ноосфера. – М. : Наука, 1989. – С. 145–150.
3. Паранько І.С. Екологічна геологія чи антропогенна геологія? / І.С. Паранько, Д.С. Гурський, О.Б. Бобров, М.М. Павлунь, А.О. Сіворонов // Збірник наукових праць Українського геологорозвідувального інституту. – 2008. – № 4. – С. 188–196.
4. Паранько І.С. Антропогенна геологія в контексті розвитку ідей В.І. Вернадського / І.С. Паранько, Д.С. Гурський, О.Б. Бобров, М.М. Павлунь, А.О. Сіворонов // Геолог України. – 2010. – № 1–2. – С. 41–47.
5. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. – Х. : ШКОЛА, 2009. – 1008 с.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2014.

Паранько И.С. Человек и природа – партнеры или антагонисты

Диалектическое развитие Земли, как гиперсистемы, есть результат взаимодействия и взаимообусловленности геодинамических процессов. Человек, как компонент биосферы, сформировал социосферу, которая развивается, благодаря социальным процессам, выступающих антагонистами по отношению к природным геодинамическим, что чревато катастрофическими последствиями для природы, в том числе и планеты в целом. Предотвращение планетарной катастрофы – это поиск путей интегрирования социосферы в земную гиперсистему через оптимизацию природных геодинамических и социальных процессов.

Ключевые слова: человек, природа, социосфера, биосфера, эволюция, геодинамические процессы, социальные процессы.

Paranko I. Man and Nature – partners or antagonists

The dialectical development of the Earth, as hypersystemy is the result of interaction and interdependence of geodynamic processes. Man, as a component of the biosphere, formed sociosphere that develops in social processes, acting antagonists in relation to natural geodynamic that threatens disastrous consequences for the environment and in particular the world at large. Prevention planetary catastrophe – is finding ways to integrate into the earth sociosphere hyper geodynamic by optimizing natural and social processes.

Key words: man, nature, sociosphere, biosphere, evolution and geodynamic processes, social processes.

УДК 316.334.5(438)

Б. ПЛИШКА, Д. ЧАКОН

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И ОТНОШЕНИЕ К НЕМУ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛЬШИ

*В статье рассмотрено возникновение мирового экологического движения, от *vogelwanderer* в Германии начала XX века и хиппи 60-х годов до современных партий зеленых. Во второй части статьи обсуждаются результаты эмпирических исследований, посвященных отношению поляков к экологии.*

Ключевые слова: экологическое движение, партии зелёных, экофилософия, экология, отношение к экологии.

Актуальность темы и постановка проблемы. Развитие экологического движения является характерной чертой современного мира. Это связано с тем, что окружающая среда испытывают крайне большую нагрузку от промышленной деятельности людей, что может привести к полной исчерпаемости чистых водных, воздушных и земных ресурсов. Поэтому формирование и развитие экологического движения является крайне актуальной в современной жизни человечества проблемой.

Цель и задачи исследования. Учитывая важность сохранения природных богатств, крайне важной является необходимость изучения особенностей формирования и структуры экологического движения, что и составляет цель данной работы. В качестве задач выступают следующие: выявление истоков экологических движений, исследование характера деятельности экологических организаций и изучение отношения к ним населения Польши.

Анализ исследований и публикаций. Экологическое движение, называемое также “движением зеленых”, уходит корнями в молодёжный бунт конца 60-х прошлого века. Это и не удивительно: хиппи, воспевающие жизнь в согласии с природой, свободный секс и открытые отношения, прекрасно вписывались в образ защитников окружающей среды [1]. Стоит, однако, напомнить, что элементы “зеленой идеологии” встречались уже в 20-е годы прошлого века. Причисляемые порой к немецкой “консервативной революции” члены движения *vogelwanderer* – с их постулатами возврата к природе, захватом брошенных сельских хозяйств для нужд общины (чтобы не сказать – “коммуны”!) – вполне подходят на роль предшественников движения экологистов и хиппи [2, с. 123–126]. Да и сама Национал-социалистическая немецкая рабочая партия (NSDAP) прославляла природу, обращаясь к германским, а часто и более древним – индоевропейским – религиозным верованиям [3, с. 79–83]. Еще более радикальные формы любви к родной природе имели место в Норвегии под властью Национального единения (Nasjonal Samling) и ее лидера Видкуна Квислинга [4, с. 46–53].

Однако первая известная экологическая организация появилась не в Германии, Норвегии и даже не Соединенных Штатах, а в Канаде. В 1971 году в Ванкувере был создан Гринпис. Первоначально организация ставила своей целью противодействие ядерным испытаниям на Аляске. Организация быстро росла и вскоре стала международной с явно политической мотивацией. В настоящий момент Гринпис декларирует, что его основными задачами является: приостановка климатических изменений; охрана лесов и океанов; сдерживание китобойного промысла; протест против использования атомной энергии и поддержка возобновляемых источников энергии; протест против генной инженерии; прекращение использования токсичных химических веществ [5].

Другой широко понимаемой экологической организацией стала созданная в 1979 году в Соединенных Штатах “Земля, прежде всего!” (Earth First!). По сравнению с Гринпис, Earth First! – более радикальная организация. Члены Earth First! предпринимают так называемые “прямые действия”, как, например, блокирование считающихся вредными для окружающей среды объектов, блокирование вырубки деревьев или даже уничтожение механического оборудования дорожных рабочих, лесорубов или строителей. Сами деятели Earth First! на каждом шагу подчеркивают, что их мотивацией является идеология глубокой экологии и поэтому они никоим образом не интересуются такими проблемами, как сегрегация или редукция производимых отходов, экономия воды или энергии, а также устранение утомительного дорожного шума при помощи акустических экранов [6]. Цель Earth First! – это скорее изменение сознания людей и воспитание (или даже создание) “нового человека”, отказавшегося от антропоцентрического образа мира. Несколько иной профиль имеют организации, борющиеся за права животных, среди которых лидирует Фронт освобождения животных (Animal Liberation Front, ALF) – существующее с 1976 года всемирное движение радикальных защитников прав животных. Активисты Фронта предпринимают, прежде всего, “прямые действия”, или, говоря более понятным языком, действия, имеющие саботажно-диверсионный характер. Среди таких – акции освобождения животных из пушных ферм, косметических лабораторий, уничтожение оборудования в бойнях, а также охотничьих вышек [7].

Отдельная категория экологических организаций, уходящая корнями, по сути, в экологическое движение – это чисто политические организации, т. е. партии. Чаще всего их называют “партиями зеленых”. Если целью экологических организаций является, прежде всего, понимаемая часто весьма своеобразно охрана окружающей среды, то партия зеленых ставит перед собой, в первую очередь, политические цели.

Изложение основного материала. Представляется, что большинству политиков, связанных с партиями зеленых, близка идеология неомарксизма (называемого еще движением “новых левых”), из Франкфуртской школы родом [8, с. 131–144]. Партии зеленых ставят своей целью создание “нового человека” и “нового общества”, протестуя и подвергая радикаль-

ной критике “репрессивное общество”, навязывающее авторитарные нравственные нормы, доминирование белых гетеросексуальных мужчин или традиционную модель семьи, подавляющее “натуральные сексуальные инстинкты человека”. Рецепт создания “нового общества” должны быть в этой ситуации: новая модель “открытой семьи”, опирающаяся на постоянную смену партнеров (естественно, также сексуальных), легализация (и продвижение) однополых “браков”, расширение “прав ребенка”, всеобщее, начинающееся с детского сада, сексуальное образование, повсеместная доступность контрацептивных средств и “абортов по требованию” как основного права женщины, а также легализация эвтаназии.

Как экологические организации (чаще), так и партии зеленых (реже) стараются черпать вдохновение из экологической философии, “праотцом” которой многие считают американского писателя и философа Генри Дэвида Торо. Именно его книга “Уолден, или Жизнь в лесу” иногда считается первым манифестом экологической философии [9].

Другим “отцом” экологической философии стал Кнут Гамсун – норвежский писатель, предтеча тех тенденций в психологической и экзистенциальной прозе, которые полностью сформировались лишь во второй половине XX века. Лауреат Нобелевской премии по литературе 1920-го года за книгу “Соки земли”. Современным лидером экологических философов является профессор Арне Нэсс, активный деятель Норвежской партии зеленых, создатель течения, называемого глубокой экологией. Эта философия много почерпнула из буддизма, гандизма и мысли нидерландско-еврейского философа Баруха Спинозы. Нэсс считает, что правильное развитие личности возможно только тогда, когда ей будет обеспечена возможность развития, равно биологического и психического, как и духовного, о котором не может быть речи без первобытной, истинной связи человека с природой [10, с. 35–39].

Польский “вклад” в экологическую философию сделал профессор Хенрик Сколимовский, который считает, что самыми большими недостатками современного мира являются: упадок все более широких областей бедного Юга вследствие действий богатого Севера; потребительство как доминирующий стиль жизни; технологизация мира; прогрессирующее уничтожение природной среды; застой в общественных и гуманитарных науках [11; 12, с. 24–57].

Основной предпосылкой экологической философии Х. Сколимовского является восприятие мира как святыни, а не детерминистической машины. Экологическая философия положительно воспринимает факт, что основные космологические представления о структуре мира, его образе имеют вненаучный или донаучный характер. Другими словами – не подлежат критериям научности, действующим и повсеместно принимаемым в современной науке. Это исходное положение созвучно видению Космоса и места в нем человека в великих религиях: индуизме, буддизме и – своеобразно понимаемом – христианстве [12, с. 24–57].

Однако самым оригинальным экологическим философом является, вероятно, финн Каарло Пентти Линкола – сторонник “деиндустриализации”, дикой природы и крайний “антропофоб”. Линкола считает, что планета Земля – живой организм, а человек – паразит, который этот организм уничтожает. Следовательно, здоровье Земле может вернуть лишь радикальный гомоцид. П. Линкола с радостью приветствует любую катастрофу, все равно, природную или вызванную человеком. Важно лишь, чтобы было как можно больше жертв [13, с. 170].

Кроме описанных экологических организаций существуют, конечно, другие – как менее, так и более радикальные. Хотя трудно оспаривать необходимость охраны окружающей среды, некоторые из них вызывают, в лучшем случае, смешанные, как позитивные, так и негативные, чувства.

Все экологические организации развиваются, прежде всего, благодаря людям, для которых широко понимаемая окружающая среда имеет значение. Конечно, следует помнить, что не каждый человек, положительно относящийся к различным, связанным с природной средой, вопросам немедленно станет активистом. Однако потенциально это более вероятно, чем если такие вопросы для него совершенно неважны.

В таком случае зададимся вопросом: какие ресурсы имеет население Польши для участия в действиях по охране окружающей среды?

Одним из важных является здесь интерес к состоянию окружающей среды. А мобилизирующим к действиям фактором – беспокойство за эту среду. Из опросов, проводимых вот уже много лет Центром исследования общественного мнения (CBOS) на репрезентативных выборках взрослых поляков, следует, что большая часть поляков испытывает определенные опасения и беспокойство относительно состояния окружающей среды.

Таблица 1

**Степень опасений и беспокойства
за состояние окружающей среды (в процентах)**

Область	Степень опасений				
	очень высокая	высокая	невысокая	нет опасений	трудно сказать
2009 ¹					
место проживания	5	25	47	19	4
страна	7	43	38	7	5
Земля, весь мир	16	45	26	6	7
2008 ²					
страна	16	45	28	5	6
Земля, весь мир	23	46	19	5	7

Источник: опрос CBOS, отчеты: BS/111/2008, BS/1/2010

¹ Опрос CBOS “Актуальные проблемы и события” (235) осуществлен 2–9 декабря 2009 года на репрезентативной случайной выборке 1046 взрослых жителей Польши.

² Опрос CBOS “Актуальные проблемы и события” (216), 9–12 мая 2008 года, репрезентативной случайной выборке взрослых жителей Польши (N=1116).

Однако интересно, что степень беспокойства и опасений зависит от того, какого региона они касаются. Так, наиболее беспокоит поляков состояние окружающей среды в мире. Наиболее многочисленная группа респондентов декларирует высокую (45%–46%) и даже очень высокую (16%–23%) степень обеспокоенности состоянием экологии на Земле. В свою очередь, реже всего респонденты выражают обеспокоенность состоянием своего ближайшего окружения. Почти половина (47%) лишь в небольшой степени тревожится за свое ближайшее окружение, в высокой или очень высокой степени обеспокоены им менее 1/3 (30%), а у почти 1/5 нет совершенно никаких опасений по поводу состояния окружающей среды в месте их проживания. Беспокойство за страну располагается посередине, между Землей в целом и местом проживания. Высокое беспокойство за страну декларирует более половины (50%–61%) респондентов.

Уровень опасений за состояние окружающей среды во всех исследуемых измерениях обнаруживает зависимость от образования. Чем выше образование респондентов, тем чаще они выражают опасения. Эти декларации зависят также от места проживания: жители сел и небольших городов реже, чем жители больших городов, замечают проблемы окружающей среды. Наибольший разрыв касается места проживания: жители крупнейших городов в два раза чаще, чем жители сел и небольших городов (до 20 тыс.), обеспокоены состоянием окружающей среды в месте своего проживания.

Анализируя беспокойство за состояние окружающей среды в своей стране за последние 20 лет, можно, в целом, отметить снижение тревоги и опасений. В начале 90-х годов, когда уровень обеспокоенности состоянием экологии был наиболее высок, абсолютное большинство (78%) выражало беспокойство по поводу ее состояния в высокой и очень высокой степени, а в 2011 г. так же сильно это беспокоило уже меньше половины респондентов (46%).

Таблица 2

**Степень опасений и беспокойства
за состояние окружающей среды в Польше**

Степень опасений и беспокойства за состояние окружающей среды в Польше.	Ответы респондентов по времени проведения опроса (%)							
	1993*	1997*	1999	2000	2006	2008	2009	2011
очень высокая и высокая	78	71	58	51	40	61	50	46
невысокая	13	20	30	36	45	28	38	40
нет опасений	3	4	6	7	7	5	7	8
трудно сказать	6	5	5	6	8	6	5	6

* в 1993 и 1997 годах опросы на тему экологии проводились по заказу Института Экоразвития. Источник: опрос CBOS, отчеты: BS/111/2008, BS/23/2011, BS/56/56/97, BS/1/2010

Следует, однако, добавить, что, несмотря на большой спад беспокойства, опасается за состояние окружающей среды почти каждый второй респондент.

Анализируя ответы на вопрос: “Влияют ли собственные действия или действия близких родственников на улучшение экологии?”, можно отметить наступившие за двадцать лет большие изменения. Как оказалось, ме-

жду 1992 и 2011 годом тех, кто считает, что их действия или действия их близких родственников способны как-то повлиять на улучшение экологии, стало почти вдвое больше. В 1992 г. такое ощущение имело лишь около 1/3 (35%) респондентов, а в 2011 г. уже около 70%.

Таблица 3

Возможность влиять на улучшение экологии

Способность повлиять своими действиями или действиями ближайших родственников на улучшение экологии в своем месте проживания	Ответы респондентов по времени проведения опроса (%)								
	1992*	1993*	1997*	1999	2000	2006	2008	2009	2011
да	35	40	53	51	59	56	46	62	67
нет	65	60	40	37	30	33	35	30	27
трудно сказать	0	0	7	12	11	11	19	8	6

* в годы 1992, 1993 и 1997 опросы по теме экологии проводились по заказу Института Экоразвития. Источник: опросы CBOS, отчеты: BS/40/31/93, BS/111/2008, BS/23/2011, BS/56/56/97, BS/1/2010

Такую уверенность декларируют, прежде всего, люди с высшим образованием, живущие в больших городах, материально обеспеченные, находящиеся на руководящих и технических должностях.

Об отношении к экологии и окружающей среде может свидетельствовать также поведение человека. Впрочем, следует подчеркнуть, что источником даже конкретного, позитивно влияющего на окружающую среду и способствующего ее охране поведения может быть не только “экологическое сознание”. Оно может исходить, например, из экономических, а не экологических соображений. И в некоторых случаях, без сомнения, это именно так.

Таблица 4

Проэкологическое поведение

Проэкологическое поведение	Год	Ответы на вопросы (%)			
		да	нет	трудно сказать	не касается
исправные краны	2008	93	6	0	1
	2011	96	3	0	1
уборка, стирка, мытье посуды с использованием лишь необходимого количества химических средств	2008	84	9	5	2
	2011	91	5	3	1
энергосберегающая бытовая техника	2008	67	25	8	0
	2011	80	16	4	0
энергосберегающие лампочки	2008	62	36	2	0
	2011	75	25	0	0
отключение от электричества не используемого телевизора, компьютера, радио	2008	60	37	3	0
	2011	65	34	1	0
использование многоразовой сумки во время покупок, отказ от раздаваемых в магазинах одноразовых полиэтиленовых пакетов	2008	48	39	7	6
	2011	83	14	2	1
сегрегация домашнего мусора	2008	55	43	2	0
	2011	74	25	0	1

Источник: опрос CBOS, отчеты: BS/111/2008, BS/23/2011

Выясняется, что с 2008 по 2011 гг. во всех исследуемых категориях вырос уровень проэкологического поведения. Так, лишь у 4 респондентов из 100 имеются текущие краны, и, следовательно, они неконтролируемо расходуют воду. Абсолютное большинство (91%) декларирует использование лишь необходимого количества химических средств для стирки или уборки. 4/5 респондентов поменяло бытовую технику на энергосберегающую. 3/5 используют еще и энергосберегающие лампочки. 65% респондентов выключает из сети телевизор и компьютер, когда ими не пользуется. Наиболее заметно изменение поведения в вопросе использования для покупок многоразовых сумок. В 2011 г. уже 83% ответивших декларировало такое поведение, в то время как еще в 2008 г. подобных ответов было меньше половины (48%). Существенным для охраны окружающей среды поведением является сегрегация отходов, в этой области имеет место прогресс – рост с 55% сегрегирующих мусор в 2008 г. до 74% в 2011 г. Можно предположить, что сегодня таких людей может быть еще больше, ведь с июля 2013 г. в Польше действуют новые правила, которые финансово поощряют сегрегацию мусора.

Выводы. На основании многолетних, проведенных на репрезентативных выборках взрослых поляков исследований, посвященных различным проблемам экологии, можно сказать, что потенциал действий по охране окружающей среды в Польше довольно высок. Однако он не выявляется в активной деятельности в экологических организациях. Как следует из опросов, к занимающимся охраной окружающей среды организациям принадлежит лишь 1–2% поляков.

Список использованной литературы

1. Reich Ch.A. Zieleni się Ameryka / Ch.A. Reich. – Warszawa : Wyd. KiW, 1976.
2. Maciejewski M. Niemieckie elity a hitleryzm. O stosunku rewolucyjnych konserwatystów do nazizmu w Rzeszy demokratycznej i hitlerowskiej / M. Maciejewski. – Wrocław, 1994.
3. Ryszka F. Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy / F. Ryszka. – Wrocław, 1985.
4. Høidal Oddvar K. Quisling: A study in treason / K. Høidal Oddvar. – Oslo : Universitetsforlaget, 1989.
5. Гринпис [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.greenpeace.org/international/en/about/>.
6. Earth First! [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.earthfirst.org/about.htm>.
7. Animal Liberation Front, ALF [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.animalliberationfront.com/>.
8. Friedman G. The Political Philosophy of the Frankfurt School / G. Friedman. Ithaca : NY : Cornell University Press, 1981.
9. Thoreau D. Obywatelskie nieposłuszeństwo (TWÓRCZOŚĆ nr 4 r. 1981; Czytelnik 1983 w “Życie bez zasad”; Rebis 2006) / D. Thoreau ; tłum. Halina Cieplińska.
10. Næss Arne, Ecology, community and lifestyle. – Cambridge University Press, 1989.
11. Skolimowski H. Święte Siedlisko Człowieka, Centrum Uniwersalizmu przy Uniwersytecie Warszawskim, Polska Federacja Życia / H. Skolimowski. – Warszawa, 1999.

12. Skolimowski H. Technika a Przeznaczenie, ETHOS / H. Skolimowski. – Warszawa, 1995.
13. Pentti L. Can Life Prevail? / Pentti L. – Integral Tradition Publishing, 2009.

Статья поступила в редакцию 24.01.2014.

Плішка В., Чаконь Д. Екологічний рух і ставлення до нього населення Польщі

У статті розглянуто виникнення світового екологічного руху від vogelwanderer у Німеччині початку XX століття і хіппі 60-х років до сучасних партій зелених. У другій частині статті розглядаються результати емпіричних досліджень стосовно ставлення поляків до екології.

Ключові слова: екологічний Рух, партії зелених, екофілософія, екологія, ставлення до екології.

Plishka B., Chakon D. Ecological motion and attitude toward him population of Poland

The article presents the outline of the emergence of the environmental movement in the world. From the movement vogelwanderer in Germany in the early twentieth century, through the hippie movement of the end of the 1960's, to contemporary political green parties. Second part of the article includes an overview of empirical research on Poles' opinions on ecology.

Key words: ecological motion, parties green, tkofilosofia, ecology, attitude toward ecology.

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.422(477)

Ю.В. ВІЗНИЦЯ

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Українське суспільство має велику потребу і значний потенціал для модернізації. Дослідження громадської думки показують, з одного боку, прагнення до якісних змін суспільства, а з другого – незадоволеність результатами соціально-економічної політикою, рівнем забезпеченості прав і свобод громадян. Статистичні дані та рейтингові оцінки міжнародних організацій показують погіршення модернізаційного потенціалу українського суспільства в 2010–2013 рр.

Ключові слова: суспільство, реформування, соціально-економічний потенціал, модернізація, конкуренція.

Актуальність теми. Новий етап модернізації, який є нагальним в сучасних умовах, потребує глобальних змін в інтелектуальній, політичній, економічній, соціальній і психологічній сферах та являє собою процес переходу від індустріальної епохи до епохи знань, культури, економіки, інформації та цивілізації. Сучасний світ стрімко входить в якісно новий суспільно-економічний уклад, де економіка трансформується в постіндустріальну, традиційна товарна продукція поступається пріоритетом нематеріальним вартостям та активам, що створюються на основі знань. Глобальний процес концентрації високопродуктивної інтелектуальної активності призводить до її швидкого нагромадження виключно в декількох країнах. Ці країни-лідери вже зараз одержують вирішальні конкурентні переваги, саму можливість управляти майбутнім. І такий поділ – на “золотий мільярд” і на всіх тих, хто до нього не входить, є, мабуть, найдраматичнішим розмежуванням сучасності, навіть у порівнянні з усіма іншими – цивілізаційними, політичними, релігійними, ідеологічними. В Російській Федерації, на думку російських вчених – прибічників ліберально – модернізаційної доктрини, нинішній стан мозків (але не інститутів), усе ще теоретично допускає можливість подолання модернізаційної межі [1]. Якщо з відомою долею умовності та обережності провести паралель з Україною, то можна зазначити, що попри втрати трансформаційного періоду, країна все ще має потужну науково – технологічну базу, володіє значним потенціалом фахівців з наукоємних професій [2].

Такі програмні документи влади, як Послання Президента до Українського народу [3] та Програма економічних реформ на 2010 -2014 рр.[4], що побачили світ невдовзі після приходу В. Януковича до влади на президентських виборах 2010 р., констатували, що в країні створено передумови для реалізації нового курсу на глибокі реформи та системну модернізацію і

презентовано програму відновлення економічного зростання та модернізації економіки країни. Реформи на рівні державних документів визначались як необхідні, а їх принциповий зміст повинна складати модернізація. Слід зазначити, що ці декларації не зустріли ніякої суттєвої критики ні з боку політичної опозиції, ні з боку громадськості і наукового співтовариства. Ідея модернізації економіки та глибокого всебічного реформування, здавалось, могла б прислугуватись не більш і не менш як в якості “національної ідеї”, пошук якої з різною інтенсивністю триває вже як мінімум третє десятиліття тільки в новітні часи української історії, тим самим ще раз підкреслюючи вагомість та актуальність проблеми.

Мета і завдання роботи. Позаду чотири роки здійснення задекларованої політики всебічних реформ, спрямованих на рух в напрямку модернізації суспільства. Зважаючи на масштабність процесів, мова може вестись стосовно навіть не стільки перших результатів, скільки суспільної рефлексії на реалізацію проголошеного. В цьому контексті *метою* своєї роботи вбачаємо в аналізі проблем модернізаційних процесів в Україні на шляху до досягнення якої спробуємо вирішити через вирішення низки **завдань**, серед яких: 1) огляд стану та особливостей вітчизняних теоретико-методологічних доробок процесів модернізації, деяких характеристик вихідного стану українського суспільства на старті проголошеної модернізації та 2) аналіз проміжних результатів реалізації політики модернізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти теорії модернізації та застосування її методологічного арсеналу плідно розробляли та використовували такі авторитетні українські вчені, як: В. Андрущенко, В. Бабкіна, В. Бебик. Є. Головаха, В. Кремінь, М. Михальченко, В. Пазенок, Ф. Рудич, В. Танчер, М. Шульга та ін. Доробок вітчизняних дослідників виглядає вагомим і перспективним, сам процес наукової дискусії помітно контрастує з тим, що відбувається на Заході та в Росії. На Заході відбулася інституціоналізація різних шкіл наукової думки, в центрі уваги яких дослідження процесів модернізації (теорія екологічної модернізації Дж. Губера, теорія рефлексивної модернізації У. Бека, теорія продовжуваної модернізації У. Запфа, “нова модернізація” Е. Тіраякяна, “множинні сучасності (модерніті)” Ш. Ейзенштадта та теорія вторинної модернізації Х. Чуаньці.

В Російській Федерації основні наукові школи дотримуються принципово різних поглядів на модернізацію країни. Так, представницька дискусія 18.04.2010 р. у м. Дубні “Нова глобальна реальність і стратегія розвитку Росії” ще раз показала світоглядний розрив у підходах “лібералів” і “патріотів” до стратегії модернізації Росії. [5].

Виклад основного матеріалу. З точки зору лібералів головні перешкоди на шляху модернізації лежать в площині кризи влади. Еліти характеризуються як такі, що неспроможні повноцінно керувати державою, економікою. Ринкова економіка відсутня, конкуренція є декларативною, держава – “архаїчний” власник, соціальна політика – неефективна. Прибічники патріотичного підходу ключовою проблемою вважають психологічну

кризу населення, яку спричинили ліберальні реформи 90-х років ХХ ст. Відповідно, мета розвитку – це життєстійкість і безпека країни, усі механізми послугуються цьому задля збереження ідентичності населення, появи сенсу життя маси та еліти. Ключовим поняттям є моральність як протиположна вищій демократичній цінності (у трактовці авторів – розмитій) ідеї про права й свободи людини.

У вітчизняній науці, при різноманітності підходів, не відчувається антагонізму, продовжується пошук поєднання різних підходів та методик в дослідженні процесу модернізації, можна як спільну рису відзначити несприйняття командно – адміністративних, мобілізаційних методів модернізації.

З точки зору визначення місця українського суспільства в процесі модернізації серед інших країн світу значний інтерес представляє масштабне дослідження групи провідних вчених Китайської академії наук, в ході якого було проаналізовано хід модернізації у 131 країні світу та зроблено висновок, що світ у контексті модернізації має дуже неоднорідний вигляд: за індексом світової модернізації 29 країн, або 22%, до 2006 р. уже вступили в період вторинної модернізації, 90 країн перебувають в періоді первинної модернізації, а 12 країн все ще перебувають на рівні традиційного суспільства. Відповідно до індексу вторинної модернізації, 20 країн (зокрема США, Швеція, Данія, Японія та ін.) були віднесені до групи розвинених країн, 23 країни (зокрема Польща, Італія, Іспанія, Росія, Білорусь та ін.) – потрапили в групу середньо розвинутих країн. Сюди було віднесено і Україну, яка за індексом вторинної модернізації посіла 39 місце, 37 країн, зокрема Китай, віднесено до попередньо розвинутих країн і 49 (зокрема Індію) – до відстаючих [6].

Віднесення України у сфері модернізації до середньо розвинутих країн, свідчить про певні здобутки нашої країни, які значної мірою визнаються її минулим і ставляться під загрозу її сучасними реаліями.

У щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України за 2011 р. підкреслювалось: “Настав час змін. Довести своє право на гідне місце серед розвинених держав світу, утвердити національну конкурентноспроможність, забезпечити стійкий соціально-економічний розвиток і високі стандарти життя громадян – такі питання постають на порядку денному розвитку країни” [7].

Загальновідомо, що успіх будь-яких істотних змін, ініційованих владою, вирішальною мірою залежить від підтримки громадськості. Сьогодні може вестись мова про перші результати курсу на модернізацію. Звичайно, модернізація – процес довготривалий, і в цьому контексті цікавими є оцінки громадською думкою як поточної ситуації, так і майбутніх перспектив. У ході моніторингового опитування населення України, що проводиться Центром “Соціальний моніторинг” та Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка спільно з відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України, в червні 2013 року було опитано 2010 респондентів (вибіркова сукупність репрезентативна за основними соціально-демографічним показ-

никами стосовно дорослого населення України) [8]. Зауважимо, що ці дані було отримано влітку 2013р., коли фіксувалось значне зростання суспільної підтримки євроінтеграційних намагань української влади, що пов'язувалось і розглядалось громадською думкою в загальному руслі модернізації суспільства. Окрім того, літо, як правило, період традиційного спаду критичних настроїв населення, та і застосована форма опитування – за місцем проживання – у наших умовах, як правило, понижує градус критичності настроїв людей.

Більше половини опитаних (62%) вважали політичну ситуацію в країні напруженою, 15% – критичною або вибухонебезпечною, чверть зазначили можливість масових виступів, три чверті були незадоволені соціальною і політичною ситуацією, при цьому більше третини – категорично незадоволені. Більше половини населення вважало, що поточна соціально-економічна політика керівництва орієнтована на підтримку великого бізнесу, чверть відзначили орієнтацію на підтримку малозабезпечених верств населення і лише 8% вважали, що держава сприяла формуванню середнього класу в Україні.

Міграційні настрої є одним з показників, що характеризують готовність населення до активної участі у модернізаційних процесах і базуються на вірі та впевненості у можливості успіху і бачені власного місця і перспектив у майбутньому житті. На питання: “Чи плануєте Ви поїхати працювати за межі України в найближчий рік?”. позитивно відповіли 14% молоді віком 18–29 років, у віковій групі 30–39 років – кожний десятий, що є дуже високими показниками. На запитання: “Хотіли б Ви переїхати жити за межі України?”, середній показник серед всіх вікових груп склав понад 19%. А серед молоді віком 18–29 років 34% опитаних хотіли б емігрувати. Безумовно, всі вони поїхати не зможуть, але цей настрій начебто відроджує відчуття системної кризи середини 90-х років минулого століття.

Рух в напрямку модернізації є, беззаперечно, складним і довготривалим процесом. І в цьому контексті для проведення успішної модернізації одним з важливих завдань є збільшення так званої “довжини горизонту” – глибини перспективи, терміну, на який люди планують власне життя. Бажання орієнтуватись на перспективні здобутки, з одного боку, є показником готовності до свідомої, наполегливої, творчої праці, а з другої – оцінкою реальності, можливостей до самореалізації, суспільних умов та здобутків.

Однак, як показують соціологічні дослідження, зокрема опитування “Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні”, для молодих українців характерний саме “короткий погляд” на власні життєві перспективи. Майже дві п'яті молодих людей (38,9%) планують своє життя не більше, ніж на рік, або зовсім не будують планів на майбутнє, живуть сьогоднішнім днем. Третина молоді (32,3%) планує своє життя лише на 2-3 роки. Лише приблизно чверть молодих людей (23,9%) будують життєві плани більш, ніж на три роки [9].

У сучасному світі процвітання країни вже не може забезпечуватись за рахунок політичних та економічних прав і свобод громадян, розвиток забезпечується саме на базі свободи і права. На відміну від етапів індустрі-

алізації, урбанізації тощо, повноцінні модернізації постіндустріальної епохи в умовах несвободи в принципі не реалізуються. А в сучасному світі головним ресурсом розвитку стають творчі здатності людини, її енергія та ініціатива, реалізація яких передбачає наявність в соціумі такого універсального феномену як свобода.

The Wall Street Journal і The Heritage Foundation з 1995 року вираховують індекс економічної свободи і відповідно до його показнику публікують рейтинг 185 країн світу. На засадах теорії Адама Сміта про добробут націй аналізується стан суспільства за 10-ма показниками: праві власності, свободі від корупції, фіскальній свободі, державних видатках, свободі підприємництва, свободі праці, свободі торгівлі, монетарній свободі, свободі інвестування, фінансовій свободі.

У 2009 р. Україна продемонструвала найкращий показник за всі роки вимірювання, а вже у 2010 р. рейтинг знизився і Україна потрапила з групи “економічно вільних” до розряду країн, в яких “економічні свободи репресуються”. У 2013 р. Україна була на 161 місці з 177 країн – об’єктів дослідження, посідаючи останнє місце серед країн Європи. Для порівняння варто зауважити, що серед сусідів України Білорусь посідала 154 місце, Росія – 133, Молдова – 115 [10]. Дослідники особливо проблемними вважають показники стосовно стану корупції та свободи в галузі праці. На жаль, можна констатувати, що стан економічних свобод як необхідний елемент передумов модернізаційних змін, не тільки не поліпшився, а навпаки, зазнав деградації. І це відбулося на тлі рішучих декларацій влади і навіть спроб змін у опадаткуванні та регуляції підприємництва.

Показовими можуть бути деякі дані стосовно оцінок молоддю стану та перспектив модернізаційних процесів, перш за все через її специфічне місце та роль у процесах оновлення.

Що стосується завдань, які необхідно здійснити для успішного проведення модернізації країни, то, як показало дослідження “Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні”, молоді люди вважають, що першочерговою є проблема викорінення корупції: за це висловилися 37,1% респондентів. Далі йдуть проблеми, що пов’язані зі зміною системи управління; підвищення ефективності її роботи (30,4%) (9). Це підтверджують дані й інших досліджень. Такі оцінки характерні не тільки для молоді, але й для дітей. Так, за даними опитування “Діти про Україну”, проведеного Інститутом Горшеніна в грудні 2012 р., більш ніж половині опитаних дітей (58,7%) не подобається політика і політики України. При цьому, на думку дітей, ситуація з часом погіршується: в аналогічному дослідженні 2007 р. таку ж відповідь дали 47,8% опитаних. Більше половини (53,7) висловили думку, що політикам слід більше думати про людей, а не про особисті інтереси (у дослідженні 2007р. – 35,9%) [11].

Висновки. У якості висновків можемо констатувати, що є достатньо вагомими аргументи на користь того, що за період 2010-2013, ще до різкої зміни політики євроінтеграції та гострої політичної кризи, що настала за

цим, задекларований українським істеблішментом курс на модернізацію не дав очікуваних результатів. За чотири роки український соціум опинився ще на більшій відстані від заявленої владою мети, ніж на старті. Як здається, мала місце переоцінка можливостей при недооцінці труднощів процесу. Та головною перешкодою була невідповідність ціннісних настанов бізнес-еліти та політичного керівництва держави до масштабу та якості змін, курс на які декларувався.

Список використаної літератури

1. Россия XXI века: образ желательного завтра. – М. : Эко-Информ, 2010 – С. 12.
2. Семиноженко В. Україна-2015: не втратити своє майбутнє / В. Семиноженко // День. – 2008. – 24 січня.
3. Послання Президента України В. Януковича до Українського народу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//www.president.gov.ua/news/13707/html](http://www.president.gov.ua/news/13707/html).
4. “Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава”: програма економічних реформ на 2010–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2020/69596/>.
5. В Дубне прошла дискуссия о будущем России [Электронный ресурс] // Медиа-портал KM.RU.НОВОСТИ. – Режим доступа: <http://news.km.ru>.
6. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001–2010 гг.) – М. : Весь Мир, 2011. – С. 51–57.
7. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – С. 7.
8. Балакірева О.М. Суспільні настрої: літо 2013 р. / О.М. Балакірева // Український соціум – 2013. – № 3 (46).
9. Єрмолаєв А. Культурні практики і культурна політика. Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні / А. Єрмолаєв та ін. – К. : Софія, 2012. – С. 36.
10. Подавленая: в рейтинге экономических свобод Украина оказалась в самом конце списка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: korrespondent.net/business/economics/1474382.
11. Діти про Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://institute.gorshenin.ua/news/987>.

Статья поступила в редакцию 06.02.2014.

Визныца Ю.В. Проблемы реализации программы модернизации в Украине

Украинское общество имеет большую потребность и значительный потенциал для модернизации. Исследования общественного мнения показывают, с одной стороны, стремление к качественным изменениям общества, а с другой – недовольство результатами социально-экономической политики, уровнем обеспеченности прав и свобод граждан. Статистические данные и рейтинговые оценки международных организаций показывают ухудшение модернизационного потенциала украинского общества в 2010–2013 гг.

Ключевые слова: общество, реформирование, социально-экономический потенциал, модернизация.

Viznitca Y. Problems of realization of the program of modernisation are in Ukraine

Ukrainian society needs and has considerable potential for modernization. Research of a public opinion shows aspiration to the quality changes of the society and dissatisfaction by the results of the social – economic policy and level of the citizens rights. Statistical dates and ratings of the international organizations shows aggravation of the modernization potential of the Ukrainian society in 2010 -2013.

Key words: society, reformation, socio-economic potential, modernisation.

УДК 316.334.2:316.32

Э. КАРОЛЬЧУК

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ, ИНФЛЯЦИЯ И ПУБЛИЧНЫЙ ДОЛГ – ГЛОБАЛЬНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ

Инфляция по-разному ощущается отдельными общественными группами. В процессе капиталистической трансформации, цены товаров и услуг основных потребностей выросли более, чем цены имущества государства. Глобализация облегчила борьбу с инфляцией, но принесла новые угрозы. Либерализм свои “успехи” оплатил огромным ростом публичных долгов.

Ключевые слова: инфляция, общественные группы, капиталистическая трансформация, качество жизни, глобализация, публичный долг.

Постановка проблемы и актуальность темы. Среди показателей, которые непосредственно касаются качества жизни, одобряются данные о справедливом распределения благ и услуг между всеми социальными группами. Как известно, есть денежные и не денежные индикаторы качества жизни. Среди денежных индикаторов и показателей качества жизни выделяется валовый национальный продукт и его разделение на инвестиции и правительственное и индивидуальное потребление, оплату досуга, расходы на охрану окружающей среды и т.д. Существуют и не денежные измерители и индикаторы качества жизни. Усиление внимания к субъективному характеру этих критериев свидетельствуют о том [1], что на восприятия, связанные с качеством жизни, влияют жизненные цели, ощущение удовлетворения жизненных потребностей, самореализации, накопление благ длительного потребления и отсутствие опасений о материальном состоянии в будущем, вера в собственные возможности, уверенность в участии в управлении, самочувствие и состояние здоровья, и т.п. В определении показателей благополучия и качества жизни базовое значение имеет документ Саммита Земли с 1992 года в Рио-де-Жанейро – Агенда – в котором сформулировано 130 показателей (индексов) относительно сбалансированного и равномерного развития в социальной, экономической, экологической и институциональной сферах. Одним из них является инфляция как постоянный социально-экономический показатель макроэкономического развития каждой страны, который, вопреки распространённому мнению, определяет не только денежные, но и не денежные показатели качества жизни.

Поэтому **целью работы** является **изучение инфляции** в контексте улучшения качества жизни с точки зрения поиска путей её снижения.

Анализ исследований и публикаций. Тенденция к увеличению социального неравенства даже в современной истории не новость. Уже в 50-х годах XX-го ст. распространённой была мысль о том, что чрезвычайно не-

равномерное распределение доходов приводит к большей экономии, более высокой аккумуляции и в последующем к росту всей хозяйственной системы. Рост ставился на первое место, а решение проблемы справедливости и неравенства являлось второстепенным. Вместе с тем с доминированием монетаризма в политэкономии довольно распространённым является мнение о том, что наилучшей опорой для хозяйственной деятельности является рынок, функционирующий без вмешательства государства, а усиление социального неравенства – это издержки ускоренного роста. Со временем, однако, количество сторонников подобных взглядов уменьшалось, поскольку в условиях ускоренного роста не было эмпирических данных, которые бы однозначно подтверждали эту позицию. Монетаристы главным врагом признали инфляцию, однако неравенство не только не уменьшилось, а наоборот – увеличилось и более того – в глобальном масштабе.

Инфляция, как известно определяется, как общий рост цен. Однако общий рост цен по-разному ощущается группами разного уровня обеспеченности, поскольку качество жизни определённой группы зависит от характерной для неё “потребительской корзины”, имеющей определённую стоимость. Источники и следствия инфляции имеют не исключительно денежную природу, а скорее коренятся глубоко в структурных проблемах. Она оказывает многоаспектное, прямое (непосредственное) и косвенное влияние на совокупность общественных отношений. По этому поводу Дж. М. Кейнс писал, что: “нет более утончённого и надёжного метода для разрушения существующих основ общества, чем порча денег. Процесс этот активизирует все скрытые силы законов экономии, приводит к деструкции, действует таким способом, который лишь один человек на миллион может распознать” [2, с. 31].

Изложение основного материала. Поскольку инфляция связана не только с ростом, но также и с изменениями соотношений цен; пропорциональное повышение всех цен не имело бы особого смысла, так как не увеличивало бы эффекта перераспределения. В этом отношении важным является то, чтобы цены на одни товары повышались быстрее или медленнее, чем на другие. Такой дифференцированный рост цен изменяет структуру потребления определённых социальных групп, слоёв и классов и связан непосредственно с их потреблением и интересами, решает их качество жизни. Интересы, уровень осознания протекания инфляционного процесса и его последствий, степень организованности определённых социальных классов, слоёв и групп существенно влияет на изменение ценовых соотношений и денежную инфляцию относительно отдельных благ.

Капиталистическая трансформация государственного строя в пост-социалистических странах была связана с “революцией цен”, которая существовала с 1988 по 1994 гг. Выражалась она в том, что цены на товары и услуги, обеспечивающие базовые потребности, которые доминировали в покупках трудящихся с низкими доходами и которые раньше дотировались из государственного бюджета, выросли стремительнее, чем цены на блага

не первой необходимости, большей степенью импортные. В Польше при среднем 105-кратном росте цен на товары и услуги и 80-кратном – оплаты труда в период между 1988 и 1994 годами, цены на блага и услуги, которые считаются первостепенными, выросли (в период между декабрём 1988 г. и декабрём 1994 г.), например, на – в 160 раз, в том числе на мясо – в 124 раза. Кроме спада личных доходов, работающие люди потеряли очень много в сфере бесплатных или низкооплачиваемых услуг, что не нашло определенного отражения в индексах цен [3]. Мечислав Раковски отмечает, что потребление населения в расчёте на одного жителя выросло в 1988-2002 гг. на 33% [4]. В свою очередь профессор Й. Бальцерек указал на то влияние, которое имело изменение соотношения цен на снижение реальных доходов сельского населения. Так, за трактор в 1989 г. надо было заплатить 202 центнеров пшеницы, а в 1995 – 520 центнеров пшеницы. Такими же были соотношения и на другие сельскохозяйственные машины и орудия труда [5]. В итоге уровень расходов в сельских хозяйствах на потребительские цели в перерасчёте на одного человека в 2002 г. снизился на 38%, что было ниже социального минимума [4]. В тоже время в группе “собственники и им подобные” удельный вес в общем потреблении вырос с 19,2% в 1988 г. до 50,6% в 2002 г. при 10,9% удельного веса этой группы в общей численности населения [4].

В теории и повседневной практике существует фетишизация инфляции, которая состоит в том, что она рассматривается на основе количественных пропорций между определёнными товарами и денежной массой безотносительно к определённым социальным группам.

Природа инфляции определяется не только отношениями меновой стоимости товаров и моральным износом благ, а скорее существующими общественными отношениями и зачастую противоречивыми целями общественных сил, определяющими их качество жизни. Эти общественные отношения проявляются как отношения между вещами и товарно-денежные отношения. Измененные в результате инфляции товарно-денежные отношения являются выражением изменений совокупности общественных отношений и путём их углубления.

Инфляции не характерна чисто денежная и финансовая природа, её причины коренятся в диспропорциях структуры производства и распределения, она также определяется обменными отношениями между отдельными классами, их частями или слоями и группами. Проблема причин инфляции не заключается в такой же степени в труде, как в капитале. Их влияние на инфляцию и ожидания абсолютно разные. Инфляция усиливает диспропорции между производством и обменом товаров, расстраивает финансовую систему и нарушает целостность процесса воспроизводства. Развивается ориентация к накоплению чрезмерных товарных запасов и сырья, а также оборудования. Инфляция порождает проинфляционное поведение населения, которое характеризуется освобождением от обесцененных денег и расходами текущих доходов на различного рода блага, не всегда необходимые для удовлетворения

потребностей, что является ошибочным сигналом для производителей относительно шкалы потребностей и общественных предпочтений и причиной распространения потребительских настроений. Инфляция обеспечивает осуществление реструктуризации экономики в интересах наиболее динамично развитых сфер национальной экономики (капитала).

Либеральная глобализация должна была привести к унификации в мировом масштабе механизмов регулирования экономики, правовых систем и институциональных структур. Благодаря снятию барьеров должно было наступить повышение эффективности, углубление разделения труда, вовлечение бедных стран в мировую систему экономического кровообращения, создание новых рабочих мест, выравнивание уровней развития отдельных стран, лучшее использование локальных экономических достижений, развитие демократии и ограничение роли государства в экономике, улучшение качества жизни на глобальном уровне.

Вместе с тем с глобализацией производства и торговли произошла глобализация финансовых рынков. Эта ситуация облегчила центральным банкам борьбу с инфляцией, но одновременно привела к росту риска расстройств и волнений на финансовых рынках.

Глобальный мир состоит из Центра – Триады (США, Западная Европа и Япония). За центром следуют т. н. восходящие страны, не составляющие ещё Центр, но не составляющие уже периферии. Ниже их находится дифференцированная периферия, которая делится на активную (Китай, Южная Корея, некоторые страны Южно-Восточной Азии. Индия. Отдельные государства Латинской Америки) и маргинализованную, являющуюся пассивным предметом глобализации. Государства Центра контролируют технологии, финансовые потоки, доступ к сырьевым источникам, информацию и оружие массового поражения. При помощи этих средств Центр контролирует промышленность, которая переместилась в страны восходящие, которые были периферийными в прошлом. Ожидания от глобализации всё чаще расходятся с действительностью. В процессе глобализации транснациональный характер приобретают различные патологические явления, например, коррупция или организованная преступность. Основной упрёк противников глобализации состоит в том, что глобализация вопреки заявлениям, не привела к ликвидации дистанции между самыми бедными самыми богатыми странами [6]. Глобализация вместо гармонизации, привела к ассиметричной взаимозависимости, в которой сохраняется и углубляется разделение между миром доиндустриальным, индустриальным и постиндустриальным. Имеет место финансовые потрясения в отдельных странах, особенно тех, которые составляют периферию капитализма. Сохраняется высокий уровень безработицы и маргинализации значительных социальных групп не только на перифериях, а также в центрах капитализма. Растут диспропорции в распределении глобального валового продукта [7]. Так как “импорт из стран с низкой стоимостью производства снижает инфляцию во многих странах” [8], можно предположить, что периферия в

течение длительного периода времени финансировала стабильность валютных рынков в странах Центра. Финансовый кризис во второй половине 2008 г. коснулся также и тех стран.

Наиболее развитые в экономическом плане государства ведут борьбу за сокращающиеся запасы ресурсов, а в случае потребности закрепляют оружием свои безграничные интересы. “Свобода рынков” – явление важное, но второстепенное, поскольку наиболее важной проблемой становится необходимость “освобождения” от рыночного регулирования и создание глобального внерыночного регулирования как условия сохранения существования и продолжения развития человечества. Без этого государства периферии не в состоянии достичь качества жизни Центра. В действительности имеем дело с разным уровнем развития процессов глобализации в отдельных сферах общественной жизни. Наибольшая свобода существует на рынке товаров и капиталов.

В условиях глобализации инфляция подлежит ограничению, так как нельзя повышать цены на внутреннем рынке, не рискуя “наводнения” импортными продуктами и нельзя участвовать в глобальном финансовом рынке с быстро слабеющей валютой. Инфляция утратила роль ведущего инструмента в редистрибуции доходов и для борьбы с ней перестали быть обязательными высокие процентные ставки, которые также выполняли редистрибутивную функцию. В условиях снижающейся инфляции ситуация изображается как стабильная. Но повсеместным становится *рост бюджетного дефицита и публичного долга*, который является очередным источником редистрибуции доходов в условиях низкой инфляции.

Преклоняющиеся перед доктриной неолиберализма, правительства, через снижение налогов для обеспеченных слоёв общества способствовали дестабилизации государственных финансов, что вынудило государства осуществлять эмиссию ценных бумаг и расширять финансовые рынки. Существует два основных способа ликвидации государственного долга.

Первый, неолиберальный способ состоит в ограничении расходов, сокращениях в бюджете, уменьшении администрации, зарплаты, пенсий по инвалидности и возрасту. Существует, однако, определённая граница, за которой расходы нельзя уменьшить. В противном случае их уменьшение приводит к деградации количества и качества объектов публичного предназначения и гражданских служб, что влияет на снижение качества жизни людей и угрожает общественному устройству.

Второй способ состоит в увеличении доходов в казну государства, в частности за счёт увеличения налогов, дополнительного налогообложения некоторых товаров, ликвидации налоговых льгот. Этот способ не популярный, так как часто означает ликвидацию привилегий у наиболее привилегированных социальных классов и слоёв.

А. Бихр, выясняя появление публичного долга, отбрасывает эти аргументы. По его мнению, “публичный долг не возникает из-за того, что государство не является достаточно богатым, не производит или не добывает

достаточного количества благ относительно обязательных текущих расходов... оно является должником, потому что решило ограничить свои доходы для политических целей. Государственный долг является творением чисто политическим” [9].

Б. Тинель и Ф. Ван дер Вельде, отвечая на вопрос, что было бы, если бы все государства решили ликвидировать свои долги, писали: “ударило бы это прежде всего по капиталу... Нет, к сожалению, уверенности, что это возможно для реализации – а если и возможно, то, несомненно, не без погружения мирового хозяйства в невообразимую рецессию, первыми жертвами которой стали бы наёмные работники” [10]. Если бы дефицит и публичный долг истреблялись как действительные враги, глобализация утратила бы существенный экономический рычаг, благоприятствующий её развитию и повысился бы уровень жизни трудящихся масс.

Характерным является опыт задолженности польского государства в период капиталистической трансформации общественного устройства. Задолженность Польши (коротко- и долгосрочная) в конце “правления Герека” в 1979 г. составляла 23 млрд долларов, а затраты для обслуживания долга составляли 6,3 млрд долларов и были больше, чем польский экспорт в валюте (весь импорт осуществлялся в кредит).

В 1981 г. внешний долг составлял 26 млрд долларов. К 1988 г. задолженность выросла до 39 млрд долларов. В начале 90-х годов Польше было списано 50% задолженности, но несмотря на то, в 1997 г. она была выше, чем перед списанием и составляла 39,9 млрд долларов. В 2001 г. внешняя задолженность Польши достигла 65 млрд долларов, в 2004 г. – 73 млрд долларов, а в 2006 г. достигла 125 млрд долларов, а в пересчёте на одного жителя Польши составляла почти 3,3 тысячи долларов [11].

Выводы. Возникает вопрос: какой есть выход для решения проблемы мировой задолженности и улучшения качества жизни широких слоёв общества? Существует несколько подходов к решению. Например, Румынии, при правительстве Николае Чаушеску, удалось, за счёт жертв всего общества выплатить заграничные долги, но привело это к росту общественного недовольства и ускорило его упадок. В 2006 году задолженность Румынии составляла свыше 55 млрд долларов, в то время, когда в 2000 г. – только свыше 10 млрд долларов [11].

Россия, благодаря дестабилизации рынка топлива через авантюристскую политику США и рост цен на нефть, выплатила долги бывшего Советского Союза. Фидель Кастро в своё время предлагал погашение долгов государств Третьего Мира или их оплаты правительствами империалистических государств. Средства для этой цели должны были бы найдены за счёт сокращения расходов на вооружение. Проблема задолженности в глобальном масштабе всё не решена, даже если какому-то отдельному из государств это удалось. Наибольшим должником является Африка, которая выплачивает в 4-раза больше денег на обслуживание долгов, чем на охрану здоровья.

А. Бихр писал, что есть только одно решение проблемы публичной задолженности: “необходимо просто аннулировать все публичные долги не только периферийных государств, но и центральных. И пусть больше кредиторы государств не протестуют против преступления экспроприации; упразднение их кредитов не будет ничем иным как взиманием налогов, которые государство издавна имело право требовать. Пусть радуются тому, что не нужно им платить штрафов за промедление” [9, с. 49].

Список использованной литературы

1. Zysnarska E. Pomiar jakości życia [Electronic resource] / E. Zysnarska. – Mode of access: www.univ.rzeszow.pl/nierownosci/wyklady/02.doc.
2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://portalwiedzy.onet.pl/126648,,,inflacja.haslo.html>.
3. Rakowski M. Prosocjalistyczna alternatywa rozwojowa / M. Rakowski. – Warszawa, 1996. – С. 10.
4. Rakowski M. Zmiany spożycia z dochodów osobistych ludności i jej poszczególnych grup pomiędzy r. 1988 a r. 2002 : Materiał powielony / M. Rakowski.
5. Jaworek R. Jak zasobny kraj doprowadzić do ubóstwa / R. Jaworek. – Wrocław, 1998. – С. 91–92.
6. Chołaj H. Ekonomia polityczna globalizacji. Wprowadzenie / H. Chołaj. – Warszawa, 2003. – С. 605.
7. Gwiazdecka J. Pytanie o alterglobalizm, Le Monde diplomatique. Miesięcznik Społeczno-Polityczny, nr 8 październik 2006, edycja polska. Krzysztof Lachowski, Sprzężenie zwrotne procesów globalnych / J. Gwiazdecka, P. Szumlewicz. – 2006. – Transformacje 1–4 (47–50). – С. 349.
8. Sławiński A. Globalizacja a banki centralne [w:] Globalizacja rynków finansowych – implikacje dla Polski / A. Sławiński ; praca zbiorowa pod red. Witolda Małeckiego. – Warszawa, 2007. – С. 80.
9. Bihr A. Nowomowa neoliberalna. Retoryka kapitalistycznego fetyszyzmu / A. Bihr. – Warszawa, 2008. – С. 44–45.
10. Tinel B., Franck Van de Velde. Deficyt budżetowy pod lupą, czyli jak sektor prywatny tworzy dług publiczny. W Poszukiwaniu przyczyn kłopotów finansowych, Le Monde diplomatique 7 (29). – 2008. – С. 11.
11. Rocznik Statystyczny. – 2008. – С. 875.

Статья поступила в редакцию 25.02.2014.

Карольчук Е. Якість життя, інфляція і публічний борг – глобальна обумовленість

Інфляція по-різному відчувається окремими суспільними групами. У процесі капіталістичної трансформації, ціни товарів і послуг основних потреб виросли більші, ніж ціни майна держави. Глобалізація полегшила боротьбу з інфляцією, але принесла нові загрози. Лібералізм свої “успіхи” оплатив величезним зростанням публічних боргів.

Ключові слова: інфляція, суспільні групи, капіталістична трансформація, якість життя, глобалізація, публічний борг.

Karolcyuk E. Quality of life, inflation and public debt is a global conditionality

Particular social groups are affected by inflation in different ways. During the process of the capitalist transformation, the prices of basic products and services increased more than the ones of less significant goods. Globalisation made the fight with inflation easier; however, it also brought new threats. The success of liberalism led to a huge increase in public debts.

Key words: inflation, social groups, quality of life, capitalist transformation, globalization, public debts.

УДК 30+32

О.А. ТАРАСОВА, Р.І. АМІРОВА

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена актуальній проблемі глобалістики – глобальним проблемам сучасності. Автори спробували систематизувати різні підходи до класифікації глобальних проблем людства.

Ключові слова: *суспільство, світове співтовариство, глобалістика, глобальні проблеми, світова криза.*

Актуальність теми і постановка проблеми. В історії духовної культури людства кожний новий етап розвитку характеризується виникненням нових можливостей у задоволенні людських запитів і потреб, новим рівнем розуміння справедливості і добра, новим баченням і концепціями цінностей і норм соціальних відносин і в кінці кінців – новою соціальною дійсністю. В кінці ХХ – початку ХХІ століття в суспільному житті людства виникло багато складних питань. Що чекає сучасну цивілізацію в найближчому і більш віддаленому майбутньому? Чи можливий надалі соціальний прогрес? Чи в змозі Земля прогодувати все більшу кількість населення? Яким є шанс зберегти сучасну цивілізацію і забезпечити її прогрес? Відповідь лежить певною мірою в площині вирішення глобальних проблем сучасності.

Актуальність даної проблематики обумовлена також тим, що виникнення і загострення цих проблем викликано не тільки зростаючою багатоманітністю сучасного світу і поліваріантністю його розвитку, а і конкретними видами діяльності самої людини. Тому **метою роботи** є обґрунтування глобальних проблем сучасності та їх класифікація.

Аналіз досліджень і публікацій. На загрозу глобальних проблем сучасності одним з перших ще в 20-і роки ХХ століття звернув увагу український вчений В. Вернадський. Він зазначав, що людина в сучасному світі може й повинна діяти та мислити не тільки в розрізі певної особи, сім'ї, людських спільнот та держав, а й у планетарному масштабі. Наукова концепція В. Вернадського про трансформацію біосфери в ноосферу насправді являє собою схему ієрархії філософсько-політичних, природничо-наукових і техніко-економічних аспектів глобальних проблем сучасності.

В своїх працях В. Вернадський підкреслював, що виникнення і розвиток життя на Землі призвело до утворення біосфери, яка складається з косних природних тіл та біокосних утворень (грунт, поверхневі води і т. п.). Частка живої істоти в біосфері за вагою становить 0,01%. Але саме жива істота являє в ній основну, наймогутнішу геологічну силу, тому що процеси в живому відбуваються швидше в історичному часі, ніж в геологічному.

Еволюція приводить до виникнення мислячої істоти – людини. Розумова діяльність людини сприяє значному впливу на природу, визначаючи її основний напрямок, і таким чином – майбутнє. Своєю діяльністю людина охопила всю біосферу, радикально змінивши власний спосіб життя і характер соціальних процесів. Ідея єдності людства виникає ще в глибокій давнині. Хоча реально такої єдності не було ніколи. Різні держави і народи завжди протистояли одне одному. Цю проблему не спромоглися вирішити ні релігія, ні філософська думка. Тому тільки наука спроможна стати міцним підґрунтям для єднання людства, так як вона не тільки переконливо демонструє обов'язковість і логічну незаперечність своїх досягнень, а й охоплює всю біосферу, створюючи реальну основу для об'єднання всіх людей.

Саме досягнення науки і техніки в ХХ ст. вперше в історії людства започаткували єдиний історичний процес. Розпочалася активна взаємодія народів світу в усіх сферах соціальної діяльності – економічній, культурній, політичній. З формуванням наукового підходу до дійсності та його використанням в матеріальному та духовному житті різних держав біосфера в ХХ – на початку ХХІ століття невідмінно перетворюється в ноосферу.

Таким чином, вчення академіка В.І. Вернадського багато в чому передбачило сучасні уявлення про співвідношення загальнолюдських і групових інтересів, гуманні принципи взаємовідносин держав і народів та їх ставлення до навколишнього середовища. Тому В.І. Вернадського справедливо можна вважати предтечею теорії глобалістики [1].

Глобалістика як система наукових знань про походження і сучасний стан глобальних проблем, їх класифікацію, політичні та соціально-економічні шляхи їх вирішення, виникає в другій половині ХХ століття. В теорію глобалістики увійшли висновки видатних вчених, зроблені після другої світової війни. Це перш за все праці Нільса Бора, Ф. Жоліо Кюрі, Бертрана Рассела, Альберта Ейнштейна, а також виступи і публікації лідерів країн “делійської шістки” (Аргентини, Греції, Індії, Мексики, Танзанії, Швеції), матеріали “незалежної комісії”, яку очолював прем'єр-міністр Швеції Улоф Пальме (1980–1989 рр.), Римського клубу, міжнародної неурядової громадської організації, створеної у 1986 р. з ініціативи італійського мислителя і громадського діяча А. Печеї (1908–1984 рр.) на нараді групи європейських вчених у Римі. Членами Римського клубу є видатні вчені, відомі політики, представники промислових та фінансових кіл. Римський клуб займається організацією досліджень впливу науково-технічного прогресу на світовий суспільний розвиток. Діяльність Римського клубу в 70-ті рр. ХХ ст. сприяла усвідомленню людством сутності глобальних проблем і стала стимулом для початку активних пошуків їх розв'язання.

Початок осмислення глобальних проблем поклала перша доповідь Римського клубу “Межі росту” (Д. Медоуз, 1972 р.), а також доповіді: “Людство на роздоріжжі” (М. Месярович, Е. Пестель, 1974 р.), “Перегляд міжнародного порядку” (Я. Тінберген, 1976 р.), “Дороговкази в майбутнє” (Б. Гаврилишин, 1980 р.), “За межами росту” (Е. Пестель, 1988 р.). В допо-

віді А. Кінга та Б. Шнайдора “Перша глобальна революція” (1991 р.) були викладені результати двадцятилітньої дослідницької діяльності клубу [2].

В глобальних дослідженнях Римського клубу значна увага приділяється аналізу політичних аспектів світових проблем. Такий підхід сприяє виникненню інноваційних наукових напрямків – соціології глобалістики та політичної глобалістики. На наш погляд, саме ці галузі гуманітарного знання здатні інноваційно і нетрадиційно розглядати багато важливих проблем міжнародних відносин і світового розвитку.

Викладення основного матеріалу. В науковій літературі не існує одностайної думки щодо характеристики особливостей виникнення глобальних проблем. Одні вчені пов’язують їх появу з останніми десятиліттями, другі – вважають, що їх розвиток проходив протягом всієї історії людства, але глобальними вони стали в ХХ ст. Інша частина дослідників наголошує, що значна частина глобальних проблем виникла первинно, деякі визрівали достатньо давно, але виразно і глобально проявилися лише з утвердженням капіталізму в XVII–XVIII ст. Ми погоджуємося з думкою, що більшість проблем, які сьогодні трактують як глобальні проблеми сучасності, супроводжували всю історію людства. Це перш за все проблеми екології, подолання бідності, неграмотності, голоду, збереження миру. Але, починаючи з середини ХХ ст., в результаті людської діяльності небачених масштабів, вони стали планетарними, показавши суперечливість цілісного світу і поставили перед людством проблему співробітництва.

Поняття “глобальні проблеми” в сучасному трактуванні сформувалось і ввійшло в широкий обіг у 60-і рр. ХХ ст., коли в багатьох державах розпочалося дослідження змін, що відбувалися у всесвітньому масштабі, а також їх наслідки. В цей же період сформувалося і нове наукове поняття “глобалістика”, яке асимілювало передові погляди багатьох природознавців і філософів – представників різних світоглядів і наукових шкіл.

Глобалістика у своєму розвитку пройшла три етапи: перший етап (кінець 60-х – початок 70-х рр. ХХ ст.) характеризувався вивченням двох глобальних проблем сучасності: освоєння космосу й охорони навколишнього середовища; особливістю другого етапу (др. половина 70-х рр. ХХ ст.) була поява у країнах Західної Європи і США глобального моделювання стану і перспектив розвитку світової політики і світо господарських зв’язків в умовах суперечностей, що дедалі поглиблювалися, саме в цей період здійснюються перші спроби скласти ієрархію світових проблем; для третього етапу, який розпочався в 80-і рр. ХХ ст. характерно зменшення уваги політиків до загальнотеоретичних проблем і перехід до практичної політичної діяльності на основі принципу “мислити глобально – діяти локально”.

Сучасна глобалістика зосереджує свою увагу на дослідженні комплексних проблем, вирішення яких дозволить знайти практичний шлях розв’язання глобальних проблем людства.

Норвезький соціолог, директор Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем світу Й. Галтунг виділяє чотири основні кри-

тичні ситуації з якими зіткнулося населення Землі, починаючи з др. половини XX ст.: кризу насильства і загрози насильства, що тепер проявляється у загрозі міжнародного тероризму; кризу відторгнення окремих осіб та соціальних груп і загрозу загального придушення прав людини; кризу зубожіння і загрозу бідності: в бідних країнах більшість населення страждає від недоїдання, неписьменності або має дуже низьку освіту, а в багатих – загальне безробіття як символ економіки; кризу навколишнього середовища і загрозу локального порушення екологічного балансу в ряді місць через виснаження не відновлювальних ресурсів, забруднення людиною природи, невідповідність між зростаючим населенням і обмеженим життєвим простором [3].

Очевидно, що в світі тісно взаємодіють соціальні і природні чинники, тому соціальний прогрес можливий тільки за умови вирішення сучасних глобальних проблем, які являють собою сукупність суперечливих процесів, що складають зміст сучасної кризи світової цивілізації. Глобальні проблеми сучасності створюють загрозу нормальному розвитку і навіть самому існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків їх спільних зусиль, тобто мають всеохоплюючий характер [4].

Як будь-яке соціальне явище глобальні проблеми потребують систематизації і класифікації. В науковій літературі представлено різноманітні класифікації сучасних глобальних проблем. Розповсюдженим є поділ глобальних проблем на дві великі групи. До першої відносять ті, що діють у системі “людина – природа”, до другої – ті, що діють у системі “людина – людина”.

До першої групи належать: 1) проблеми населення Землі та його життєзабезпечення (енергетична, сировинна, продовольча і загальні проблеми задоволення матеріальних потреб, а також демографічні проблеми); 2) екологічні проблеми (захист навколишнього середовища); 3) проблеми запобігання стихійним лихам і подолання їх наслідків; 4) проблема освоєння Світового океану і Космосу та їх використання в інтересах людства.

До другої групи відносяться: 1) проблема відвернення ядерної війни і знищення цивілізації; 2) проблема ліквідації економічної, культурної та ін. відсталості країн, що розвиваються; 3) проблема захисту і розвитку “духовного середовища”, примноження духовної культури; 4) проблема вдосконалення освіти, інформатизації; 5) проблема подолання злочинності, наркоманії та інших негативних соціальних явищ; 6) проблема міжнародного тероризму; 7) проблема боротьби з небезпечними захворюваннями, особливо з тими, що мають соціальне забарвлення (наприклад, СНІД); 8) проблема збереження миру.

Віце-президент Світового банку Жан Франсуа Рішар в своїй праці “На переломі: Двадцять глобальних проблем – двадцять років на їх вирішення” (2002 р.) запропонував таку класифікацію глобальних проблем сучасності:

1) група екологічних проблем: глобальне потепління; втрата біорізноманіття і екосистем; виснаження рибних запасів; знищення лісів; недостатність чистої води; збереження і забруднення прибережних вод;

2) економічні і соціальні проблеми: бідність; конфлікти, тероризм; освіта для всіх; глобальні інфекційні захворювання; цифровий (інформаційний) розрив між державами; стихійні лиха;

3) проблеми управління світом: податки для XXI ст.; нормативне регулювання біотехнологій; побудова глобальної фінансової структури; незаконний обіг наркотиків; правила торгівлі, інвестування і конкуренції; права та інтелектуальна власність; правила елементарної торгівлі; норми міжнародної праці та міграції [5].

Представники “Римського клубу” А. Кінг і Б. Шнайдер запропонували розглядати всю систему глобальних проблем через три найбільш чутливі тенденції сучасності. Це – зростання озброєння по всьому світу (звідси – ідея конверсії військових виробництв і переорієнтація їх потужностей на мирне виробництво). По-друге, нерівномірний розвиток країн і регіонів світу (звідси їх заклик до реалізації альтернативної моделі глобальної динаміки, де б не було місця відсталості і застою). По-третє, незбалансованість енергоспоживання і стану біосфери (звідси ідея реорганізації всієї енергетики з метою запобігання загальному потеплінню) [6].

Доцільною, на наш погляд, є класифікація, запропонована Артуром Боднаром, який виділяє такі глобальні проблеми сучасності: знищення цивілізації внаслідок ядерної загрози; екологічні проблеми; проблема вичерпання природних ресурсів; демографічна проблема, тобто проблема відтворення та міграції населення, формування його освітнього потенціалу, працевлаштування; проблема забезпечення продовольством населення Землі, яке постійно зростає; проблема охорони здоров’я; проблема використання космосу в мирних цілях.

В науковій літературі існують й інші варіанти класифікації глобальних проблем сучасності, зокрема за їх характером: 1) проблеми забезпечення основних прав і свобод людини, подолання відчуженості від природи, політики, держави; 2) проблеми гонки озброєнь, відвернення ядерної війни, мирне розв’язання конфліктів, формування ненасильницького миру; 3) проблеми подолання зубожіння, економічної і культурної відсталості країн і народів, ефективності виробництва, розв’язання енергетичної, сировинної і продовольчої криз, мирного освоєння Світового океану і Космосу; 4) проблеми раціонального використання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища.

Слід зазначити, що незважаючи на багатоваріантність класифікацій глобальних проблем сучасності, всі вони як соціальне явище мають спільні джерела. Вчені виділяють два основних джерела виникнення цих проблем:

1) розширення зони суперечностей між народами і людьми взагалі, що тягне за собою виникнення проблем війни та миру, демографії, поширення небезпечних хвороб, боротьби зі злочинністю і з тероризмом, захисту і розвитку духовного середовища і т. ін.;

2) поглиблення суперечностей між людиною і природою, що веде до виникнення природно-сировинних, екологічних, енергетичних, продовольчих проблем.

Висновки. Сукупність глобальних проблем саме через свою гостроту стала об'єктом дискусій і суперечок як серед вчених, так і політиків. В наш час ні уряди країн, ні будь-які громадські рухи не можуть мати абсолютно-го впливу і авторитету, якщо вони ігнорують або недооцінюють глобальні проблеми.

Безумовно, і глобальні проблеми сучасності, і шляхи їх вирішення мають міждисциплінарний, комплексний характер, що потребує не тільки об'єднання зусиль всього світового співтовариства, але й, згідно з вченням В.І. Вернадського про ноосферу, інтеграції природничих, філософсько-політичних і техніко-економічних знань та відповідних сфер людської діяльності. Найважливішою умовою такого "об'єднання" і відповідно вирішення глобальних проблем людства може бути кардинальна зміна парадигми політики, а саме: перехід всіх країн світу від конфліктної, конфронтаційної орієнтації до конструктивного глобального співробітництва на основі пріоритету загальнолюдських цінностей.

Список використаної літератури

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский // О науке. – Дубня : Феникс, 1997. – Т. 1. – С. 433–438.
2. Римский клуб. История создания, избранные доклады и выступления : официальные материалы / под ред. Д.М. Гвишиани.
3. Yaltung Y. The time Worlds. A Transnational Perspective / Y. Yaltung . – New York, 1980. – P. 26
4. Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 2004. – С. 108.
5. Ришар Ж.-П. На переломе: Двадцять глобальних проблем – двадцять лет на их решение / Ж.-П. Ришар. – М. : Ладомир, 2006. – С. 74; табл. 11.1.
6. Кинг А. Первая глобальная революция : доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – М.: Прогресс, 1991. – С. 16–17.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2014.

Тарасова О.А., Амирова Р.И. К вопросу о классификации глобальных проблем современности

Статья посвящена актуальной проблеме глобалистики – глобальным проблемам современности. Авторы попытались раскрыть и систематизировать разные подходы к классификации глобальных проблем человечества.

Ключевые слова: общество, мировое содружество, глоба листика, глобальные проблемы, мировой кризис.

Tarasova O.A. Amirova R.I. To a question of classification of global problems of the present

Article is devoted to an actual problem of global studies – to global problems of the present. Authors tried to open and systematize different approaches to classification of global problems of mankind.

Key words: society, world commonwealth, Globa of a leaf, global problems, world crisis.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ

УДК 316.334.2

Л.Є. БРАТЧЕНКО

СОЦІАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ КОНТРОЛІНГУ

Розглянуто категорію “контролінг” та визначено, що він є одним з найсучасніших і ефективних методів управління підприємством, за допомогою якого можна вчасно попередити кризове явище на підприємстві. Досліджені різні підходи щодо оптимізації служби контролінгу, а також функціональні зобов’язання, задачі, функції та вигоди, які постають перед фахівцем в системі контролінгу – контролером. Визначена роль контролера на підприємстві.

Ключові слова. підприємство, управління, інформація, контролінг, фахівець, контролер, соціальні функції, інновація.

Актуальність теми і постановка проблеми. В умовах ринкової економіки головним суб’єктом господарювання є підприємство, ефективність функціонування якого забезпечує умови для сталого розвитку економіки України. А результативність діяльності підприємства залежить передусім від якості трудового персоналу, який більшою мірою, ніж інші фактори виробництва, визначає його стратегічний успіх та є конкурентоспроможність. Однак в сучасних умовах однією з причин виникнення кризових ситуацій на більшості українських підприємств є низький рівень менеджменту. Саме некваліфіковані та помилкові дії керівництва призводять багатьох суб’єктів господарювання до межі банкрутства. Тому очевидною є актуальність з’ясування особливостей ведення бізнесу управлінцями на сучасних українських промислових підприємствах.

Для розвитку української економіки дуже важливим є обґрунтування ефективних методів управління підприємством, одним з яких є контролінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Контролінг є одним з найсучасніших і ефективних методів управління підприємством, за допомогою якого можна не тільки удосконалити виробничу і трудову діяльність на підприємстві, але й вчасно попередити кризові явища, які йому загрожують. Значний внесок у розвиток питань теорії та практики контролінгу зробили як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Й. Вебер, А. Дайле, Д. Джексон, Р. Ентоні, Е. Майєр, Т. Райхман, К. Серфлінг, Х. Фольмут, Д. Хан, П. Хорват, О.О. Ананькіна, І. Белобжецький, М. Білуха, А. Бодюк, Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, О.Б. Гребець, Н.Г. Данілочкіна, Р.П. Задорожний,

В.Б. Івашкевич, О.М. Кармінський, В. Мурашко, С.Н. Петренко, М.С. Пушкар, Є. Романів, В.П. Савчук, М.М. Стефаненко, Л.А. Сухарева, М.В. Тарасюк, А.В. Тельнова, О.О. Терещенко, О.В. Троян, І.І. Циглик, А.М. Штангрет, Ю.П. Яковлев та інші.

При всій значущості проведених наукових досліджень окремі теоретико-методичні та практичні питання щодо основних вимог, соціальних функцій та ролі управлінця-контролера в системі контролінгу підприємства визначені та вивчені недостатньо.

Мета і завдання роботи. Метою роботи є обґрунтування соціальних функцій фахівців в системі контролінгу та визначення підходів щодо оптимізації служби контролінгу на промисловому підприємстві.

Викладення основних результатів дослідження. В ХХ столітті відбулось формування нової самостійної галузі знань – контролінгу. Як зазначає професор В.Б. Івашкевич, “одним з найновіших напрямків теорії і практики обліку, контролю і аналізу господарської діяльності підприємства за кордоном є контролінг” [1]. Термін “контролінг” (походить від англ. to control – контролювати, керувати, регулювати) являє собою функціонально відокремлений напрям економічної роботи на підприємстві, пов’язаний з реалізацією фінансово-економічної функції в менеджменті для прийняття оперативних та стратегічних управлінських рішень. Контролінг – поняття широке і означає “бути у курсі всього”, тобто інформувати про події, консультувати, координувати та формувати управлінські рішення, спрямовані на реалізацію цілей підприємства та уявлень менеджерів [3; 4]. Вочевидь, контролінг можна розглядати у широкому розумінні, як систему управління процесом досягнення кінцевих результатів діяльності фірми в економічному відношенні А в вузькому – 1) як систему управління прибутком підприємства; 2) як уміння передбачати господарську та комерційну ситуацію; 3) як вміння визначати задані суми покриття і як виявляти причини відхилень фактичних витрат від нормативних; 4) як вміння своєчасно коригувати ці відхилення та оптимізувати співвідношення затрат та результатів. Саме в цьому і полягає мистецтво економічного управління. І.Є. Давидович визначає контролінг як один із засобів, інструментів і одночасно один із складників цього мистецтва [2].

Найбільш повно система контролінгу була вперше описана і застосована в США, тому сам термін і складові, пов’язані з цим поняттям, наприклад, контролер – керівник служби контролінгу або особа, яка виконує ці функції, походять від англійського “controlling”.

Управлінець-контролер на підприємстві мусить охопити весь комплекс ефективних управлінських заходів: вміння керувати усіма підрозділами і ланками підприємства для організації і координації їхньої діяльності в процесі постачання, виробництва та реалізації продукції.

Слід мати на увазі, що контролінг заснований на наукових досягненнях різних дисциплін: економічної теорії, соціології економіки і управління

ня, психології, аналізі господарської діяльності, бухгалтерського обліку, плануванні, менеджменті, кібернетиці та ін. І, щоб управлінець міг оволодіти контролінгом, йому необхідні широкий світогляд та здатність міркувати аналітично, а також економічні, соціологічні та психологічні знання.

Стан сучасних українських підприємств потребує негайних інноваційних впроваджень в економіку підприємства і застосування системи контролінгу, на думку І.Б. Стефанюка, дасть можливість підвищити продуктивність діяльності персоналу [8]. На жаль, як зазначає Г.Ф. Шепітко, керівники більшості українських підприємств не використовують контролінг у власній діяльності, у зв'язку з недостатньою поінформованістю. А це, в свою чергу, суттєво погіршує результати функціонування господарюючих суб'єктів та впливає на зниження їх конкурентоспроможності.[10].

Якою ж повинна бути служба контролінгу на підприємстві? По-перше, ця служба повинна бути самостійним підрозділом на підприємстві, яка розробляє рекомендації щодо прийняття рішень та керує процесом сприйняття цих рекомендацій замовником. По-друге, раціональною може бути наступна її структура та склад: начальник служби; виробничий контролер (контролер-технолог); контролер-аналітик; контролер інформаційних систем.

На основі досвіду російських фахівців, можна визначити основні соціальні функції, які мусять виконувати вище перелічені фахівці [12].

Функціональні зобов'язання виробничого контролера (контролера-технолога): збір аналітичної інформації за спеціально розробленими формами по центрах фінансової відповідальності; обробка та аналіз отриманих даних, розробка нормативів витрат по центрах відповідальності; розрахунок аналітичних показників роботи центрів відповідальності та у цілому підприємства; прогнозування витрат, витрат та прибутку за допомогою методик контролінгу; аналіз відхилень фактичних даних від планових, виявлення причин відхилень та розробка корегуючих заходів; складання аналітичних звітів для фінансового директора (заступника генерального директора з економіки); експертиза управлінських рішень, які контролюються виробничими (або іншими) підрозділами з точки зору управління витратами.

До соціальних функцій контролера-аналітика пропонуємо віднести наступні: розробку моделей руху інформаційних потоків з інших підсистем в підсистему контролінгу; контроль за збором та аналізом фактичної облікової інформації в службі контролінгу; розробку пропозицій та рекомендацій з підвищення оперативності збору та надання інформації; проведення розрахунків та економічних обґрунтувань різних управлінських рішень; розробку відповідної аналітичної методології.

Функціональними зобов'язаннями контролера інформаційних систем можуть бути наступні: оцінка доцільності автоматизації контролінгової роботи на окремих етапах; розрахункове обґрунтування витрат на автоматизацію контролінгової роботи; розробка форм для автоматизованого збору інформації; оптимізація документообігу на підприємстві; оцінка якості

функціонування систем автоматизації фінансово-господарської діяльності підприємства, розробка пропозицій з покращення роботи цих систем. Як видно з перелічених соціальних функцій діяльність управлінців у сфері контролінгу забезпечує координацію роботи практично усіх управлінських структур в галузі інформатизації та оцінки якісного стану управлінського та виробничого процесів.

Досвід роботи служби контролінгу у США свідчить, що контролер – це комерційний директор фірми. Йому підпорядковані відділи та служби фінансової та виробничої бухгалтерії, організації виробництва, страхування та інформаційно-обчислювальний центр. У Німеччині посада контролера вводиться на великих та середніх фірмах, які використовують систему контролінгу. Із структури заводу управління йому передається в адміністративне підпорядкування виробнича бухгалтерія, відділ статистики, планування та прогнозування [11]. Контролери – це висококваліфіковані фахівці, які здатні визначити та вказати на слабкі місця тієї інформації, яку вони надають, і визначити ті передумови, на основі яких вона побудована з тим, щоб працівник, що використовує ці дані, знав про їхні обмеження і враховував їх. На думку Е. Майєра, контролером є або стає той, “хто більш ніж інші навчається, бачить та в усіх ситуаціях думає та діє з думками про майбутнє, з бажанням більш ефективного управління підприємством” [5].

Р. Манн вважає, що контролер – фахівець, який має знання з економіки та фінансів, управлінського обліку та бюджетування, вміє працювати з різними інформаційними системами [6].

На думку І. Ромашової, контролер як головна діюча особа контролінгу є особою самостійною, творчою, сильною, яка “вміє управляти проактивно, а не реактивно, яка має стратегічні здібності та навички аналітика” [7].

Тому перед фахівцями служби контролінгу ставлять важливі соціальні та виробничі завдання, виконання яких забезпечує продуктивну діяльність підприємства чи фірми. Так, наприклад, до завдань головного контролера входить узагальнення рекомендацій та встановлення контактів з особами, які приймають рішення. Головний контролер координує також діяльність централізованих служб контролінгу у сфері поточного та стратегічного планування, кошторисного планування, аналізу планових та фактичних показників, координації та звітності, бере на себе обробку спеціальних доручень, особливих замовлень та завдань у осіб, які приймають управлінські рішення.

До основних завдань контролера підрозділів системи контролінгу відносять [9]: забезпечення прозорості стратегії, результатів оперативної діяльності підприємства; координацію окремих цілей, планів, бюджетів та організацію системи звітності по підприємству в цілому, зорієнтовану на майбутнє; забезпечення інформаційно-методичного сервісу керівництву на усіх фазах та по усім функціям управління; підтримку та розвиток системи контролінгу; внутрішнє консультування керівників по економіці підприєм-

ства; складання та інтерпретування звітності для менеджерів та власників. Тобто роль фахівця контролера носить на підприємстві соціально-орієнтований характер, оскільки саме ним виконується підготовча робота з розробки планів та контроль за їх виконанням, а також контроль економічних результатів діяльності підприємства. Головна мета його роботи полягає у тому, щоб готувати матеріали для прийняття управлінських рішень та надавати їх керівництву. Він повинен консультувати керівників з усіх питань вибору найбільш ефективних варіантів дій і тим самим здійснювати вплив на використання усіх можливостей отримання підприємством прибутку.

Якщо брати до уваги службу контролінгу, яка складається з 3–4 фахівців співробітників (контролерів), то у кожного є свої посадові обов'язки і в той же час кожен повинен дотримуватися командного принципу роботи, в якому інтереси підприємства є домінуючими над груповими та

Отже, контролер на сучасному підприємстві – це соціально-економічний радник, інтелектуальний, креативний фахівець, який не розробляє плани, а “редагує” їх у відповідності з ситуацією, яка склалась у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Саме керівник звертається до контролера, коли йому необхідна інформаційна підтримка або консультація. Роль контролера в системі контролінгу підприємства є визначальною. Тому, постає питання щодо вимог, які висувають до фахівців в області контролінгу.

Існує основна та додаткові вимоги, які пред'являють до контролерів. До основної вимоги належить – спеціалізована вища економічна освіта (фінансово-економічна), а до додаткових вимог відносяться: вміння бачити та ставити проблеми в умовах невизначеності; здатність думати про факти, які впливають на успіх підприємства в перспективі; вміння абстрагуватися від рутинної діяльності; здатність оцінювати інновації та сприяти їхньому просуванню. Разом з тим фахівці – контролери, безумовно, повинні постійно підвищувати свою кваліфікацію, оскільки інструментарій контролінгу безперервно удосконалюється.

Висновки. Для розвитку української економіки дуже важливим аспектом для ведення бізнесу є обґрунтування ефективних методів управління підприємством. Досягнення успіху можливе тільки на тих підприємствах, де знають чого хочуть, і де усі співробітники наполегливо слідує визначеним шляхом. Тому, для профілактики та усунення негативних явищ сучасним українським підприємствам необхідні якісні зміни у структурі та методах управління, впровадження інноваційних підходів, які нададуть їм конкурентоспроможності та покращить результативність. Більш того, результати дослідження свідчать про те, що сучасне ринкове середовище, яке характеризується постійним ускладненням умов господарювання, перед керівниками підприємств особливо гостро ставить завдання прогнозування ринкової кон'юнктури, миттєво реагувати на її загрози з метою підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. Ця задача вирішується за

рахунок практичного впровадження інноваційної системи управління господарюючим суб'єктом, яка системно охоплює весь комплекс управлінських заходів, в основу яких покладено **систему контролінгу**. Дослідивши категорію “контролінг” в системі управління підприємством, нами визначені різні підходи щодо оптимізації служби контролінгу, а також представлені функціональні зобов'язання, задачі, функції та вимоги, які постають перед фахівцем в системі контролінгу – контролером. Контролер виступає внутрішнім референтом, консультантом, який сприяє керівництву у розробці місії підприємства, аналізує та визначає фактори успіху та заходи, які необхідні для досягнення поставлених цілей.

На підприємстві контролер відповідає за прозорість отриманих результатів, економічний зміст роботи підприємства, гарантує постачання необхідної інформації. Він прагне так управляти процесами поточного аналізу та регулюванням планових і фактичних показників, щоб по можливості запобігти помилок, відхилень та прорахунків як зараз, так і у майбутньому. Тому формування на сучасних українських підприємствах служб контролінгу та підготовка в системі вищої освіти фахівців для них сприятиме удосконаленню як управлінської, так і виробничої діяльності.

Список використаної літератури

1. Івашкевич В.Б. Контроллинг: сущность и назначение / В.Б. Ивашкевич // Бухгалтерский учет и аудит. – 1991. – № 7. – С. 8–12.
2. Контролер – стратег корпорації, його функції та обов'язки / І.С. Давидович // Контролінг : курс лекцій. – Тернопіль : ТАНГ, 2003. – 186 с.
3. Контролінг – від теорії до реалізації на практиці : монографія / Вікторія Прохорова, Лариса Мартюшева, Наталія Петрусевич, Юлія Прохорова. – Х. : ІНЖЕК, 2006. – 198 с.
4. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилович, Н.Г. Даниловичина и др. ; под ред. Н.Г. Даниловичиной. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 297 с.
5. Майер Е. Контролінг як система мислення і управління / Е. Майер. – М. : Финансы і статистика, 1993.
6. Манн Р. Контроллинг для начинающих. Система управления прибылью / Р. Манн, Э. Майер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 304 с.
7. Ромашова И. Главное действующее лицо контроллинга / И. Ромашова // Управление предприятием. – 2012. – № 3 (14).
8. Стефанюк І.Б. Поняття, сутність і причини виникнення контролінгу / І.Б. Стефанюк // Финансы України. – 2005. – № 2. – С. 146–154.
9. Теория и практика контроллинга в России: современное состояние и перспективы BusinessСem Ялта, Украина, 4–7 июня 2012 г. д. э. н., проф. С.Г. Фалько Зав. Каф. “Экономика и организация производства” МГТУ им. Н.Э. Баумана Исполнительный директор НП “Объединение контроллеров России” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: businesssem.ru/documents/presentations/2012/yalta/021.ppt.
10. Шепітко Г.Ф. Контролінг : посібник (для студентів економічних спеціальностей усіх форм навчання) / Г.Ф. Шепітко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 136 с.
11. Шигаев А.И. Контроллинг стратегии развития предприятия : учеб. пособ. для вузов / А.И. Шигаев. – М. : ЮНИТИ, 2008. – 351 с.
12. [Електронний ресурс] – Режим доступа: www.0ck.ru/menedzhment_i.../institutializaciya_kontrollinga_na.html.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2014.

Братченко Л.Є. Социальные функции специалистов в сфере контроллинга

Рассмотрена категория “контролинг” и определено, что он является одним из наиболее современных и эффективных методов управления предприятием, с помощью которого можно вовремя предупредить кризисное явление на предприятии. Исследованы разные подходы относительно оптимизации службы контроллинга, а также функциональные обязательства, задачи, функции и требования, которые предъявляются к специалистам в системе контроллинга – контролерам. Определена роль контролера на предприятии.

Ключевые слова: предприятие, управление, информация, контролинг, специалист, контролер, социальные функции, инновации.

Bratzenko L. Social functions of specialists in the field of controlling

The category of “controlling” is viewed in the article and the author considers it to be one of the most up to date and effective methods for business management to prevent crisis on the enterprise. There is a research of different approaches to controlling service optimization, functional duties, goals and demands that a specialist (controller) faces. The controller’s role at an enterprise is defined.

Key words: enterprise, management, information, specialist, controlling inspector, social functions, innovations.

УДК 316.334.2

О.О. КОМАРОВА

ПЕНСІЇ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА

Автор статті розглядає пенсії для людей похилого віку з огляду на сучасні реалії в Україні. Пенсії розглядаються як структурний елемент соціальних трансфертів та основний спосіб їх матеріального забезпечення. Автор виокремлює соціальну складову пенсій.

Ключові слова: люди похилого віку, пенсії, заробітна плата, рівень життя.

Актуальність теми і постановка проблеми. Одним з основних принципів побудови правової соціальної держави є забезпечення кожному громадянину гідного рівня життя, який не може бути нижчим від встановлених діючим законодавством соціальних гарантій. Пенсії – це основний елемент соціальних трансфертів, що надається людям похилого віку у грошовому вигляді. В Україні рівень пенсій для людей похилого віку є вкрай низьким і не відповідає міжнародним стандартам. Люди похилого віку є найбільш вразливою частиною населення України, з яких формується значна частина бідного населення. З огляду на сучасне соціально-економічне становище, загальний економічний та фінансовий спад світового масштабу, а також результати соціологічних досліджень в сфері пенсійного забезпечення, можна стверджувати, що пенсії є основним способом матеріального забезпечення та підтримання добробуту людей похилого віку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним аспектам дослідження пенсій присвятили свої праці відомі вітчизняні науковці: П. Шевчук, І. Сирота, С. Сивак, О. Василик, К. Павлюк, А. Єпіфанов, Ю. Пасічник, Г. Філюк, І. Михасюк, С. Мочерний, які розглядають вище означену категорію як структурний елемент соціальних трансфертів. Аналізом функцій держави у сфері пенсійного забезпечення займаються Б. Зайчук, Е. Лібанова, Б. Надточій, Т. Новікова, В. Скуратівський та багато інших вітчизняних науковців. Аспектам світового досвіду реформування пенсійних систем присвячені праці Г. Щокіна, Л. Дегтяра, В. Мосейко та інших. Слід зазначити, що досить докладно розглянуто питання пенсійного забезпечення у юридичній та економічній літературі, але ж ми можемо стверджувати, що розгляд пенсій суто з правової та економічної точки зору знецінює її соціальну складову. Аналіз літератури свідчить про дискусійний характер тлумачення цієї категорії та не чітке уявлення про те, чи є пенсія винагородою за створення національного продукту, чи все ж є певною компенсацією за відпрацьовані роки.

Тому **метою статті** є розгляд видів пенсій для людей похилого віку як основного способу їх матеріального забезпечення та виявлення соціальної складової цієї категорії.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній енциклопедії поняття “пенсії” розглядається як регулярні грошові виплати, які громадяни отримують від держави й підприємств після досягнення встановленого віку, у разі інвалідності, втрати годувальника та ін. [1, с. 707]. П. Шевчук пенсію розуміє як “регулярну грошову виплату непрацездатним громадянам і як матеріальну допомогу у похилому віці, з інвалідності, за вислугу років, у разі втрати годувальника” [2, с. 138]. Це щомісячна довготривала виплата, яка призначається та виплачується при настанні пенсійного віку за рахунок коштів пенсійного фонду чи бюджету. П. Шевчук, І. Сирота, С. Сивак вважають, що пенсія має суто правову природу, адже ця категорія має такі правові властивості, як: регулярність, систематичність та періодичність [3; 4; 5].

Система пенсійного забезпечення у більшості країн світу являє собою основну структурну ланку державного соціального забезпечення людей похилого віку будь-якої держави. Уперше пенсії за віком законодавчо були встановлені у Німеччині (1889 р.), Данії (1891 р.), Новій Зеландії (1898 р.), Франції (1905 р.), Англії та Австралії (1908 р.), в Італії (1919 р.), у Росії та Україні – після жовтневої революції [1, с. 707]. Наприклад, у сучасній Швеції характерним для пенсійної системи є те, що пенсії за віком не залежать від стажу роботи й величини заробітної плати працівника в період його активної трудової діяльності, тобто пенсія нараховується не як колишньому працівникові, а як громадянину Швеції [6, с. 80]. На приватні пенсійні фонди США, якими користуються в основному заможні громадяни, припадає п'ята частина активів країни, для працівників з середніми доходами існує державна пенсійна система. В Австралії та Данії рівень пенсійного забезпечення залежить від поточного доходу, а також наявності власності особи, яка застрахована. До того ж працівник не зобов'язаний сплачувати внески, їх сплачує роботодавець. Досить складною є структура пенсійного забезпечення у Франції, яка нараховує близько 1000 базових та 300 додаткових режимів виплати пенсій. Перша загальнодержавна система пенсійного страхування, яка була створена у Німеччині у 1889 році, встановлювала пенсійний вік 60 років [7]. Рівень пенсійних виплат тільки з першого рівня становив приблизно 70 % заробітної плати. Більшість європейських країн запровадили пенсійні системи на початку ХХ ст.: Австрія з 1906 року, Велика Британія – 1908 року, Франція – 1930 року [8, с. 10; 9, с. 18–19].

В Україні найбільша кількість пенсіонерів проживає у Донецькій (1402,6 тис. осіб), Дніпропетровській (994,2 тис. осіб), Харківській (758,3 тис. осіб), Луганській (732,2 тис. осіб), Львівській (674,5 тис. осіб) областях [10, с. 10]. Згідно з українським законодавством розрізняють трудові і соціальні пенсії. Соціальні пенсії, на відміну від трудових, не

пов'язані з трудовим стажем, вони призначаються непрацездатним, непрацюючим громадянам, які не мають права на трудову пенсію, але досягли пенсійного віку чи мають інвалідність [4, с. 520]. На Україні вперше соціальні пенсії були введені у 1991 році. Розмір пенсій за віком не обмежується і залежить від розміру попередньої заробітної плати та тривалості страхового стажу в минулому.

Таким чином, пенсія за віком виплачується державою, незалежно від рівня теперішніх доходів особи і вона являє собою заслужену компенсацію або винагороду за внесений у створення національного багатства трудовий внесок [4, с. 536; 11, с. 260]. В Україні також передбачені пільгові умови пенсійного забезпечення, які надаються у зв'язку з особливими умовами праці, за станом здоров'я, а також за вислугою років.

Згідно з інформацією Центру перспективних соціальних досліджень, у 2010 р. пенсії вище прожиткового мінімуму отримували близько 13 млн. пенсіонерів або 98,8 % від загальної чисельності населення. Важливо також додати, що за додаткові роки стажу законодавством передбачено додаткові нарахування, які складають 1 % фактичного розміру пенсії за кожний додатково відпрацьований рік, але ця сума повинна становити більше, ніж 1 % мінімальної пенсії. Але при відсутності потрібного стажу, який для чоловіків становить 25 років, для жінок – 20 років, пенсія буде нараховуватися пропорційно. Ю. Рубан впевнений, що якщо за кожний рік понад нормованого стажу ввести доплату до 5 % основного розміру пенсії, то це сприятиме посиленню соціального захисту літніх людей, а також призведе до збільшення розмірів доходів Пенсійного фонду [12, с. 109].

Звичайно, розміри пенсійних виплат значно впливають на рівень життя людей похилого віку, їх добробут, ступінь задоволення їх матеріальних та духовних потреб. Л. Черенько, яка досліджувала бідність пенсіонерів за рівнем особистих доходів, які отримані безпосередньо конкретною особою, доводить, що “основним джерелом доходів осіб пенсійного віку є пенсія (близько 80 %), з них (20,5 % всього населення країни) отримують особистий дохід лише у вигляді пенсійних виплат. Решта пенсіонерів (близько 20 %) мають також доходи від найманої праці або самостійної трудової діяльності. Результати дослідження щодо пенсіонерів за різними критеріями, доводять, що їх бідність частково залежить від типу домогосподарства, в якому вони проживають. Так, у домогосподарствах, що складаються виключно з пенсіонерів, показники бідності наближені до середніх у країні значень, а у домогосподарствах, до складу яких, поряд з пенсіонерами, входять особи інших вікових груп – рівень бідності на 6,1 % перевищує значення у країні загалом” [13, с. 3–9]. Тому можна погодитися з Г. Щокіним, який зауважує, що “пенсії перетворилися на соціальну допомогу, тим самим ставлячи пенсіонерів на межу виживання” [14].

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можна стверджувати, що пенсія – це форма грошових виплат у системі загальнообов'язкового держав-

ного пенсійного страхування, яка є гарантією забезпечення життєдіяльності непрацездатних громадян. Пенсія як структурний елемент соціальних трансфертів та основний спосіб матеріального забезпечення більшості людей похилого віку має соціальну складову.

Це пояснюється тим, що в основному пенсія виступає основним джерелом доходів особи, а отже спрямована на задоволення постійно зростаючих соціально-економічних потреб, підтримки та подальшого розвитку особистості. У нарахуванні пенсії “бере участь” окрім держави і колишній робітник, сплачуючи внески до Пенсійного фонду. Тобто робітник протягом певного періоду часу (стажу роботи) нагромаджує фінансові кошти, тим самим поступово і систематично накопичує собі на старість.

Тому нарахування пенсій являє собою яскравий приклад реалізації договірних гуманістичних відносин між державою та населенням. Держава та суспільство з метою підтримання здоров’я людей похилого віку, їх гідної старості, активного довголіття та впевненості у своєму благополуччі, повинні створювати належні умови, які будуть сприяти підтримці їх мотиваційної сфери, полегшенню адаптації після трудового періоду життя в сучасному нестабільному просторі та надасть їм змогу почувати себе потрібними у суспільстві.

Список використаної літератури

1. Економічна енциклопедія : в 3 т. / відп. ред. С.В. Мочерний. – К. : Академія, 2001. – Т. 2. – 848 с.
2. Шахматов Н.Ф. Психологическое старение: счастливое и болезненное / Н.Ф. Шахматов. – М. : Медицина, 1996. – 304 с.
3. Шевчук П.І. Соціальна політика / П.І. Шевчук. – 2-е вид. – Л. : Світ, 2005. – 400 с.
4. Сирота И.М. Всё о пенсиях, пособиях, социальной защите граждан Украины : научно-практический комментарий и сборник нормативных актов / И.М. Сирота. – 4 изд., перераб. и доп. – Х. : Одиссей, 2003. – 688 с.
5. Сивак С. Конституційні гарантії права на пенсійне забезпечення і пенсійна реформа / С. Сивак // Право України. – 1997. – № 12. – С. 70–74.
6. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
7. Зальотов О. Пенсійний захист населення: глобальна проблема XXI століття [Електронний ресурс] / О. Зальотов // Страхова справа. – 2008. – № 3. – Режим доступу: <http://forINSURER.com>.
8. Макєєв С. Соціально-економічна стратифікація в Україні: неадекватні оцінки, хибні пріоритети / С. Макєєв // Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010. – С. 119–126.
9. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи / О. Морозова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2004. – № 12. – С. 17–19.
10. Сишук О. Пенсії в конвертах / О. Сишук // Віче. – 2010. – № 19. – С. 10.
11. Сирота И.М. Право социального обеспечения в Украине : учебник / И.М. Сирота. – 4 изд., перераб. и доп. – Х. : Одиссей, 2003. – 384 с.
12. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку : експертна доповідь / за заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К. : НІСД, 2007. – 256 с.

13. Черенько Л. Бідність пенсіонерів в Україні / Л. Черенько // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 8. – С. 3–9.

14. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України / Г. Щокін – К. : МАУП, 2002. – 72 с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014.

Комарова А.А. Пенсии для пожилых людей и их социальная составляющая

Автор статьи рассматривает пенсии для людей преклонных лет учитывая современные реалии в Украине. Пенсии рассматриваются как структурный элемент социальных трансфертов и основной способ их материального обеспечения. Автор выделяет социальную составляющую пенсий.

Ключевые слова: люди преклонных лет, пенсии, заработная плата, уровень жизни.

Komarova O.O. Pensions for elderly people and their social essence

The author of the article considers the pensions for the elderly given the current realities in Ukraine. Pensions are seen as a structural element of social transfers and basic way of financial security. The author singles out the social component of pensions.

Key words: elderly, pensions, wages, living standards.

СОЦІОЛОГІЯ МИСТЕЦТВА

УДК 316.7:78

А.Н. КОМИСАРЕНКО

МУЗЫКАЛЬНАЯ ГАРМОНИЯ ПИФАГОРА КАК ОТРАЖЕНИЕ ГАРМОНИИ ПРИРОДЫ

Данное исследование касается анализа музыкальной гармонии в философии Пифагора как специфической модели природы и бытия. В статье изложены сущность музыкального искусства и аналогия между порядком в материальном мире и математическим порядком в музыке. Проанализирована взаимосвязь между гармонией природы и математической моделью музыки.

Ключевые слова: феномен музыки, бытие музыки, философия музыки, природа, гармония.

Актуальность темы и постановка проблемы. Актуальность данной статьи заключается в анализе и в осмыслении феномена музыки в философской системе Пифагора как чувственно-созерцаемого отражения гармонии природы. Подобный подход должен осветить рефлексию гармонии природы пифагорейской нумерологии. Это важный аспект, ибо человеческая цивилизация на современном уровне частично утратила взаимосвязь и взаимодействие с фундаментальными законами природы. Эта социально-антропологическая проблема привела к дестабилизации и к дисбалансу гармонического единства между обществом и природой. В результате таких негативных факторов происходит обесценивание этико-эстетических и гуманистических принципов социума, что неминуемо ведёт к кризису и к краху всего человечества.

Цель и задачи исследования. Объектом исследования выступает феномен музыкального искусства, как специфическая форма звукового подражания природе в философской системе Пифагора. Предметом исследования являются математические онтологические и гносеологические основания музыкальной гармонии, выступающие числовой моделью природной гармонии Космоса.

Исследование направлено на решение следующих основных научных **задач**: 1) выявить и описать сущность, место музыки в мировой философии и во взглядах Пифагора; 2) выявить взаимосвязь между математическим и космическим в музыке; 3) проанализировать числовое толкование музыки, как изоморфного космосу в целом слоя бытия в пифагорейской философии.

Конечная цель исследования: не только проанализировать философское осмысление музыкальной гармонии в философских взглядах Пифагора, но и наглядно выявить взаимосвязь между гармонией природы и математической моделью музыки.

Проблемой данной работы может стать сама трактовка музыки, как предмета философии и объекта для исследования. Музыка как феномен – является частью искусства, а не литературы и философии. Естественно, мы должны определить ту философскую точку зрения, с которой должны трактовать и осмысливать музыкальный феномен объективной действительности.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Музыка, как феномен искусства берёт своё начало ещё в доисторические времена. На своих самых ранних этапах она ещё не представляла собой самостоятельного вида искусства, и была тесно связана с другими видами общественной деятельности.

Современные археологические и этнографические данные позволяют нам сделать вывод, что музыка в первобытной культуре неразрывно связана с мистическими культами и религиозными представлениями. Музыкальное подражание звукам природы, по убеждениям первобытных людей, имело громадную сверхъестественную силу, – считалось, что звуки музыки способны обуздывать неуправляемые силы природных стихий. Таким образом, магическое осмысление взаимосвязи музыки и природы – это изначальная точка отсчёта философского понимания гармонии Космоса.

В древнегреческой культуре музыка изначально существовала в синкретическом единстве с танцами и поэзией. Поэзия считалась выше, а музыка была призвана сопровождать исполнение стиха звуками лиры и кифары, подчиняясь ритму литературного произведения. Но уже на ранних этапах Античного мироощущения музыка мыслилась как воплощение духов и демонов, призванных как разрушать гармонию природы, так и создавать её.

Вспомним известную легенду об Орфее, который звуками лиры умирлял силы природы, усыплял чудовищ и, даже воздействовал на мир мёртвых, спасая Эвридику. Другой пример в “Одиссее” Гомера (глава 12 стихи 170 – 205) [5, с. 154–155], где показана разрушительная сила пения сирен, которое первым из смертных смог услышать Одиссей.

В тот момент, когда искусство начинает обособляться от непосредственной трудовой деятельности, когда происходит разделение труда на умственный и физический – начинают формироваться эстетическое сознание и философская оценка музыкальной гармонии.

В научной философии тоже неоднократно применялись попытки определить философскую сущность музыки: Г. Лейбниц видел в ней скрытое арифметическое упражнение духа, А. Шопенгауэр видел в ней тайное метафизическое упражнение души и образ слепой воли, О. Шпенглер считал музыку высшей формой человеческого познания [3, с. 298]. Все подобные попытки философски осмыслить данный феномен сводились либо к психологическому субъективизму, либо к материалистической акустике.

Часто именно теория музыки и музыкальный структурализм становились объектом философских, этических и психологических исследований, уступая место глубокому онтологическому и гносеологическому анализу (работы Е. Гарцмана, Д. Ханина, Б. Асафьева, Д. Золтаи и др.).

Изложение результатов исследования. На наш взгляд, наиболее истинной будет позиция Лосева, считавшего музыку процессом становления: “становление есть основа времени, а это значит, что оно есть и последнее основание искусства времени, т. е. последнее основание и самой музыки” [10, с. 323]. Любой звук имеет свою длительность и его вибрация происходит в течение определённого временного отрезка, следовательно, с качественной стороны, музыка является искусством временным [4, с. 7]. “Музыка вся в каком-то времени, вся стремится. Нет стоячей и твердой музыки. Это сплошная неуловимость и в то же время всеприсутствие, в каждый момент присутствие. Динамизм и неустойчивость, непрерывное изменение – основная характеристика этого сплошного, мятущегося единства-множества” [11, с. 421]. Заметим также, музыка в отличие от архитектуры и живописи – динамична, т. е. с количественной стороны она есть движение во времени, и это движение имеет свою целесообразность: “Понять форму музыкального сочинения – это значит уяснить целесообразность продвижения воспринимаемого слухом потока звучаний, отдать себе отчет, почему движение продолжается, то сокращаясь, то растягиваясь” [1, с. 32].

Само по себе становление в его чистом виде есть категорией диалектики, и означает, “процесс формирования какого-либо материального или идеального объекта” [13, с. 652]. С нашей точки зрения, такой философский подход к сущности музыки есть наиболее точным и более объективным, так как сама форма, структура и экзистенция музыки являются, прежде всего, развитием: “Музыкальная форма, развертываясь во времени, представляет собой процесс, то есть развитие” [12, с. 42]. Такой философский подход является более объективным, ибо затрагивает истинную природу музыкального феномена.

Именно в категории становления заложена та живая пружина, то изначальное зерно, из которого произрастает всё многообразие форм объекта, его постепенное развитие из возможного в действительное и конечное угасание, исчезновение. Музыка как феномен, способна говорить не о самих предметах, но именно об их возникновении их расцвете и их гибели [10, с. 325].

Музыка в звуковых образах обобщённо способна выразить цельный процесс природной жизни, цельную экзистенцию любого объекта или предмета; и в тоже время, она не создает зрительно ощутимые картины или события, а в первую очередь отображает человеческие чувства и мысли, вызванные предметом или объектом (в музыке Л. Бетховена можно услышать и почувствовать величественные походы, военные победы, ритмы революций): “Музыка помогает почувствовать непрерывную линию

развития мысли, чувства, действия, их постепенное нарастание, кульминацию и спад.” [7, с. 37].

Музыка своей гармонией воздействует на наш слух, порождая ассоциативные представления субъективного характера: “необходимо твердо знать, что получаемая таким образом картина музыкального феномена есть чисто натуралистическая картина, лишенная всякого признака диалектичности. Мы получаем к физическому бытию столь же натуралистический аналог” [11, с. 424], и в этом ее уникальный феномен: музыкальному мышлению присуще создавать собственную гармоничную модель, неповторимую форму духовного бытия, духовный аналог природной гармонии. Само понятие феномен означает “явление, постигаемое в чувственном опыте” [13, с. 717], таким образом, музыка – это не просто становление, а **чувственно – созерцаемая модель становления живой Природы**.

Одной из вершин философского постижения музыкальной гармонии, как чувственно – созерцаемой модели становления живой Природы и Космоса в Античную эпоху, являются труды и взгляды Пифагора.

Пифагор, как один из гениальнейших философов Античности, вошёл в историю мировой философии именно благодаря своим учениям о космической гармонии и переселении души. Подлинных сочинений Пифагора не существует, есть только литературные фальсификации, биографические данные и косвенные свидетельства о его философской системе.

Если до Пифагора, музыка постигалась магически и осмысливалась как воплощение сил природы, использовалась в основном, в ритуально-религиозных обрядах, то именно Пифагор становится родоначальником математизации музыкального феномена. Оставаясь на идеалистических позициях, он подходит к музыке больше как логик и рационалист, а не как служитель культа.

Основное зерно пифагорейской мировой гармонии – это представление о гармонии как математически упорядоченном целом. Пифагор пришёл к этой мысли, когда открыл, что основные гармонические интервалы: октава, чистая квинта и чистая кварта – возникают, когда длины колеблющихся струн относятся как 2:1, 3:2 и 4:3. Проводя аналогии между упорядоченностью материального мира и упорядоченным математическим отношением в музыке, он пришёл к заключению – математическими соотношениями пронизан весь космос, вся природа.

Но более того, развивая свою философскую систему дальше, Пифагор распространил идеи математики и музыкальной гармонии и на мир духовный.

Отталкиваясь от концепции переселения души после смерти, Пифагор приходит к идее избавления от этой череды перевоплощений через очищение и катарсис. Очищение достигалось через правила поведения и некоторые запреты, но высшим очищением являлась философия. С помощью подобных средств душа якобы приходит к соприкосновению с принципами космического порядка в природе и становится им созвучной. Душа

освобождается от привязанности к телу, к желаниям и обретает истинную мудрость и бессмертие. Математика стала основной составной частью пифагорейского учения. Пифагорейцы считали, что Бог – положил число в основу мирового порядка природы.

Философская попытка Пифагора применить математические закономерности к физическим построениям породила целую космогонию. Он предполагал, что каждая планета при своём обращении вокруг земли издаёт тон определённой высоты, проходя сквозь чистый верхний воздух – эфир. Все небесные звуки всех планет, сливаясь, образуют то, что называется “гармонией сфер” или “музыкой сфер”.

Таким образом, если посмотреть на пифагорейскую “музыку сфер”, исходя из нашей концепции чувственно – созерцаемой модели становления живой природы, мы можем сделать вывод, что для пифагорейцев – музыкальная гармония есть основой онтологии, это главный принцип, организующий бесформенный хаос Вселенной в законообразный космос, чья сущность покоится на единстве и многообразии гармонии противоположных тенденций и элементов. Законы музыки и математики – это основная сущность природного бытия, по которым Вселенная не только строится, но и движется, развивается. Бытие и становление Природы тождественно музыкальному становлению. Пифагорейский мимесис трактует музыкальное искусство как подражание гармонии всей природе. Пифагорейское понимание музыкального феномена и осмысление космического структурализма опираются именно на рационалистическое начало, ибо за основу всей системы берётся арифметическое исчисление пропорции между интервалом и длиной струны.

Следует заметить, что система Пифагора не была столь идеальной и законченной. Отождествление феномена музыки и природы имеет наивно-материалистический характер и внутренние противоречия: “...для всей греческой науки в целом, основные гармонические интервалы – в отличие от множества других физических закономерностей, оставшихся недоступными грекам, – оказались подчиненными простым числовым соотношениям. Чтобы установить эти соотношения, не требовалось особых ухищрений – элементарный расчет показывал, что высота звука обратно пропорциональна длине струны” [6, с. 94].

Противоречия эти имеют гносеологическую основу и связаны с абсолютной идентификацией закономерностей гармонии и космоса с недифференцированным рассмотрением музыкального порядка и космического, физического устройства. Это своего рода наивный материализм с космологической тенденцией осмысления связи между устройством природы и музыкальным конструктивизмом: “На философию Пифагора наложили печать его занятия арифметикой и геометрией” [2, с. 29].

Число у Пифагора стоит выше музыки и космоса, ведь только число, по мнению пифагорейцев, делает мир для нас видимым, осязаемым предметом для постижения. Математика и музыка – это только каркас природы, за-

коны её структуры, строение существования: “Для Пифагора число – оптический символ, не форма вообще или абстрактное отношение...” [9, с. 43].

Выводы. Итак, из всего изложенного выше, можно сделать следующие выводы: 1) сущностью музыкального искусства является чувственно – созерцаемая модель становления живой Природы и Космоса. Эта модель у Пифагора интерпретируется через нумерологию и математику; 2) Пифагор проводил аналогию между упорядоченностью материального мира и упорядоченным математическим отношением в музыке, и пришёл к заключению – математическими соотношениями пронизан весь космос, вся природа; 3) согласно Пифагору, законы музыки и математики – это основная сущность природного бытия, по которым Вселенная не только строится, но и движется, развивается. Бытие и становление Природы тождественно музыкальному становлению.

Но, пожалуй, самым главным достижением Пифагора было применение идей математики и музыкальной гармонии не только к устройству космоса, но и к миру духовному. Душа человека должна прийти к очищению через обретение гармонии внутри себя. Человечество должно стать созвучным принципам космического порядка в природе. Обретение подобного созвучия должно происходить через морально-этические и эстетические идеи, которые озвучивает и воплощает в себе музыка и всё искусство в целом. Изменение в мышлении, в разуме, в духовной сфере должны повлечь за собой изменение в поступках человечества, в результатах его деятельности и в самом отношении к живой природе.

Те глобальные потрясения, которые совершаются в современном мире XXI века, требуют переосмысления многих традиционных постулатов в русле гармоничного единства человечества и природы. Настала та эпоха, когда знаменитое изречение Сократа “Познай себя” необходимо преобразовать в идею **“Измени себя”**. Изменить себя в соответствии с гармонией природы через очищение искусством – вот тот путь, по которому должна развиваться наша цивилизация в будущем. Этот процесс актуален, потому что современность требует от нас трансформации мировоззрения, миропонимания и мироощущения методом именно культурно-цивилизованного подхода [8, с. 32–33]. Только в таком случае возможна реализация одной из ключевых идей И. Канта: “Прекрасное должно порождать доброе”.

Список использованной литературы

1. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс / Борис Владимирович Асафьев. – Л. : Музыка, 1971. – 376 с.
2. Асмус В.Ф. Античная философия : учеб. пособие / Валентин Фердинандович Асмус. – 2-е изд., доп. – М. : Высшая школа, 1976. – 451 с.
3. Борев Ю.Б. Эстетика / Юрий Борисович Борев. – М. : Политиздат, 1988. – 496 с.
4. Виноградов Г. В. Занимательная теория музыки / Георгий Васильевич Виноградов, Евгения Михайловна Красовская ; под ред. И. Минеевой. – М. : Советский Композитор, 1991. – 192 с.
5. Гомер. Одиссея / Гомер ; пер. с древнегреч. В. Жуковского. – М. : Правда, 1984. – С. 154–155.

6. Жмудь Л.Я. Пифагор и его школа (ок. 530 – ок. 430 гг. до н. э.) / Леонид Яковлевич Жмудь. – Л. : Наука ; Ленинградское Отделение Академия Наук СССР, 1990. – 186 с. – (Серия “Из истории мировой культуры”).
7. Зайцев В.П. Режиссура эстрады та масових видовищ : навч. посіб. / Валерій Павлович Зайцев. – К. : Дакор, 2006. – 252 с.
8. Капіца В.Ф. Світоглядна культура і ноосферне світорозуміння / Капіца Володимир Федорович. – Кривий Ріг : Видав. центр, 2013. – 592 с.
9. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии / Алексей Федорович Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 959 с.
10. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура / Алексей Федорович Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с.
11. Лосев А.Ф. Форма – Стиль – Выражение / Алексей Федорович Лосев ; сост. А.А. Тахо-Годи ; общ. ред. А.А. Тахо-Годи, И.И. Маханькова]. – М. : Мысль, 1995. – 944 с. – (Библиотека “Философское наследие”).
12. Способин И.В. Музыкальная форма / Игорь Владимирович Способин. – М. : Музыка, 1972. – 400 с.
13. Философский энциклопедический словарь / гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М. : Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

Статья поступила в редакцию 06.02.2014.

Комісаренко А.М. Музична гармонія Піфагора як відображення гармонії природи

Дане дослідження стосується аналізу музичної гармонії у філософії Піфагора, як специфічної моделі природи і буття. У статті викладено: сутність музичного мистецтва і аналогія між порядком в матеріальному світі і математичним порядком в музиці. Проаналізовано взаємозв'язок між гармонією природи і математичною моделлю музики.

Ключові слова: феномен музики, буття музики, філософія музики, природа, гармонія.

Komisarenko A. Pythagoras's musical harmony as a reflection harmony of nature

The given research concerns the analysis of musical harmony in the Pythagoras's philosophy, as a specific model of nature and being. The essence of musical art and the analogy between the order of the material world and mathematical order in music are stated in article. The correlation between the harmony of nature and the mathematical model of music is analyzed.

Key words: music phenomenon, being music, philosophy, music, nature, harmony.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 331.108.5

Т.Г. КОЛОМОЄЦЬ

ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ КОРЕКЦІЙНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

В статті розглянуто методичні основи та інформаційне забезпечення визначення соціального ефекту в контексті професійної діяльності працівників корекційних закладів освіти з позиції формування різниці між соціальними результатами та соціальними витратами. При цьому здійснено поділ як соціальних результатів, так і соціальних витрат на чотири основні категорії: внутрішні та зовнішні, а також такі, що стосуються працівників та вихованців корекційних закладів освіти.

Ключові слова: інформаційне забезпечення соціальної ефективності, соціальний ефект, соціальні результати, соціальні витрати, соціальна взаємодія, соціальна віддача.

Актуальність теми та постановка проблеми. Дослідження соціальної ефективності професійної діяльності працівників корекційних закладів освіти (КЗО) носить яскраво виражений соціальний характер, адже вказані працівники фактично допомагають вихованцям закладів у вирішенні їх особистих потреб, які можна реалізувати виключно в соціальному середовищі. Керівництво закладів зацікавлене у необхідності формування позитивного іміджу корекційних закладів освіти в очах потенційних клієнтів корекційно-розвиткових послуг (батьків дітей з особливими потребами), що дозволить дітям мати більші шанси на корекцію існуючих вад розвитку та кращу інтеграцію та соціалізацію дитини в суспільство в майбутньому.

Важливе місце в цих процесах відводиться відповідним методикам та належному інформаційному забезпеченню. Проблема дослідження соціальної ефективності професійної діяльності працівників КЗО полягає в тому, що сьогодні практично відсутні змістовні методики такої оцінки. Дослідження носять поверховий характер, що зводиться до простого визначення соціального ефекту як різниці між соціальними результатами та соціальними витратами. В той же час, потребує більш обґрунтованого викладення якісний склад таких результатів і витрат, а також можливість кількісної оцінки соціального ефекту професійної діяльності працівників КЗО.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджуючи природу категорії “соціальний ефект”, можемо побачити, що вона за своєю суттю являє собою різницю між отриманими результатами та понесеними витратами. На такому підході, зокрема наголошували В.Г. Афанас’єв та

А.Д. Урсул [2], Р. Лайкерт [7], М. Марков [9]. В той же час, існує трактування соціального ефекту як певного результату, що має соціальну спрямованість (Парфьонова І.С. [10], Іванов В.Н., Іванов А.В., Доронін А.О.[5], Ядранський Д.М.[13], С. Мочерний [4]. Тобто, фактично сформувалося дві теоретичні концепції, одна з яких співвідносить між собою результати і витрати для досягнення соціального ефекту, а інша – сконцентровує увагу лише на результатах, залишаючи поза увагою витрати. Не можна стверджувати, що представники другої з наведених позиції зовсім не враховують наявність витрат при отриманні ефекту. Вони лише пов'язують їх з більш матеріалістичною категорією – економічною ефективністю, яка також має місце поряд із соціальною в багатьох суспільних процесах.

Метою даної статті є дослідження теоретичних концепцій та інформаційного забезпечення формування соціального ефекту в контексті соціальної ефективності професійної діяльності працівників корекційних закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. Розуміючи соціальну ефективність працівників КЗО як соціально значиму категорію, можемо відмітити, що ця значимість проявляється на різних рівнях та за участю різних соціальних суб'єктів, тобто за своєю природою є комплексним явищем. Категорія соціальної ефективності сама по собі невіддільна від категорії соціального ефекту, оскільки обидві виражають соціальну віддачу від певних дій, з тією лише різницею, що соціальний ефект є першорядним абсолютним результатом соціальних дій, а соціальна ефективність – їх відносним наслідком.

Зважаючи на класичне трактування ефекту, як різниці між отриманими результатами та понесеними витратами [1; 6; 8; 12; 14], вважаємо, що соціальний ефект, аналогічно економічному, теж має вимірюватись за вказаним алгоритмом. А трактування соціального ефекту просто як певного соціального результату без врахування витрат на його досягнення, на нашу думку, є недостатньо коректним. Ефект завжди є різницею між результатами і витратами. Тому не можна ототожнювати поняття соціальний результат та соціальний ефект.

Важливе значення при формуванні соціального ефекту має правильна діагностика результатів і витрат в контексті соціальної ефективності. Для точного і достовірного виявлення всіх можливих індикаторів соціального ефекту фахівцям недостатньо володіти необхідними методиками дослідження. Адже без точної достовірної інформації та в умовах її дефіциту значно ускладнюється прийняття ефективних рішень. Тому пошук шляхів формування та збільшення соціального ефекту в будь-якій сфері діяльності неможливе без належного інформаційного забезпечення.

Що стосується професійної діяльності працівників КЗО, то, на нашу думку, сфера пошуку необхідної інформації при дослідженні соціального ефекту їх професійної діяльності має бути розділена на три основні джерела:

- інформація, що продукується самими працівниками КЗО;
- інформація, що може бути запозичена з поведінки вихованців;

– інформація, надана батьками вихованців.

В першому випадку мова йде про особистісні характеристики професійної діяльності працівників КЗО. Це, наприклад, може бути інформація про їх стаж та досвід роботи, рівень та якість освіти, професійні досягнення, кар'єрне зростання тощо. Важливість такої інформації для формування соціального ефекту професійної діяльності працівників КЗО незаперечна, оскільки вона є відправним пунктом всіх подальших особистісних та соціальних перетворень всередині корекційного закладу, причому її вплив на вихованців дуже помітний.

Що стосується інформації, запозиченої з поведінки вихованців, то варто звертати увагу на ступінь їх соціальної адаптації та соціалізації, характер поведінки в оточуючому соціальному середовищі. Важливо виявити ті індикатори соціальної поведінки вихованця, які можуть бути покращені та призведуть до відповідних соціальних результатів.

Інформація, надана батьками вихованців, також важлива для оцінки соціального ефекту, оскільки доповнює ті соціальні результати вихованців, що досягаються під впливом педагогів, адже ідентифікація їх можлива лише в домашніх умовах. Така інформація, з одного боку, посідає окреме місце в системі формування соціального ефекту, оскільки сприймається батьками під іншим кутом зору, ніж працівниками КЗО, а з іншого може бути додана до інформації, отримуваної з боку самих вихованців, оскільки стосується їх безпосередньо.

Таким чином, усю сукупність отримуваної інформації для оцінки соціального ефекту професійної діяльності працівників КЗО можна систематизувати в дві основні групи: інформація про працівників КЗО та інформація про їх вихованців.

Отриману з усіх джерел інформацію маємо опрацьовувати та обробляти з метою діагностування соціальних результатів і витрат для формування відповідного соціального ефекту. До соціальних результатів пропонуємо відносити всі соціальні наслідки (або зрушення), що викликані професійною діяльністю працівників КЗО. При цьому не слід забувати, що ці зрушення мають місце як для самих працівників КЗО, так і для їх вихованців.

Крім того, результат будь-якої діяльності може бути як позитивним (в економіці це прибуток), так і негативним (збиток), тому соціальні результати також можуть бути як позитивними, так і негативними. Прикладом негативного соціального результату взаємодії працівника та вихованця КЗО можемо назвати негативну реакцію останнього на вплив корекційно-розвиткової роботи на особистісному психологічному рівні, що не дозволяє йому отримувати позитивні зрушення в плані здоров'я та розвитку. Це може бути неприязнь до певного педагога-вихователя як особистості, або вороже ставлення до нього, або страх перед ним тощо. Крім того, негативно впливати на процеси корекції і розвитку можуть оточуючі однолітки, погані відносини з ними, наявність ворожнечі, пригнічування та ін.

Слід також відмітити, що соціальні результати можуть бути як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, причому і перші і другі трапляються як для працівника КЗО, так і для його вихованця. Зокрема, для працівника КЗО мова може йти як про внутрішні соціальні зміни в межах закладу (просування по службі, набуття вищого професійно-соціального статусу тощо), так і за його межами (можливість переходу до іншого закладу, зокрема вищого закладу освіти, здійснення наукової діяльності тощо).

Але будь-який результат завжди має першопричину, що його породжує. Тобто завжди є певні дії (першопричини), що цей результат (або наслідок) обумовлюють. В нашому випадку такі першопричини носять характер соціальних витрат. Наявність факту соціальних витрат, а також віддачу від них в якості отримуваної винагороди (матеріальної чи моральної) знаходимо у працях Дж. Хоманса. Зокрема, інтерес представляє його теорія соціального обміну, згідно з якою поведінка людини в теперішній час обумовлена тим, наскільки винагороджувались її вчинки в минулому, тобто яка була віддача від такої поведінки [11]. При цьому Дж. Хоманс стверджує, що людині властиве бажання отримувати максимальну віддачу при мінімальних витратах, тобто факт віддачі максимізується, що робить його теорію прототипом класичної теорії соціальної ефективності.

Тому до соціальних витрат пропонуємо відносити всі соціальні вкладення різноманітного характеру: матеріального, морального, духовного, етичного, естетичного, психологічного, педагогічного та ін., які є першопричиною та основою формування соціальних результатів. При цьому, на відміну від соціальних результатів, соціальні витрати вже не поділяються на позитивні і негативні, а однозначно носять витратну природу, маючи від'ємний характер конкретного соціального результату. Більшість соціальних витрат спрямовані на покращення рівня роботи працівника в даному напрямку професійної діяльності для досягнення відповідних соціальних результатів. Тобто наполегливість та успішність в повсякденній роботі, покращення своїх професійних якостей залишається основним джерелом отримання позитивних внутрішніх соціальних результатів в межах даного виду професійної діяльності. А якісна педагогічно-психологічна взаємодія з дітьми, вплив на них – зовнішніх соціальних результатів професійної діяльності.

Таким чином, соціальні результати носять характер наслідків (або зрушень), що викликані соціальними витратами (вкладеннями). А їх співставлення в контексті “результати мінус витрати” становлять основу соціального ефекту:

$$CE = CP - CB, (1)$$

де CE – соціальний ефект професійної діяльності;

CP – соціальні результати професійної діяльності;

CB – соціальні витрати професійної діяльності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Взагалі ж категорія соціального ефекту, на нашу думку, є досить багатогранною та недо-

статньо дослідженою. Особливо це стосується оцінки вказаного ефекту за відповідними критеріями (індикаторами) показників. Тому перспективними виглядають подальші дослідження формування індикаторів для оцінки соціального ефекту професійної діяльності працівників КЗО. Крім того, поглибленої уваги потребує і формування методики кількісного визначення соціального ефекту на основі бально-числових вимірників.

Список використаної літератури

1. Абалкин Л.И. Национальная экономика / Л.И. Абалкин, М.А. Атрамова, А.И. Алексеев. – М. : Экономистъ, 2007. – 864 с.
2. Афанасьев В.Г. Об эффективности социального управления / В.Г. Афанасьев, А.Д. Урсул // Вопросы философии. – 1982. – № 7. – С. 57–69.
3. Вербець В.В. Соціологія : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В.В. Вербець, О.А. Субот, Т.А. Христюк. – К. : КОНДОР, 2009. – 550 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12991010/sotsiologiya/sotsializatsiya_osobistosti.
4. Економічний словник-довідник / за ред. док. екон. наук, проф. С.В. Мочерного ; худож. оформ. В.М. Штогриня.–К. : Феміна, 1995.–368 с.
5. Иванов В.Н. Управленческая парадигма XXI века : учеб. пособ. для вузов / В.Н. Иванов, А.В. Иванов, А.О. Доронин. – М. : МГИУ. – 2002. – Т. 1. – 180 с.
6. Косянчук Т.Ф. Результативність діяльності підприємства та її діагностика / Т.Ф. Косянчук, Ю.Г. Галкіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – Т. 1. – С. 121–124.
7. Кравченко А.И. Социология управления: фундаментальный курс : учеб. пособ. / А.И. Кравченко, И.О. Тюрина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Академический проект, 2005. – 1136 с.
8. Локозов В.В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития / В.В. Локозов // Социологические исследования. – 1998. – № 4. – С. 86–94.
9. Марков М. Технология и эффективность социального управления / М. Марков ; под ред. Т.В. Керимовой ; пер. с болг. – М. : Прогресс, 1982. – 267 с.
10. Парфенова И.С. Социальная эффективность профессиональной переподготовки безработных: опыт социолого-управленческого анализа : дис... канд. соц. наук / И.С. Парфенова ; Уральская академия государственной службы. – Екатеринбург, 2005. – 189 с.
11. Теория социального обмена Джорджа Хоманса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://wiki.uspi.ru/index.php/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1>.
12. Шамхалов Ф. Основы теории государственного управления : учеб. для вузов / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2003. – 518 с.
13. Ядранський Д.М. Соціальна ефективність та результат трудового процесу / Д.М. Ядранський // Держава та регіони. Серія: “Економіка та підприємництво” : науково-виробничий журнал. – 2012. – № 1. – С. 40–44.
14. Barbbour G. Measuring Local Government Productivity / G. Barbbour // Municipal Yearbook. – 1975. – 246 p.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014.

Коломеец Т.Г. Информационное и методическое обеспечение социального эффекта профессиональной деятельности работников коррекционных образовательных учреждений

В статье рассмотрены методические основы и информационное обеспечение социального эффекта в контексте профессиональной деятельности работников кор-

рекционных образовательных учреждений с позиции формирования разницы между социальными результатами и социальными затратами. При этом осуществлено разделение как социальных результатов, так и социальных затрат на четыре основных категории: внутренние и внешние, а также такие, которые касаются работников и воспитанников коррекционных образовательных учреждений.

Ключевые слова: информационное обеспечение, социальная эффективность, социальный эффект, социальные результаты, социальные затраты, социальное взаимодействие, социальная отдача.

Kolomoets T. Informative and methodical determination of social effect of professional activity of workers of correction educational establishments

Methodical base and information provision for determination of social effect are considered in the article in the context of professional activity of workers of correction educational establishments from position of forming of difference between social results and social expenses. Dividing of both social results and social expense into four basic categories: internal and external, and also such, which touch workers and pupils of correction educational establishments.

Key words: informative providing, social efficiency, social effect, social results, social expenses, social co-operation, social return.

УДК 347.642

Г.А. ШЕПЕЛЄВА

ДІЯЛЬНІСТЬ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ-СИРІТ В УКРАЇНІ

В статті досліджено зміст системи соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні. Визначено основні проблеми, які виникають при роботі з дітьми-сиротами. Окреслено основні шляхи удосконалення державної системи соціальної підтримки сиріт.

Ключові слова: діти-сироти, соціальна підтримка, соціальний супровід, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Актуальність дослідження. Сирітство є однією з найгостріших соціальних проблем нашого часу. Загострення економічних негараздів в країні обумовлює рівень зростання сирітства. Проте до чинників, які призводять до загострення цієї проблеми науковці відносять не лише економічні, але і соціальні, культурні, політичні. Зниження цінності сім'ї і сімейних відносин в сучасному українському суспільстві, проблеми девіантного способу життя населення, вроджені вади розвитку немовлят призводить до відмов значної частини населення від виховання власних дітей. Станом на 2012 рік за даними державного комітету статистики України кількість дітей-сиріт в країні складає 92865 осіб [1]. Фактично, менше 10% з цих дітей не мають власних батьків, тобто є сиротами. Переважна більшість з них є соціальними сиротами, тобто не мають змоги виховуватись кровними батьками через ті чи інші соціальні обставини. Такий показник батьківської недбалості і байдужості до власних дітей свідчить про глибокі соціальні проблеми, які потребують вирішення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема сирітства недостатньо досліджена у вітчизняній науці, хоча спостерігається зростання інтересу до неї. Різні аспекти соціально-психологічної роботи з дітьми-сиротами досліджують Б. Назарова, Б. Ананьев, Л. Смагіна. Особливості психологічного розвитку дітей-сиріт розглянуті в роботах А. Прихожан, В. Толстих, І. Дубровіної, І. Пеша. Технології створення та функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу розроблено в роботах Г. Бевз, А. Капської, Н. Комарової. Однак поза їх увагою залишаються такі проблеми, як особливості соціальної адаптації дітей-сиріт, та умов їх ефективної психологічної та соціальної підтримки, а також шляхи подолання сирітства в Україні. Тому метою роботи є дослідити діяльність системи соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні.

Викладення основного матеріалу. Згідно з українським законодавством, діти-сироти – це діти, у яких померли або загинули батьки; діти, по-

збавлені батьківського піклування, діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [2]. Відтак, діти-сироти, позбавляючись батьківського піклування, відповідно позбавляються не тільки можливості проживати з батьками, але й основного середовища соціалізації. Близько 50% дітей-сиріт в Україні виховуються в інтернатах та дитячих будинках. Як свідчать дослідження, специфіка виховних установ закритого типу характеризується наявністю жорсткої дисципліни, регламентацією діяльності дітей, особливою системою міжособистісних відносин як всередині колективу вихованців, так і між вихователями та дітьми. До негативних аспектів соціалізації дітей в інтернатах та дитячих будинках можна віднести: відсутність спілкування з біологічними батьками, недостатня розвиненість навичок самостійного життя, обмежене коло спілкування, дефіцит батьківської любові та уваги, і як наслідок, наявність агресивної та жорсткої позиції по відношенню до оточуючих, наявність установки на утриманство та ін. [2]. Проблеми, які виникають у сиріт в процесі соціалізації, обумовлюють і подальші проблеми в їх самостійному дорослому житті, такі як: надмірне споживання алкоголю, вживання наркотичних речовин, проституцію, злочинну діяльність, нездатність створити власну сім'ю та ін. Тому створення умов для покращення соціалізації, соціальної адаптації дітей-сиріт є однією з основних задач системи соціальної підтримки дітей-сиріт в сучасних умовах. Функції соціальної підтримки сиріт виконують державні органи влади.

В Україні існує розгалужена мережа державних органів, які зобов'язані піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема, це служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та інші. Структурами державної виконавчої влади, які забезпечують захист прав дітей, є: Кабінет міністрів України, Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Міністерство освіти і науки України, Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, обласні та Київська міські державні адміністрації, районні державні адміністрації, виконавчі комітети міських, селищних, сільських рад народних депутатів. Узгоджуючи свою роботу, ці державні органи влади покликані забезпечити ефективну соціальну підтримку дітей-сиріт.

Центральним органом виконавчої влади, який координує питання соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні

є Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, що діє при Міністерстві України у справах сім'ї, молоді та спорту. Цей державний орган влади визначає діяльність органів і служб у справах дітей щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які в свою чергу координують діяльність місцевих органів влади.

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту мусить забезпечувати формування та використання банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та здійснювати реалізацію державної політики щодо єдиного електронно-інформаційного обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На це Міністерство покладається розроблення нормативно-правових актів, які регулюють формування та використання банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення підготовки та перепідготовки кадрів для формування та використання банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; забезпечення конфіденційності щодо відомостей банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; організація роботи, пов'язаної із стандартизацією документальної інформації та сертифікації інформаційних технологій, призначених для формування та використання банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Важливу роль щодо соціального захисту прав дітей-сиріт відіграють органи опіки та піклування. Органи опіки і піклування мають право перевіряти умови влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування дітей.

Функції служби у справах дітей щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування регламентує стаття 12 Закону України "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" від 13 січня 2005 р.

Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" визначені основні напрямки діяльності служб у справах дітей, одним з яких є здійснення соціального захисту дітей. Під соціальним захистом дітей розуміють комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки [2].

Статтею 4 Закону України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей" визначені такі основні завдання служб у справах дітей:

1) координація зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та органі-

зації незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності;

2) забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення;

3) здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності;

4) ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок);

5) надання органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям незалежно від форми власності, громадським організаціям, громадянам практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту дітей [2].

Проте, як свідчить досвід, діяльність соціальних працівників щодо соціального супроводу дітей-сиріт є недостатньо ефективною. Про це свідчать і дослідження українських науковців Н.М. Комарової та І.В. Пеша, які зазначають, що “за роки глибоких трансформацій українського суспільства виникли істотні проблеми з подальшим влаштуванням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, після закінчення навчання в інтернатному закладі. Практично зруйновано систему після інтернатного влаштування такої дитини, і передусім – забезпечення житлом, працевлаштування. Як результат, після випуску з інтернатів кожен п’ятий вихованець стає бомжем, кожен другий вдається до протиправних дій, стає злочинцем, кожен сьомий – до спроби самогубства. Державний механізм соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, в багатьох випадках явно не спрацьовує” [4, с. 6]. Тож необхідно розглянути роботу існуючої системи соціальної підтримки дітей-сиріт, щоб розробити шляхи її удосконалення.

До основних форм соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, які залишилися без піклування батьків відноситься соціальний патронаж та соціальний супровід. Соціальний патронаж – це система заходів щодо підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу. Соціальний патронаж передбачає організацію постійної роботи в дитячих будинках сімейного типу, інтернатах, підбір сімей, які беруть дітей-сиріт з дитячих будинків та інтернатів на вихідні та канікули до себе додому, постійну роботу фахівців Центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді з дітьми-сиротами в сім’ях опікунів. Спеціалістами таких центрів надається постійна психологічна, педагогічна, інформаційна та юридична допомога батькам-вихователям та дітям-сиротам, які перебувають у дитячих будинках сімейного типу [3, с. 269].

Домінуюча в Україні інтернатна система опіки, хоч і забезпечує вирішення проблеми фізичного виживання дітей, проте є далеко не оптимальною для ефективного здійснення процесу їхньої соціалізації. Пошук оптимальних умов виховання соціально-незахищених категорій дітей вимагає не ізоляції, а інтеграції їх в соціум, що забезпечується пріоритетністю сімейних форм влаштування даної категорії дітей. Трансформація соціально-економічних умов життя українського суспільства, орієнтація держави на гуманістичну політику поставили питання активного функціонування сімейних форм утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Протягом останніх років кількість дітей-сиріт, які виховуються в сім'ях зростає і вже досягла 50% від загальної кількості сиріт. Досвід опіки над дітьми сиротами багатьох розвинених країн засвідчує необхідність сімейного виховання дітей-сиріт, що забезпечує їх нормальну соціалізацію та соціальну адаптацію у соціумі. До сімейних форм виховання в Україні належать: усиновлення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, опікунство. Найефективнішим з цих форм традиційно вважається усиновлення – прийняття дитини-сироти в родину на правах кровного родича, без збереження статусу сироти. Проте кількість усиновлених дітей стабільно залишається досить низькою. Протягом 2012 року кількість усиновлених дітей складала 4079 осіб, тобто лише 4% від загальної кількості сиріт [1]. Разом з тим такі форми опіки як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, опікунство дають змогу забезпечити сім'єю значно більшу кількість сиріт.

Опікунство передбачає виховання дитини кровним родичем, зберігаючи за дитиною статус сироти, і, відповідно забезпечуючи передбачені державою пільги та матеріальну допомогу на утримання дитини. Опікунство родичами розглядається як пріоритетна форма виховання сиріт, порівняно з альтернативними формами виховання таких як прийомна сім'я або дитячий будинок сімейного типу. Якщо немає можливості для влаштування дитини під опіку родичу, то розглядаються варіанти влаштування сироти до прийомної сім'ї.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання [2]. Разом з тим, зберігаючи за дитиною статус сироти, держава забезпечує щомісячну матеріальну допомогу на утримання дитини, а також усі передбачені законодавством пільги. Таким чином, витрачаючи майже ті ж кошти, що і для утримання дитини в інтернаті або дитячому будинку, держава забезпечує виховання сироти в сім'ї.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя (або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі), які беруть на виховання та спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою створення дитячого будинку сімейного типу є забезпечення належних умов для виховання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Термін перебування дітей у дитячому будинку сімейного типу – до 18-річчя, а у разі подовження навчання у професіно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівнів акредитації – до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку. Кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб. Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей в Україні засвідчує, що їх соціальні функції як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї.

Соціальний супровід передбачає створення необхідних соціально-психологічних умов розвитку прийомних дітей у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Завданнями соціального супроводу є створення позитивного психологічного клімату в сім'ї, умов для розвитку дітей з урахуванням їх індивідуальних потреб, формування партнерських відносин між прийомними батьками, державними і громадськими установами для забезпечення оптимальних умов життя та захисту прав дітей. Раз на рік місцева служба у справах дітей зобов'язана підготувати звіт про стан виховання, утримання і розвитку дітей, переданих до дитячого будинку сімейного типу або прийомної сім'ї. Звіт готується на підставі інформації, отриманої від соціального працівника, який здійснює соціальний супровід родини, вихователя дошкільного навчального закладу або класного керівника загальноосвітнього навчального закладу, де навчається дитина, дільничного лікаря-педіатра, дільничного інспектора міліції. Прийомні батьки в обов'язковому порядку ознайомлюються з цим звітом. Окрім того психологічна підготовка прийомних батьків, вихователів та дітей здійснюється також службами у справах дітей, щоб забезпечити більш комфортне входження і адаптацію дитини у новій родині.

Однак та соціальна підтримка, яка надається прийомним сім'ям та самим дітям-сиротам є недостатньою. Багато психологічних проблем виникає у дітей та прийомних батьків, які зумовлені, насамперед тим, що діти потрапляють у прийомні сім'ї після того, як звикають до життя в інтернатах та дитячих будинках. Тобто їхня система світогляду, побутових звичок, міжособистісних відносин вже сформовано відповідно до умов проживання в інтернаті. Незважаючи на те, що діти добровільно ідуть на виховання до прийомних сімей, психологічно вони перебувають у стані стресу, через необхідність змінювати вже наявні звички. Це зайвий раз травмує психіку дітей, що часто провокує їх агресивну поведінку по відношенню до прийомних батьків, конфліктність, втечі з дому. На наш погляд, необхідно реформувати систему таким чином, щоб навчати прийомних батьків заздалегідь, і як тільки приходять діти до дитячих закладів, знайомити їх з батьками, і якомога раніше влаштовувати дітей у сім'ї, щоб уникнути тих психологічних травм, які виникають при адаптації та проживанні дітей у інтернатах та дитячих будинках. Такий досвід успішно реалізується в багатьох країнах світу і є досить ефективним.

У разі, коли дитина довгий час знаходилась в дитячому закладі, а потім опинилась на вихованні в сім'ї, необхідно частіше надавати психологічну допомогу таким сім'ям, щоб адаптація дитини проходила більш вдало.

Для покращення ефективності роботи системи соціальної підтримки дітей-сиріт необхідно: розширювати пропаганду сімейних форм виховання сиріт серед населення, зокрема роз'яснювати через ЗМІ особливості сімейних форм виховання та державних гарантій та допомоги, які передбачені законодавством; удосконалювати системи психологічного та соціального супроводу прийомних сімей, через навчання та підвищення рівня кваліфікації соціальних працівників та психологів, підготовку кваліфікованих кадрів для подальшої соціально-психологічної роботи з сиротами, прийомними родинками, опікунами; переймання успішного досвіду інших країн, де система соціальної підтримки дітей-сиріт та прийомних сімей ефективно функціонує вже десятки років; збільшувати штат працівників, які здійснюють соціальну підтримку дітей-сиріт, тому що за одним соціальним працівником закріплено багато сімей, що не дає їм змоги надавати той обсяг психологічних і соціальних послуг, який необхідно; надавати соціальну та психологічну підтримку тим дітям, які вже випустились з інтернатів, для їх більш вдалого включення в соціум.

Висновки. Таким чином, незважаючи на існуючу розгалужену систему державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, є підстави говорити про те, що кінцевий результат її роботи недостатній. Тому необхідно здійснювати постійний моніторинг підтримки, навчання та виховання дітей-сиріт, для чого необхідно створити оптимальні умови для їх соціалізації та соціальної адаптації. Необхідність удосконалення сімейного виховання для дітей є очевидною, тому що воно спрямовується на формування у молодого покоління необхідних навичок соціалізації.

Список використаної літератури

1. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Закон України Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
3. Ноздріна О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ольга Ноздріна // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 262–271.
4. Комарова Н.М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К. : Державний Інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Шепелева Г.А. Деятельность системы социальной поддержки детей-сирот в Украине

В статье исследовано состояние системы социальной поддержки детей-сирот в Украине. Определены основные проблемы, которые возникают при работе с детьми-сиротами. Очерчены основные пути усовершенствования государственной системы социальной поддержки сирот.

Ключевые слова: дети-сироты, социальная поддержка, социальное сопровождение, приёмная семья, детский дом семейного типа.

Shepeleva A. Activity of the system of social support of children-orphan in Ukraine

This paper investigates the activities of social assistance to orphans in Ukraine. The main problems that arise when working with orphans. The basic ways of improving the state system of social support for orphans.

Key words: orphans, social support, foster care, family-type children's home.

СОЦІОЛОГІЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 378. 316

О.В. ЛАЖЕ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК АГЕНТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглянуто форми та засоби впливу засобів масової інформації на перебіг соціалізації особистості в сучасному соціумі

Ключові слова: соціалізація, первинна соціалізація, вторинна соціалізація, агенти соціалізації, засоби масової інформації.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Проблематика формування життєвих практик особистості акцентує увагу на формах реалізації соціалізаційного впливу провідних агентів соціалізації – сім'ї, освіти, засобів масової інформації (ЗМІ). Власне вивчення детермінації функціональної активності ЗМІ на процес самовизначення особисті посідає особливе місце в сучасних дослідженнях, оскільки не лише констатує характер його впливу на соціальний розвиток індивіда, але і дозволяє прогнозувати його наслідки в масштабах розвитку соціуму в цілому.

Процес трансформації соціальних зв'язків формування нових адекватних вимогам сучасності громадянських відносин сприяє виникненню специфічних зрушень у структурі перебігу соціалізації індивідів, зокрема її первинного етапу. Традиційно більшість дослідників визнають сім'ю першочерговим функціональним та інтегруючим фактором, транслятором соціокультурної спадщини нації, яка забезпечує її відтворення як етносоціальної спільноти. Однак аналіз досліджень у сфері перебігу та наслідків соціалізації впродовж останніх десятиліть дозволяє стверджувати, що норми регуляції її перебігу, зокрема, на первинному етапі, демонструє достатньо високий рівень проникнення факторів впливу, що відносять до зовнішніх умов впливу – тобто є результатом функціонування освіти, армії, системи соціального захисту і ЗМІ [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення засобів масової інформації (ЗМІ) як соціального інституту та агента соціалізації носить міждисциплінарний характер. Здебільшого ЗМІ розглядають як потужний агент впливу на розвиток сучасного суспільства, особливо в молодому віці, коли відбувається становлення неповнолітніх тощо. Місце ЗМІ у структурі соціалізаційних процесів розглянуті та досліджені багатьма науковцями, наприклад, такими, як: Бадрак В.В., Вольська Л.Л., Городенко Л.М., Зінчук В.П., Мойсеєнко А.О., Пенчук І.Л., Петрунько О.В., Шерман О.М. та ін. [4].

Останнім часом значну увагу фахівців привертає проблематика впливу засобів масової інформації на гендерну соціалізацію сучасних підлітків, зокрема в аспекті гендерних відхилень [5].

Поряд із цим проблематику соціалізації особистості як об'єкт міждисциплінарних інтересів представлено широким спектром робіт Г. Гіддіна, Е. Дюркгейма, Е. Еріксона, Дж. Міда та ін. [2]. Зокрема, розроблено і вітчизняні концепції соціалізації особистості, які представлено у працях Н. Голованової, Н. Лавриненко та інших. Питанням соціально-психологічної детермінації соціалізації з урахуванням вікових особливостей приділили увагу В. Абраменкова, І. Бех, Д. Ельконін [1, 4].

Основні параметри особистості є не вродженими, а набуті індивідом протягом життя. Термін “соціалізація” запровадив у середині XIX ст. французький соціолог Г. Тард для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії. Поняття “соціалізація” еволюціонувало з того часу, охоплюючи різні аспекти цього явища [1].

Метою статті є виокремлення напрямів дослідження впливу засобів масової інформації на перебіг первинної соціалізації в сучасному соціумі.

Виклад основного матеріалу. Процес соціалізації особистості в сучасному соціумі актуалізовано насамперед внаслідок розширення меж соціалізації та зміну уявлень про цей процес, що викликане наявними особливостями розвитку сучасного соціуму. Першочергового значення даний процес набуває в період первинної соціалізації особистості, коли конструється образ соціального світу, розвивається соціальна активність як форма самореалізації, закладається основа особистісної культури, усвідомлення себе як індивідуальності, формується ставлення до оточуючих людей і до світу в цілому.

Концепції соціалізації ґрунтуються на тезі про те, що основні параметри особистості є не вродженими, а набутими індивідом протягом життя. Власне сам термін “соціалізація” запроваджено у середині XIX ст. французький соціологом Г. Тардом саме для позначення процесу інтеріоризації соціальних норм шляхом соціальної взаємодії. Поняття “соціалізація” еволюціонувало з того часу, охоплюючи різні аспекти цього явища [1].

У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою є соціалізація особистості як результат її соціального розвитку та виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності [5].

Особливої значущості дана проблема набуває в зв'язку із специфікою впливу на первинну соціалізацію освіти та ЗМІ, зокрема, в аспекті формування соціально значущих установок діяльності.

В сучасних умовах глобалізації суспільства роль індустрії ЗМІ значно посилилася, зокрема в ракурсі як засобу розвитку бізнесу, та посилюється вплив рекламної інформації на стан соціокультурних цінностей, рівень соціального самопочуття та якості життя громадян. Рекламні образи, що створю-

ються для просування на ринок товарів та послуг, ідей, впливають на саме суспільство, змінюють його культурні цінності та соціальні установки.

Основними соціокультурними функціями ЗМІ є:

- функція самоідентифікації особистості в суспільстві, а саме підсилення суперечності між об'єктивними умовами приналежності до соціального класу і суб'єктивною думкою людей про своє місце в соціальній структурі.
- інформативна функція, яка виступаючи в ролі своєрідного компаса, дозволяє споживачеві орієнтуватися у складному і багатообразному товарно-наочному світі;
- створення ідеології сучасного суспільства;
- функція впливу на формування потреб, цінностей і поведінки людей;
- функція символічної легітимації суспільного життя, шляхом включення в систему духовного відтворення [2].

Взаємодія ЗМІ з суспільством і культурою має широкий спектр проявів, який є неоднозначним у наслідках. Зокрема, телевізійна реклама виконує не тільки інформативну функцію, а й виступає в ролі своєрідного соціального орієнтира споживання та життєвих практик, особливо в аспекті масового споживання телепродукції. Це твердження ґрунтується на визначенні ролі телебачення, як технологічного засобу конструювання соціальної реальності [4]. Пропоновані телебаченням зразки соціальної поведінки часто суперечать традиційним національним уявленням, формуючи певним чином “уніфіковані” шаблони. На жаль, перенасиченість на екранах телевізорів та в інших інформаційних джерелах культу модних речей, зразків “героїв нашого часу” (егоцентричних, зосереджених лише на власній зовнішності та збагаченні, байдужих до проблем оточуючих) за умови відсутності відповідних зразків поведінки у власній сім'ї, призводить до хибних уявлень про інститут сім'ї та формування деформацій у гендерній соціалізації неповнолітніх з різних сімей, зокрема і трудових мігрантів.

Ще одним суттєвим фактором, що призводить до викривлень у гендерній соціалізації неповнолітніх, можна вважати появу у ЗМІ багатьох прикладів життя маргінальних прошарків суспільства та представників нетрадиційної сексуальної орієнтації, широкого спектру слабо аргументованої оцінними судженнями, емоційно насиченої інформації стосовно рабства, насильства в сім'ї, та інших негативних соціальних та гендерних явищ [4].

Викладене вище підтверджується думкою Мойсеєнко А.О. про те, що “основним фактором впливу з боку ЗМІ може стати зміна суспільних стереотипів, з яких переважно складається громадська думка. Саме концентрований вплив засобів масової комунікації, спрямований на зміну або актуалізацію того чи іншого стереотипу, має найбільший суспільний резонанс” [6].

Відомо, що телебачення є потужним засобом дії на психічний стан, як індивіда, так і мас. Для більшості індивідів, відмовитися від перегляду телепередач неможливо. Це обумовлено тим, що специфіка телесигналу і подачі матеріалу побудована так, щоб спочатку провокувати в індивідів

симптоми психопатології, а пізніше – знімати їх, за допомогою телетрансляції, тим самим забезпечуючи стійку залежність [4].

Особи, що впродовж тривалих проміжків часу є глядачами певного спектру телепродукції – знаходяться в подібного роду залежності, що нагадують по своїх характеристиках симптоматику неврозу. Поряд із цим дані індивіди є підвищено чутливими до впливу маніпулятивних методик. Так, окремі фахівці вважають, що за допомогою телесигналу відбувається кодування психіки індивіда, а саме – будь-яка інформація спочатку надходить в підсвідомість, і вже звідти діє на свідомість. Таким чином, за допомогою телетрансляції стає можливим моделювання поведінки як окремих індивіда так і соціальних груп [2].

Так, останніми роками, все більшу популярність серед сучасних батьків набувають канали, що постійно транслюють іноземні мультсеріали та дитячі шоу. Адже дуже зручно, ввімкнувши програму, “вимкнути” рухову активність малюка на дві-три години, отримавши змогу займатися особистими справами. Аналіз наслідків такого “вимкнення” практично не відбувається, і хоча все частіше звучать фрази про зростання негативного підтексту в багатьох серіалах і мультфільмах, особливо іноземного виробництва, батьки скептично ставляться до подібних досліджень. Провідні фахівці після детального аналізу більшості продуктів зарубіжної та вітчизняної мультіндустрії дійшли висновку, що закордонні картини несуть багато явного та прихованого негативного смислового навантаження [2].

В сучасному світі ЗМІ визначають характер соціальних норм, впливають на свідомість кожної людини, змінюючи при цьому способи сприймання інформації. Зокрема Ж. Бодріяр визначав ЗМІ як нову реальність – гіперреальність, яка скомпонована із суміші діяльності людини та образів зі сфери засобів масової інформації. Світ гіперреальності вибудовується із видимості” – образів, котрі набувають значення тільки через інші образи, а отже, не існують у “зовнішній реальності” [6]. Взаємодія людини з засобами масової інформації є реальністю сучасного життя. Так, телебачення, постійно змінюючи форми інформаційного тиску, впливає на свідомість абсолютної більшості людей. Зараз воно є не випадковим чинником психічного та особистісного розвитку, а одним із постійних значущих чинників впливу на різні аспекти внутрішнього світу індивідів. ЗМІ, нерідко замінюючи батьків, дають результати, які не завжди легко вдається передбачити або виправити.

Значно розширює можливості маніпулятивного впливу ЗМІ мережа Інтернет. Саме Інтернет-технології створюють умови для більш раннього, в порівнянні з попереднім поколінням, включення в соціальну діяльність. Комп’ютер – сучасне знаряддя праці, сучасне знаряддя виробництва, яким здатна оволодіти навіть трирічна дитина. У сфері віртуальної реальності формуються властивості людини-діяча, що характеризується високим рівнем процесів моделювання, цілепокладання, прогнозування та саморегуляції. Ці фактори сприяють більш ранньому оволодінню підлітками соціальних видів діяльності, що активізує їх включення у віртуальний світ мережі Інтернет.

Успішність соціалізації, за Д. Смелзером, визначається сукупною дією трьох фактів: сподівання, зміни поведінки і прагненням відповідати цим сподіванням. Тобто, демонстрація індивідом нелигімітизованих чи обмежено сприйнятих соціумом зразків поведінки, позбавлених оцінних суджень, чи навпаки підкріплених схваленням авторитетної особи, спричиняє формування девіацій. Більше того третя стадія процесу формування соціалізації – стадії групових ігор сприяє поширенню та закріпленню подібних моделей та їх латентної лігімітизації оточенням [6].

Таким чином сучасні тенденції перебігу соціалізації, зокрема у молодому віці, проявляються у трансформації традиційних механізмів передачі соціального досвіду від покоління до покоління, співвідношення процесів і інститутів соціалізації, зокрема ЗМІ [2].

Разом з тим вплив інформаційних технологій на особистісний розвиток внаслідок дії ЗМІ, як агента соціалізації не може бути однозначно кваліфіковано як позитивне чи негативне явище. Фахівці наголошують, що поряд з негативними змінами особистісної поведінки, так звані інтернет-адикції, створюють передумови розвитку окремих здібностей, активізації соціальної позиції та мотиваційної сфери діяльності в цілому [1]. Особливий інтерес представляє собою таке явище, як “ігри з ідентичністю”, або експериментування з самопрезентацією, що спирається на основоположну властивість Інтернету, що окреслює ситуацію безпеки, тобто анонімність. Інші властивості мережі – просторово-часова необмеженість комунікації і легкість візуалізації іпостасей особистості – створюють передумови для інтенсифікації спілкування на особистісному рівні, а в перспективі розширюють спектр соціального досвіду.

Загалом слід зауважити, що вплив інформаційної компоненти, реалізованої через ЗМІ, на процеси соціалізації та на соціум в цілому різко зросла з моменту їх якісної зміни – надання користувачам інформації можливості активно брати участь в русі і перетворенні інформаційних потоків. Власне переходу від стану об’єкта впливу до суб’єктивованої взаємодії, що створює значно більш сприятливі умови для закріплення моделей поведінки. Тож інформація як цінність в сучасному соціумі функціонально визначається не тільки загальнодоступністю, а й насамперед, можливістю персоналізації, що активує можливості самоідентифікації особистості.

Висновки. Таким чином, у сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою є соціалізація особистості як результат її соціального розвитку, досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що надає змогу активно перетворювати оточуюче середовище, реалізовувати право вільного вибору в позиції суб’єкта життєдіяльності. Тож ЗМІ спільно з сім’єю посідають чільне місце в процесі соціалізації, зокрема первинної.

Специфіка соціологічного аналізу соціалізації дозволяє виокремити соціально – типові риси інтеграції індивідів у суспільство. Як зазначає Я. Щепанський соціалізація – це “вплив середовища в цілому, яке прилучає ін-

дивіда до участі в суспільному житті, вчить його розумінню культури, поведінки в колективах, утвердження себе і виконання різних соціальних ролей” [4].

Провідними агентами соціалізації, зокрема, на первинному етапі, є зовнішні по відношенню до індивіда чинники уособлені в соціальних інститутах сім’ї, освіти та насамперед засобах масової інформації.

Інформаційне середовище ЗМІ виступає одночасно як засобом соціального розвитку, так і середовищем життєдіяльності особистості [2].

Стрімкий розвиток технологій у галузі ЗМІ породжує нові форми індустрії дозвілля (реаліті – шоу, ток-шоу конкурсного типу, тщо), сприяє створенню умов для розвитку нових практик споживання, оволодіння широким колом інформації, що стимулює аналітичні потенції особистості. Водночас технології формують аудиторію глядача, слухача як пасивного споживача інформаційного продукту, внаслідок чого виникає загроза знецінення моральних, гуманістичних вартостей, зростання рівня девіацій, розповсюдження псевдо цінностей. І ці процеси дедалі прискорюються, висуваючи ЗМІ на позицію провідного агента соціалізації, який потребує постійних соціологічних дослідження їх функціонування і розвитку.

Список використаної літератури

1. Бевз Г. Дитина в структурі “ідентифікаційної” матриці дорослого / Г.М. Бевз // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ. – 2009. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 23–30.
2. Бурейчак Т.С. Конструювання гендерних ідентичностей в дискурсах реклами : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Т.С. Бурейчак. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007. – 20 с.
3. Галичанська А. Симетричність функцій членів подружжя / А. Галичанська // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 155–161.
4. Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Т.В. Говорун. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 35 с.
5. Денисенко Ю. Фактори формування особистісної ідентичності в сучасній сім’ї / Ю. Денисенко // Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). – С. 124–131.
6. Семчук С. Вплив образів гендерної реклами на соціалізацію дітей дошкільного віку / С. Семчук // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди” : наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 14. – С. 224–226.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014.

Лаже О.В. Особенности функционирования средств массовой коммуникации как агента социализации личности

В статье рассмотрены формы и средства влияния средств массовой информации на ход социализации личности в современном социуме.

Ключевые слова: социализация, первичная социализация, вторичная социализация, агенты социализации, средства массовой информации.

Larze O. Features of functioning of facilities of mass communication as an agent of socialization of personality

The article presents a comparative analysis of the major theoretical approaches to determining the implementation of the social functions of the mass media.

Key words: mass media, social functions mass media, gender socialisation.

УДК 316.77

Е.С. СЛАВИНА, А.И. НАГОРНЫЙ

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ ИНТЕРНЕТ КАК СПОСОБ ОТЧУЖДЕНИЯ МОЛОДЁЖИ ОТ РЕАЛЬНОГО МИРА: ОСНОВНЫЕ МОТИВЫ

В данной статье приведены данные пилотажного социологического исследования на предмет выяснения основных мотивов, побуждающих молодежь отчуждаться от реальной действительности в пользу социальных интернет-сетей.

Ключевые слова: отчуждение, молодежь, социальные интернет-сети, мотивы.

Актуальность темы и постановка проблемы. Инновационные изменения в обществе внедряются и распространяются, благодаря различным новейшим компьютерным технологиям, в частности всемирной компьютерной сети “Интернет”. С самого начала своего формирования Интернет занимал одно из важных мест в интеграции человечества, поскольку ускорял и расширял границы для его информатизации, общения, обмена коммуникациями, получения новых знаний. Более того его влияние на развитие социальной, культурной, экономической, политической и других сфер общества, а значит, формирование определенного характера общественных отношений между людьми в настоящее время ещё более усиливается.

Одним из наиболее популярных явлений современного Интернета являются социальные сети. Всего за несколько лет они получили огромную посещаемость и активность. В нынешних условиях, почти у каждого интернет-пользователя, особенно у молодежи, имеется личная страничка в какой-либо социальной сети. Социальные сети становятся активным способом межличностного человеческого общения, отчуждая социальных субъектов от социальных коммуникаций в реальной жизненной среде. Этим аспектом и обусловлена актуальность данной работы.

Проблема социологического исследования состоит в том, что современная молодежь уделяет много времени проведению в социальных виртуальных сетях, тем самым сокращая время для социально-визуальных контактов в реальном мире.

Анализ исследований и публикаций. Отметим, что в современной социологической науке весьма активно развивается направление, которое уделяет внимание особенностям и проблемам информационного общества, в том числе всемирной сети Интернет и социальным сетям, в частности.

Проблемы Интернет-сети исследуются в работах таких социологов, как: К. Боулдинг, Д. Рисман, А. Этциони, Д. Белл, Г. Кан, Т. Стоуньер, Ф. Махлуп, М. Советов, А. Турен, И. Масуда, Е. Тоффлер, М. Кастельс, В. Глушкова, А. Ракитов, М. Моисеев, В. Данильян и многие другие.

Проблематику социальных взаимодействий в киберпространстве исследуют: Barry Wellman, Nicholas Negroponte, Sara Kiesler, Howard Rheingold, Susan Herring, Lee Sproull, М. Кастельс, П. Бурдье, В. Бюль, Ж. Делез, А. Фомин, Д. Иванов, И. Семенова, В. Силаева, Г. Градосельская, С. Коноплицкий, В. Щербина, Е. Прохоренко, С. Романенко, Н. Корытникова и многие другие.

С распространением доступа к Интернет-ресурсам, процесс вхождения в глобальное информационное пространство стал предметом научных работ Е. Гидденса, Д. Барнеса, К. Митчела, А. Голобудського, А. Шевчука, В. Щербины, С. Романенко, Л. Скокова, Н. Бойко и другие.

Феномен социального отчуждения был в поле пристального изучения не только классиков социологии: К. Маркса, Г. Зиммеля, Е. Фромма, Т. Адорно, но и продолжает глубоко и всесторонне исследоваться современными учёными: С. Петошиной, А. Харламовым Р. Барышевым, С. Шинковой, А. Силяевой, В. Комбаровым, Е. Шетуловой, С. Суворовым, О. Ключенковым и многими другими. Однако проблема отчуждения молодёжи от реального мира человеческих отношений и подмена их виртуализацией в социальных сетях в современных социологических работах требует более глубокого изучения, обобщения и конкретизации.

Цель данной статьи: выявить основные мотивы, побуждающие молодежь отчуждаться от реальной жизни и замещать ее виртуальным общением в социальных сетях.

Результаты исследований. Как известно, всемирная сеть Интернет существует с 1969 г. До середины 1990 гг. ею пользовалось в основном научно-образовательное сообщество и правительственные структуры США. Резкий рост интернета по всему миру имел тенденцию после создания World Wide Web (WWW) на основе гипертекста (1990 г.) и появления первых графических браузеров – Mosaic (1993 г.) и Netscape (1994 г.). Соединение двух названных технологий сделало Интернет привлекательным для бизнеса и рекламы, что послужило точкой отсчета для его дальнейшего распространения [1] Это утверждение подкреплено данными, которые свидетельствуют, что количество компьютеров, подключенных к сети (хостов – hosts) в 1990 г. составляло около 300 тыс. (90% из которых находились в США), в 1995 г. превысило 6 млн., в 1998 г. – 30 млн., почти 440 млн. в 2006 г., выше 1 млрд. – 2013 г. [2]

Свободный компьютерный словарь “Википедия” трактует, что социальная сеть (от англ. social networking service) – это платформа, онлайн-сервис или веб-сайт, предназначенные для создания, отражения и организации социальных взаимоотношений между людьми. [3]

История свидетельствует, что начало существования виртуальных социальных сетей в интернете приходится на 1995 г. В этот период (в Америке) создается первый социальный портал “Classmates. com” (русский аналог сеть “Одноклассники”). Портал становится популярным среди раз-

ных возрастов и социальных слоев и пользуется активным посещением. В результате за несколько последующих лет уже по всему миру появляется множество подобных сервисов. Бум развития социальных сетей (по мнению специалистов) приходится на 2003 год, т. е. на тот период, когда в интернете запускаются всемирно известные, на сегодняшний день, сети: “LinkedIn”, “MySpace”, “Facebook” и другие.

Проанализировав социальные функции социальных сетей в интернете, можно сделать вывод, что социальные сети в интернете – это так называемое хранилище результатов определенной деятельности пользователей: фото, аудио, видео, высказываний, стихов, эссе, научных статей и разного иного контента. Но их главной задачей, по прежнему, остается предоставление человеку возможности составить портрет своей личности и наладить контакты с единомышленниками, друзьями, коллегами, одноклассниками, любимыми, родственниками, оппонентами и многими другими людьми с целью общения на интересующие темы. В виртуальном мире, точно также как и в реальном, существуют и действуют социальные акторы, социальные роли и статусы. То есть, социальная реальность с возникновением социальных сетей не исчезает, а лишь трансформируется в иной – виртуальный способ жизни, отчуждая индивида от реальной жизненной среды.

Социологи классифицируют созданные социальные интернет-сети по следующим направлениям: профессиональные – с целью развития деловых связей; возрастные и гендерные – для общения пользователей определенного пола/возраста; общетематические позволяют участникам объединяться в онлайн-режиме вокруг интересующей их информации; коммерческие – ориентированы на поддержку бизнеса и формирование у людей спроса на конкретные блага. Кроме названных сетей, существуют: политические, религиозные, семейно-бытовые и многие другие.

Согласно мировым данным, средний процент интернет-аудитории, использующей социальные сети составляет около 80% – цифры подтверждают глобальный характер данного социального феномена. [4]

Чтобы выяснить основные причины, побуждающие молодежь отчуждаться от реальности в пользу социальных сетей, нами было проведено *пилотажное* исследование методом анкетного опроса в сети Интернет (выборка 350 человек, вероятностная, стихийная). Объектом исследования стала молодежь в возрасте 16–29 лет из стран СНГ, Америки и Европы.

Молодежь – это социально-демографическая группа в возрасте от 16 до 29 лет, для которой характерны: активность, мобильность, динамичность и другие особенные черты. У молодых людей разные взгляды и убеждения, зачастую, определяющие их отношение к субкультурам и/или различным неформальным сообществам: агрессивному, эпатажному, альтернативному, социальному, политическому.

В результате опроса нам удалось выяснить, что социальные сети стали чрезвычайно важным коммуникатором (или посредником коммуника-

ций) в молодёжной среде. Согласно опросу, статистический молодой человек в день в среднем около трёх часов проводит в социальных сетях. Несложные математические подсчёты показывают, что в месяц это составляет примерно 90 часов, а в год 1080 часов, или 90 дней. А это означает, что практически три месяца в году молодые люди (подростки, юноши и девушки) просиживают у компьютера, вовлекаясь в виртуальный мир, отчужаясь от реального социума, непосредственного коммуникативного общения тет-а-тат с друзьями.

В результате опроса выяснилось, что практически все респонденты являются пользователями какой-либо социальной сети и почти половина из них (48%) зарегистрированы в нескольких сетях одновременно.

Для выяснения основных мотивов пользования социальными сетями респондентам был задан вопрос: “Какие основные мотивы Вашего времяпровождения в социальных сетях”, при этом можно было выбрать несколько вариантов ответов (см. рис. 1).

Рис. 1. Основные мотивы молодежи–пользователей социальных сетей

Основными мотивами пользования социальными сетями опрошенные называют следующие: общение с интересующими их людьми (92%); общение в связи с общими интересами (69%); самопрезентацию (67%) и работу с контентом (62%). Эти результаты показывают, что у молодёжи в реальном мире действительно существует проблема формирования “круга общения”, который мог бы удовлетворять её запросы и интересы. В социальных сетях это сделать проще и удобнее, поскольку можно легко войти в любую соцсеть, посмотреть презентации других людей, а также презентовать себя и прочитать оценки пользователей в простых фразах или просто компьютерных кодах. Кроме этого из “сетевого круга общения” легко и

просто выйти, не нарушая его целостности и не тех отношений, которые в нём образовались. В реальном же мире это сделать гораздо сложнее.

Важно подчеркнуть, что социальные сети почти для половины опрошенных являются средством для деловых контактов, которые реализуются как в профессиональной сфере, так и в культурной, спортивной и др. Для 40% респондентов главным мотивом вхождения в социальную сеть является стремление найти и получить необходимую информацию, для каждого четвёртого – возможность познакомиться с новыми людьми или новыми партнёрами. Вместе с тем практически каждый третий мотивирует своё пользование соцсетями тем, что ему скучно жить и нечем заниматься. Это цифра настораживает, поскольку свидетельствует о том, что значительное число молодых людей не может сделать свою жизнь интересной и насыщенной без компьютера и виртуального общения.

Заметим, что только 4% опрошенных признались, что находясь в виртуальных социальных сетях, они реализуют свои сексуальные интересы. Полагаем, что при ответах на этот вопрос респонденты слухавили, поскольку согласно мировым исследованиям виртуальный секс – одна из новаций XXI века и после создания Интернета сексуально-эротические сюжеты и тексты очень быстро заняли в нём видное место. По Интернету можно флиртовать, находить сексуальных партнеров, обсуждать интимные проблемы с множеством незнакомых людей. Число пользователей Интернета уже больше 2 миллиардов человек, причём от 20 до 33% из них используют глобальную компьютерную сеть в сексуальных целях. Онлайн-сексуальная активность – часть мировой паутины.[4, 5]

Данные полученные в процессе исследования, свидетельствуют также о том, что в восторге от пользования интернет-сетями всего 23% респондентов; чуть больше чем половине (около 54%) они нравятся, но особого восторга от них они не испытывают; от скуки там находит спасение до 13%, а в силу определенных обстоятельств – немного меньше около 10%. Показательным является факт, что ни один респондент не отметил тот вариант, что ему по разным причинам интереснее виртуальное общение, нежели реальное.

Для понимания тенденций пользования социальными сетями в дальнейшем, у респондентов было уточнено, в каком режиме они планируют пользоваться ними в будущем.

Треть оппонентов планирует пользоваться сетями в прежнем режиме; чуть больше – около 40% планируют пользоваться по мере необходимости. А вот показательным есть утверждение, что больше одной трети респондентов планируют сократить время нахождения в сетях. Причина в том, что ничего принципиально нового они для себя в социальных сетях уже не находят (10%); устали от соцсетей 15,4%; почти каждый четвёртый пользователь планирует сократить время пребывания там в связи с тем, что

у него появились/появятся интересные реальные увлечения; около 15% не смогли ответить на поставленный вопрос.

Проведенное исследование, как и многие другие исследования в этой области, подтвердило, что лидером среди всех социальных сетей (по состоянию на 2013–2014 гг.) является “Facebook”. Независимо от места проживания ним пользуется до 77% опрошенных пользователей. Отметим, что в СНГ среди лидеров сеть “В контакте” – в нем развлекается около 92% молодежи. Почти одинаковое количество (примерно по ¼ респондентов) увлекают сети: “Google+”, “LinkedIn”, “Windows Live, Spaces”, “Twitter”.

Выводы. Среди основных мотивов, побуждающих молодежь отчуждаться от реального общения и замещать его виртуальным общением в соцсетях, можно выделить следующие:

1) достижение личных целей (в долевом распределении почти 77%), среди которых наиболее важными являются: общение с интересующими и близкими по духу людьми; самопрезентация личных жизненных позиций; ради медиа контента; для налаживания деловых контактов; с целью получения знаний/информации;

2) стремление расширить информационную базу о конкретных людях (политиках, спортсменах, артистах, учёных и т.д.) (доля 25%) – у опрошенной молодежи доминирует желание узнать “чем дышат” и что делают, важные для них люди, какие у них новости, интересы, жизненные позиции;

3) стремление чем-то заполнить свою жизнь, спасаясь от безделья и скуки – до 15% опрошенных.

Опрошенная молодежь четко понимает, что участие в виртуальных социальных сетях имеет массу отрицательных факторов: трату огромного количества времени; получение массы ненужной информации, забивающей мозг; отсутствие культуры, тепла и искренности человеческого общения; наличие людей с разного рода психическими отклонениями; социальную мимикрию не только чужих, но и знакомых людей и множество других. Но это понимание не останавливает треть респондентов в будущем пользоваться социальными сетями в прежнем режиме. А вот треть респондентов, в противоположность им, планируют уменьшать свое время нахождения в них, поскольку для них социальные сети себя уже исчерпали.

Выводы пилотажного исследования позволяют говорить о том, что два первых мотива посещения социальных сетей (с целью реализации конкретных целей и мониторинг активной деятельности интересующих людей) на практике отрегулировать невозможно, поскольку они не имеют более эффективных аналогов решений в реальном мире. Именно сети в интернете – место, в котором это делается быстрее, легче и проще, а значит – эффективнее. А третий мотив “спасение от скуки” можно попытаться ликвидировать/минимизировать с помощью мер, направленных на формирование у молодых людей убеждения в том, что забирать из своей активной

реальной жизни 3 месяца в год и отдавать “пустому”, по своей сути виртуальному бездействию, попросту – нецелесообразно.

Список использованной литературы

1. Емелин В. Глобальная сеть и киберкультура. Информационные технологии [Электронный ресурс] / В. Емелин. – Режим доступа: <http://emeline.narod.ru/hipertext.htm>.
2. Чугунов А. Социология Интернета: методика и практика исследования интернет-аудитории: учеб. пособ. / А. Чугунов. – СПб., 2007. – Режим доступа: <http://www.ifap.ru/library/book013.pdf>.
3. Социальная сеть [online] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_сеть.
4. Социальные сети в 2011 году: исследование comScore [Электронный ресурс]. – Режим доступа: cossa.ru/articles/149/11382/.
5. Виртуальный секс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polonsil.ru/blog/43551947517/Virtualnyiy-seks>.

Статья поступила в редакцию 19.02.2014.

Славина О.С., Нагорный А.И. Соціальні мережі Інтернет як засіб відчуження молоді від реального світу: основні мотиви

В даній статті запропоновані дані авторського пілотажного соціологічного дослідження щодо з'ясування головних мотивів молоді, яка безліч часу віддає соціальним інтернет-мережам і тим самим відчужуються від реальних поведінських практик.

Ключові слова: відчуження, молодь, соціальні інтернет-мережі, мотиви.

Slavina O., Nagornyj A. Social networks the Internet as method of alienation of young people from the real world: basic reasons

This article presents facts of experimental sociology research, which indicates the main reasons that make young people alienated from reality and substitute its social networks on the Internet.

Key words: alienation, youth, social online network motifs.

УДК 316.774

Л.С. ЧЕРНОУС

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена розгляду існуючих в соціологічній літературі підходів до визначення сутності інформаційного суспільства. Систематизуються базові поняттєві елементи, що пропонуються різними вченими у проаналізованій науковій літературі. Робиться висновок, що основними рисами інформаційного суспільства є: інноваційність, домінування знання, наявність глобальної інформаційної мережі.

Ключові слова: суспільство, інформація, інформаційне суспільство, знання, інноваційність, інформаційні технології, глобалізація, соціальні мережі, соціотехнічна еволюція.

Актуальність теми і постановка проблеми. Актуальність роботи зумовлена, насамперед, глобальними змінами в соціумі, що пов'язані зі становленням інформаційного суспільства, розвиток якого визначається специфікою функціонування транснаціональних інформаційних мереж, що впроваджуються та поширюються завдяки новітнім комп'ютерним технологіям.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема щодо визначення сутності та основних ознак інформаційного суспільства є достатньо розробленою у науковому середовищі і не потребує додаткового уточнення. Дану проблематику розробляли А. Етціоні, К. Боулдинг, Г. Кан, Д. Рісман, Д. Белл, Ф. Махлуп, М. Порад, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, А. Турен, Е. Тофлер, М. Кастельс, В. Глушкова, М. Моїсєєв, А. Ракітов, В. Даніл'ян, Ю. Сурмін та інші.

У сучасному суспільстві інформація є важливим стратегічним ресурсом, відсутність якого призводить до суттєвих втрат в усіх сферах суспільного життя. Інформатизація суспільства виступає одним із вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і є запорукою інтеграції України у світове співтовариство. Тому **метою статті** є аналіз сутнісних характеристик й основних ознак інформаційного суспільства в сучасних умовах

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 50-х років ХХ ст., коли почали формуватися сучасні тенденції у світовій економіці, а саме розпочалося становлення сервісної економіки, постало питання про зміну соціального ладу, переходу на вищий щабель соціальної структури суспільства. Стало очевидним, що людство вступає до нової епохи, шлях до якої проклав бурхливий розвиток техніки, і, у першу чергу, комп'ютерні технології. Проблема існування і буття людини в "технологізованому" та "інфо-

рматизованому” світі не могла залишитися без уваги дослідників, що розробляли концепцію “інформаційного суспільства”.

Жоден з авторів, що займався вивченням даної проблематики, не мав сумнівів щодо радикального перетворення життя людства у межах цієї нової формації, але більшість із них аналізували проблему однобічно, з політичної, економічної, технократичної чи соціальної точки зору. Це зумовило виникнення величезної кількості різноманітних підходів до трактування та розуміння сутності інформаційного суспільства, оскільки ще не були чітко означеними його провідні риси, не було відомо, навколо якої технології чи соціального явища будуть розгортатися найбільш важливі зміни [1, с. 65].

Поняття “постіндустріальне суспільство” було введено Д. Рісманом, який, намагаючись аналізувати зміни у трудовій діяльності, розумів його як “суспільство дозвілля” [2, с. 12].

Д. Белл надав нового значення цьому поняттю, вважаючи що розуміння “постіндустріального суспільства” спирається на центральне місце теоретичних знань як на стрижень, навколо якого організовуються новітні технології, здійснюється економічне зростання й соціальна стратифікація” [3, с. 152]. Іншими словами, він намагався пояснити сутність постіндустріального суспільства через наявність знань й інформації, які в ньому стають джерелом стратегії і змін. Зокрема, оволодіння інформацією стає провідним шляхом до отримання елітарного знання, яке і є необхідною умовою появи нових можливостей для глобального планування.

Провідними рисами “завтрашнього” суспільства, на думку Д. Белла, є нові технології прийняття політичних і суспільних рішень, зростання значення теоретичних знань як джерела інновацій, створення нових “інтелектуальних технологій”, здійснення державою контролю за технічним розвитком, а також домінування фахівців і вчених у системі управління [2].

Більш чітке розуміння сутності нового суспільства, нові тенденції щодо його назви, визначалися його найважливішими ознаками. Саме тому було так важливо знайти принципово нову назву, що одночасно визначає наступність і новизну прийдешнього суспільства. Такою узагальнювальною і найбільш доцільною назвою стало “інформаційне суспільство”.

Майже одночасно Ф. Махлуп у США та Т. Умесао в Японії на початку 60-х років ХХ ст. запропонували термін “інформаційне суспільство”. Його підтримали та розвинули такі визначні науковці, як М. Порад, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Кац та інші [4, с. 48].

Концепція “інформаційного суспільства” розкрила принципово важливу рису постіндустріального суспільства, збагатила його розуміння, відкрила нові властивості інформації та визначила її зростаючу роль у житті суспільства.

Досліджуючи теорію, розвідки вище названих авторів, характеристики інформаційного суспільства як парадигму суспільного розвитку, можна сказати, що вона певним чином поєднала у собі всі найкращі здобутки

людства, дала поштовх позитивним зрушенням у всіх інших нетехнічних сферах людської життєдіяльності, ставши основою розвитку людських потенціалів. Саме тому, перш ніж визначити сутність інформаційного суспільства, з'ясувати його ознаки, необхідно здійснити аналіз теоретичного обґрунтування в контексті еволюції формування цього нового соціального феномену.

Т. Стоуньер у своїй праці “Інформаційне багатство, профіль постіндустріальної економіки” дає вичерпну характеристику поняття “інформація”, підкреслюючи її принципову відмінність від інших видів цінностей, економічних і соціальних: “... прилади та машини являють собою матеріалізовану працю, яка в той самий час є також і матеріалізованою інформацією [5, с. 396]. Ця ідея є слушною відносно капіталу, землі та будь-якого іншого фактору економіки, в якому знаходить своє послідовне втілення матеріалізована праця. Не існує оптимального способу продуктивного застосування праці, який водночас не був би застосуванням інформації. Більш того, інформацію, на кшталт капіталу, можна накопичувати та зберігати для майбутнього застосування. У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси – суть його основної економічної цінності, його найбільше потенційне джерело багатства.

На відміну від Т. Стоуньера, Й. Масуда, визначаючи нове суспільство як “інформаційне”, зазначає, що виробництво інформаційних та нематеріальних цінностей матиме вирішальне значення незалежно від ладу і рівня розвитку суспільства. Він зосереджує увагу на тому, що інформаційне суспільство сприятиме великим соціальним зрушенням, а головним суб'єктом соціальної активності стане вільна спільнота, соціоекономічна група, яка може складатися з різних локальних об'єднань та інформаційних товариств. У зв'язку з цим незаперечною істиною дослідник вважає заміну централізованої влади та ієрархії класів вільним багатоцентровим суспільством із взаємодоповнюваними функціями [6, с. 479].

А. Турен запропонував назвати нове суспільство “програмованим” [7, с. 28]. Він уважав, що важливо визнати постіндустріальне суспільство як суспільство, в якому всі елементи економічної системи пов'язані один з одним. Ці зв'язки не завжди приймають форму усвідомленої волі, що втілена в особистості чи навіть у групі людей. Ось чому таке суспільство повинно називатися суспільством, що програмується. Це визначення суспільства вказує, перш за все, на його здатність створювати моделі керування виробництвом, організацією, розподілом та споживанням. Саме тому такого роду суспільство з'являється на операціональному рівні не як результат природних законів чи специфічних культурних характеристик, а скоріше як результат виробництва, завдяки дії суспільства самого по собі, його власним системам соціальної дії.

Загалом, А. Турен вважає провідною особливістю програмованого суспільства глобальні зміни, що здійснюються на управлінському рівні,

адже вони можливі лише завдяки використанню нових складних інформаційних систем і засобів комунікації [7, с. 45].

Е. Тофлер у роботі “Футурошок” називає нове суспільство суперіндустріальним, що засноване на передових технологіях і постматеріалістичній системі цінностей, має складну структуру, швидко розвивається [8, 39]. Хоча вже в наступній своїй праці “Третя хвиля” дослідник уникає давати назву новому суспільству взагалі, відкидаючи як свою попередню, так і критикуючи інші назви, запропоновані соціологами. Розглядаючи першу хвилю як сільськогосподарське суспільство, другу хвилю як індустріальне суспільство, Е. Тофлер вважає, що третя хвиля – це суспільство, що спонукає до революційних змін, реалізує їх; зміни посилюються завдяки наявному взаємозв’язку в усіх сферах людської життєдіяльності – техносфері, інфосфері, соціосфері, психосфері, владній сфері та над ідеології [9, с. 58].

З. Бжезинський запропонував називати суспільство нового типу “технотронним” [10]. Відстоюючи позиції технологічного детермінізму, він уважав, що “технологія і, перш за все, електроніка зумовлюють соціальні зміни, змінюють соціальну структуру, цінності та глобальний світогляд суспільства”. Учений вважає, що технологічні зміни – це не зміни в теоретичному знанні, а саме прикладні технічні, що детермінують зміни в соціальній сфері.

Дослідження Г. Кана про розмежування понять “інтелект” та “інформація” є досить важливими для розуміння сутності “інформаційного суспільства”, оскільки воно дозволяє чітко визначити відмінності між духовною і матеріальною сферами життя нового суспільства і тим самим підкреслює, що інформація сама по собі не наділена людською емоційністю, нездатна рухати вперед людську культуру, сприяти прогресу духу [11, с. 169].

М. Кастельс увів термін “інформаціональне суспільство” на противагу інформаційному, вважаючи, що інформація була і залишається важливою для суспільства [12, с. 200]. Інформаціональність підкреслює нову форму організації суспільства, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникають у даний історичний період, процеси генерування, оброблення й передачі інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади.

Взагалі, на думку М. Кастельса, не можна порівнювати перехід від аграрної цивілізації до індустріальної з переходом від індустріальної до інформаціональної, оскільки в другому випадку змінилися не види діяльності людини, а засоби її виконання. Людина в якості прямої виробничої сили стала застосовувати свою біологічну здатність використовувати та розуміти символи [12, с. 127–130].

На відміну від західної соціології вітчизняна наука звернулася до вивчення даної проблематики значно пізніше, причиною тому є панування ідеології. У термінах “постіндустріальне”, “інформаційне” вбачали альтернативу формаційним термінам – “соціалістичне”, “комуністичне” суспільс-

тво. Серед російських та українських учених, що зробили значний внесок у розвиток цього напрямку, необхідно відзначити В. Глушкова, М. Моїсєєва, А. Ракітова, О. Соколова, Г. Артамонова, К. Коліна, В. Даніл'яна, В. Щербіну, Ю. Сурміна та інших.

Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому соціально-економічний розвиток залежить, перш за все, від виробництва, перероблення, зберігання, розповсюдження інформації серед членів суспільства. “Ми вступаємо у XXI ст., – пише М. Моїсєєв, – цивілізація якого буде наскрізно просякнутаю електронікою подібно до того, як організм тварини просякнутий нервовими волокнами. Головне тут полягає, напевно, у тому, що без відповідного розвитку обчислювальної техніки ми не можемо розраховувати на вступ до ери “спрямованого розвитку”” [13, 78].

Натомість В. Щербіна наголошує, що виникає необхідність розвитку нового концептуального напрямку – “інформаціоналізму”, сутність якого полягає у неприйнятті традиційних уявлень про “інформаційне суспільство”, що виникли на завершальній стадії індустріалізму локальних національних економік, коли у виробництві соціальних відносин визначальну роль почала відігравати не матеріальна, а духовна організація суспільного життя. [14, с. 55].

Ю. Сурмін наголошує на необхідності виділення специфічних рис методології вивчення: постіндустріального суспільства (у якому напрям розвитку диктується не ринком, а визначальною системою цінностей) та інформаційного суспільства – що є не тільки віртуальною реальністю, а, передусім, економічною реальністю, яка характеризується наявністю різноманітних інновацій, інформаційних технологій, високою освіченістю населення, реалізацією принципу “технічний прогрес – душевний комфорт”. [15].

Узагальнюючи все вище зазначене, можна зробити висновок про те, що у більшості поданих визначень інформаційне суспільство трактується ширше, ніж постіндустріальне, оскільки в розглядуваному аспекті головним виступають не матеріальні, а ідеальні чинники – знання та інформація, в процесі отримання, оброблення, зберігання і використання яких охоплено більшість членів суспільства. Отже, інформаційне суспільство ґрунтується, перш за все, на інформаційних технологіях, поява яких спричиняє новий розподіл праці.

На думку більшості авторів, до істотних характеристик інформаційного суспільства слід віднести такі:

1) основою суспільного та економічного прогресу суспільства стає теоретичне знання, скорочується термін його впровадження у виробничу практику;

2) головним суспільним багатством є знання, яке у формі інформації стає найбільш важливим і значущим товаром, доступним для всіх індивідів, організацій, соціальних груп і суспільства в цілому, оскільки воно є невичерпним резервом людства;

3) у суспільстві відбувається процес прискореної автоматизації і роботизації всіх сфер виробництва і управління, прискореними темпами оно-влюється матеріально-технічна база, ключову роль у цьому процесі віді-грає інформаційна технологія, таким чином, техногенний характер цивілі-зації зберігається, піднімаючись на новий рівень;

4) інформаційна техніка набуває значущості, здійснюючи вплив на всі сфери суспільства, зростання важливості накопичення інформації спричиняє прискорення темпів суспільного розвитку;

5) виробничі індустріальні гіганти співіснують разом із великою кі-лькістю малих та індивідуальних підприємств;

6) виробництво все більшою мірою орієнтується не на об'єм (як у індустріальну епоху), а на якість продукції, різноманітність ринку, спожи-вача; вартість і цінність людської діяльності та її продуктів визначається тією якістю здібностей та інформації, що в них утілені;

7) змінюється професійна структура суспільства, що пов'язана як із відмиранням старих і появою нових професій, так і зі зміною співвідно-шення кількості працівників у них;

8) відбуваються якісні зміни в соціальній структурі суспільства: сім'ї, освіті, стратифікаційній системі тощо;

9) здійснюється подальша демократизація суспільства і методів державної діяльності, свобода членів суспільства, яка засновується на при-ватній власності, підвищується якість життя, зростає їх соціальна захище-ність;

10) держава як складна система, що самоорганізується, удосконалює свою структуру шляхом взаємодії законодавчої, виконавчої і судової вла-ди, а також влади інтелекту, що реалізується жорстким відбором на керівні посади всіх рівнів найбільш підготовлених, компетентних фахівців;

11) інформаційна технологія активно впливає на духовну культуру, формується комп'ютерна (віртосоціальна) культура, в тому числі захисту від непотрібної інформації.

На основі систематизації наявних підходів до трактування поняття “інформаційне суспільство”, робимо висновок, що основними його рисами є:

1) *інноваційність*, що формується в результаті нової глобальної со-ціальної революції, зумовленої вибуховим розвитком і конвергенцією ін-формаційних і комунікаційних технологій;

2) *домінування знання*, особливо теоретичного, одержаного завдяки безперешкодному доступу й умінню працювати з інформацією як з найва-жливішим соціальним і економічним ресурсом, основним джерелом про-дуктивності праці і влади;

3) *наявність глобальної мережі*, завдяки якій обмін інформацією не має часових, просторових і політичних меж.

Висновки. Таким чином, ґрунтуючись на узагальненні існуючих численних визначень інформаційного суспільства, з урахуванням зазначених вище рис, ми пропонуємо уточнити сутність цього соціального феномену.

На наш погляд, особливо важливим для розуміння сутності нового суспільства є поєднання духовного та матеріального чинників у інформації, оскільки, з одного боку, інформація формує матеріальне середовище життя людини, виступаючи в ролі інноваційних технологій, комп'ютерних програм, телекомунікаційних протоколів тощо, а з іншого – слугує культуроутворювальним засобом міжособистісних взаємин, постійно виникаючи, видозмінюючись і трансформуючись у процесі переходу від однієї людини до іншої.

Тож вважаємо, що *інформаційне суспільство* доцільно розуміти як якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що базується на домінуванні ролі інформації і знань, а також формуванні і споживанні інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які діють у глобальних масштабах, створюють мережеві комунікаційні відносини.

Список використаної літератури

1. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд / Кристофер Мей ; [пер. з англ. М. Войницька]. – К. : К.І.С., 2004. – 220 с.
2. Белл Д. Эпоха разобщенности: Размышления о мире XXI века. / Д. Белл, В.Л. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 956 с.
4. How Technology Sectors Grow: Benchmarking IT Industry Competitiveness 2008. A report from the Economist Intelligence Unit [Electronic recourse] // The Economist Intelligence Unit 2008. – Mode of assess: http://global.bsa.org/2008eiu/pr/ukraine_pr.pdf.
5. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики / Т. Стоуньер // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П.С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 396–398.
6. Kollock P. Communities in cyberspace: Introduction / P. Kollock, M.A. Smith // Communities in Cyberspace / ed. by P. Kollock, M.A. Smith. – London ; New York : Routledge, 1999. – P. 3–25.
7. Турен А. От обмена к коммуникации: рождение программированного общества / А. Турен // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П.С. Гуревича. – М. : Прогресс, 1986. – С. 410–431.
8. Toffler A. Future Shock / A. Toffler. – New York : Random House Publishing Group, 1984. – 561 p.
9. Тоффлер Е. Третья волна (The Third Wave) / Елвін Тоффлер ; [пер. Андрій Євса ; ред. Віктор Шовкун]. – К. : Всесвіт, 2000. – 481 с.
10. Brzezinski Z. Between Two Ages: America's Role in the Technotronic Era. / Z. BrzezinskiЮ. – N. Y. : Penguin (Non-Classics), 1970. – 352 p.
11. Канн Г. Грядущий подъем: экономический, политический, социальный / Г. Канн // Новая технократическая волна на Западе / [под ред. П.С. Гуревич]. – М. , 1986. – С. 169–170.
12. Кастельс М. Информационная эпоха, экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ-ВШЭ, 2000. – С. 199–268.

13. Моисеев Н.Н. Информационное общество как этап новейшей истории / Н.Н. Моисеев // Свободная мысль. – 1996. – № 1. – С. 76–82.

14. Щербина В.М. Евристичний потенціал інформаційного суспільства. Ринок праці та зайнятість населення / В.М. Щербіна // Науково-виробничий журнал. – 2010. – № 4. – С. 52–56.

15. Сурмін Ю.П. Проблема синтезу методологій розвитку України [Електронний ресурс] / Ю.П. Сурмін // Державне управління теорія та практика : електронне наукове фахове видання. – 2005. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej1/>.

Стаття надійшла до редакції 31.01.2014.

Черноус Л.С. К вопросу о сущности и основных признаках информационного общества

Статья посвящена рассмотрению существующих в социологической литературе подходов к определению сущности информационного общества. Систематизированы базовые понятийные элементы, которые предлагаются разными учеными в проанализированной научной литературе. Делается вывод, что основными чертами информационного общества являются: инновационность, доминирование знания, наличие глобальной информационной сети.

Ключевые слова: общество, информация, информационное общество, знание, инновационность, информационные технологии, глобализация, социальные сети, социотехническая эволюция.

Chyrnaus L. Tto the essence and basic characteristics of information society

The article is devoted to the consideration of the existing approach to determination of the essence of informational society in sociological literature. The base elements of determinations that is offered by different authors are systematized. Drawn conclusion, that the basic lines of informative society are: innovativeness, prevailing of knowledge, presence of global informative network.

Key words: information society, information society, knowledge, inovacijnist', information technology, globalization, social networks, sociotekhnicheskâ evolution.

УДК 316.346.32-053.6;316.774

Н.П. ЧУТОВА

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕДІА-КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується сучасний стан соціального інституту мас-медіа, розкривається маніпулятивний вплив ЗМІ на свідомість сучасної молоді, обґрунтовується необхідність нової державної стратегії в медіаосвітній молодіжній політиці, пропонуються шляхи підвищення медіа-культури молоді.

Ключові слова: мас-медіа, ціннісні орієнтації, молодь, маніпуляція, масова культура, соціальна інтеракція, медіаосвітня політика, медіа-культура.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Майбутнє людської цивілізації залежить від того, які цілі переслідує людина і якими цінностями вона керується у своїй діяльності в природному і соціальному світі. Ціннісна система молодих людей, з огляду на вікові особливості даної соціально-демографічної групи, знаходиться у процесі формування, через те будь-який неоднозначний вплив містить ризик ціннісно-мотиваційної дезорієнтації та кризи ідентифікації.

Процес комерціалізації мас-медіа веде до широкого використання маніпулятивних технологій в інтересах медіа-власників, розповсюдженню “соціальних інфекцій” (ідей споживання, гедонізму та бездуховності), які перешкоджають самоідентифікації молодих людей і включенню їх до соціального організму, тому проблема медійного впливу на молодіжну свідомість набуває особливої актуальності. Використання механізму соціальної інтеракції мас-медіа та молоді свідчить про те, що мас-медіа є не тільки потужним транслятором великого об’єму різноманітної інформації, але й специфічним соціальним актором, який детермінує повсякденні поведінкові моделі та смакові уподобання населення, в тому числі й молоді. У конкурентній боротьбі за молодіжну аудиторію ЗМІ активно виступають проти традиційних інститутів соціалізації та беруть за основу їх класичні методи, але в підсумку досягають негативних результатів, тому що не стільки надають знання та інформацію, скільки нав’язують певні способи мислення, міфологізують свідомість, практикують фрагментарний виклад інформації, прищеплюють інтерес до ірраціонального, стереотипізують дійсність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливовості мас-медіа на свідомість індивіда завжди викликала гострий інтерес багатьох зарубіжних і вітчизняних учених. У свій час соціологи В. Парето і К. Мангейм зазначили двояку роль ЗМІ, що виявляється, з одного боку, в маніпулюванні суспільною думкою, з другого, в підтримці людей у склад-

них ситуаціях. Маніпулятивним технологіям ЗМІ присвячено роботи Т. Адорно, Ж. Бодрійяра, П. Бурдьє, Є. Головахи, Г. Гербнера, Б. Грушина, Г. Дебора, С. Кара-Мурзи, Н. Костенко, Г. Лассуелла, У. Ліппмана, М. Маклюєна, Г. Маркузе, А. Моля, М. Назарова, Г. Почепцова, Ю. Хабермаса, С. Холла та ін. Питання, пов'язані з впливом мас-медіа на формування ціннісних орієнтацій і уявлень, розглядалися в працях Е. Денніса, Л. Зазнобіної, А. Маслоу, В. Осовського, Л. Сокурянської, С. Толмачової, І. Фомічової, К. Ховланда, О. Шарікова, М. Яницького і багатьох інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виходячи з того, що мас-медіа відіграють головну роль в адаптації та соціалізації молодих людей, актуалізується проблема розробки нових принципів медіаосвітньої політики в молодіжній аудиторії, виникає нагальна потреба в підвищенні рівня медіакомпетентності (грамотності) в молодіжному середовищі. Молодь повинна навчитися розпізнавати маніпулятивні та технологічні прийоми, які широко застосовуються в ЗМІ, вміти аналізувати інформацію та грамотно здійснювати її відбір.

Мета статті: запропонувати шляхи підвищення медіа-культури молодих людей завдяки удосконаленню механізму соціальної інтеракції мас-медіа й сучасної молоді. Для досягнення мети необхідно вирішити такі **завдання:** проаналізувати сучасний стан соціального інституту мас-медіа, розкрити маніпулятивний вплив ЗМІ на свідомість сучасної молоді, виявити тенденційні ціннісні орієнтири молодих людей, обґрунтувати необхідність нової державної стратегії в медіаосвітній молодіжній політиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що в українському законодавстві в сфері регламентації діяльності загальнонаціональних і регіональних мас-медіа чітко представлено головні принципи, визначено ключові терміни, сфери дії, затверджено гарантії свободи діяльності теле- й радіоорганізацій, існують певні недоліки, які гальмують функціонування соціального інституту мас-медіа. Дотепер залишаються відкритими питання щодо впливу медіа-власників на специфіку добору й аналізу інформаційних матеріалів, економічної та політичної залежності ЗМІ від різних фінансово-політичних груп, створення громадського телебачення, підготовки та росту кадрового професіоналізму. Медіа-власники, за суттю, позбавили споживачів медіа їхнього головного права – повноцінної інтерактивності / адекватного зворотного зв'язку з медіа-актором. Результати соціологічних опитувань свідчать, що сучасні українські мас-медіа не стали структурою, здатною розробляти ефективну програму медіа-стратегій, що захищають інтереси як держави, так й окремої людини, та відтворюють традиційну систему цінностей нашого суспільства. На фоні цих процесів загострилася проблема конструктивного духовно-морального управління суспільства діяльністю медіа та громадянської відповідальності ЗМІ за інформаційний продукт. Проблема захисту свободи слова, незалежності мас-медіа як ніколи є актуальною.

Незважаючи на існування цілого ряду законів, спрямованих на захист свободи, незалежності масової інформації, в суспільстві склалася ситуація, коли інститут самостійних мас-медіа майже не потрібен. Дійсно, з одного боку, за твердженням соціолога Н. Романович, актори четвертої влади є “підвладними умовностям, неформальним нормам, інтересам редакції, комерційним інтересам, міркуванням власної безпеки, комфорту”, й, більш того, більшість журналістів не бажають іти проти течії, щоб донести свою точку зору до публіки, та “комерційні інтереси часто диктують головну лінію поведінки конкретного ЗМІ” [2, с. 84]. З другого боку, суспільство, в якому тільки починають формуватися громадянські позиції, не будь-яку правду “готове прийняти” та відмовитися від загальновідомих міфів, стереотипів [там само]. Важливо й те, що в умовах ринкової конкуренції мас-медіа не зацікавлені “в неринкових поглядах і неринкових формах відносин у суспільстві” [1, с. 27]. Цим пояснюється висока орієнтованість медіа-індустрії на дозвоільно-розважальну тематику, збільшення ліцензованих шоу-програм західного зразку, кількісний ріст комерційних мас-медіа з розширенням інформації, що має соціальне переважання та спрямована на задоволення низьких потреб та інтересів людини. Інформаційно-пізнавальні інтереси молоді задовольняються в незначній мірі. Дійсно, складається враження, що різні розважальні передачі, представлені у формі видовищних інтелектуальних вікторин, пробуджують пізнавальний інтерес молоді. Але при більш глибокому дослідженні соціологи помічають, що “пропагуються не просто фінансові цінності, а цінності наживи”, укорінюється культ “легких грошей”, що пов’язано “з можливістю, й навіть бажаністю, зниження морального бар’єру, якщо не повного його руйнування”; все це вигідно тим “суб’єктам соціальних інтересів, які прагнуть відволікти масову свідомість від усвідомлення справжніх причин соціального неблагополуччя” [3, с. 87].

Можна стверджувати, що інститут мас-медіа, соціалізуючи молодих людей, не відповідає суспільним потребам, тому що не забезпечує всебічного глибокого інформування молодіжної аудиторії, не використовує свої технологічні можливості для засвоєння молоддю культурно-історичних та духовних надбань суспільства, недооцінює пізнавального інтересу, властивого у більшій мірі саме цій соціально-демографічній групі. Молоді люди мусять споживати те, що пропонують сучасні ЗМІ. Необхідно зазначити, відповідно до результатів нашого соціологічного дослідження, що сучасна молодь, інтуїтивно розуміючи сутність запропонованої медійної інформації, проте довіряє їй. Залежність свідомості молоді від медійної впливовості значно зростає у випадках узгоджених дій різних ЗМІ, хоча неможна не враховувати й кумулятивний ефект мас-медіа, коли постійно транслюється певна концепт-інформація.

Загалом, аналіз теоретичного й емпіричного матеріалу свідчить про необхідність нової державної стратегії в медіаосвітній молодіжній політи-

ці. При цьому йдеться не тільки про те, щоб українська молодь могла критично осмислювати медійну інформацію, але й про значне підвищення ролі мас-медіа як провідного агента в процесі молодіжної соціалізації. Нова медіаосвітня молодіжна політика – це відкриття молодіжних медіацентрів у загальноосвітніх, вищих навчальних закладах, клубів телеглядачів і читачів, що формують молодіжне медіасередовище, організація дитячих та юнацьких інформаційно-пізнавальних періодичних видань, кількісно-якісне зростання теле- й радіопередач, створення конструктивного суспільного контролю над інформаційним потоком, який існує, й за необхідності його корекція. Медіа все ж таки повинні додержуватися освітньої та виховної орієнтованості, тому необхідно, щоб навіть розважальні теле- й радіопрограми мали зміст, спрямований на відродження дискредитованих традиційно-ментальних цінностей.

Аналіз ціннісної системи сучасних молодих людей дозволяє стверджувати, що в українському молодіжному середовищі формується нова ціннісна система, орієнтована на індивідуалізм і прагматизм, яка знаходиться в протиріччі з традиційно-ментальними уявленнями та установками. Частина традиційних цінностей, знаходячись на периферії ціннісної свідомості молодих людей, не втрачають свого значення й, мабуть, при певних умовах життя та виховного впливу можуть повернутися на попередні позиції. На цьому фоні завдання ЗМІ – пов'язати молодь з традиційним соціокультурним середовищем і відтворити соціально значущі ціннісні орієнтації, адекватні сучасним умовам і потребам суспільства.

Вважаємо, що сучасна молодь є не тільки об'єктом формування і виховання, але й суб'єктом, який бере активну участь у пошуку конструктивних рішень у проблемних життєвих ситуаціях і виявляє себе в процесі соціальної творчості. Інститут мас-медіа не бере до уваги цей новий тип комунікативних відносин, тому що не може перебороти протиріччя між великим соціальним досвідом, накопиченим у нашому суспільстві різними соціальними групами, й можливістю транслювати цей духовно-моральний потенціал у молодіжне середовище. Сучасні мас-медіа відчужено від справжньої ментальності української молодіжної аудиторії, внаслідок того, що їх інтереси не перехрещуються. Застосування маніпулятивних технологій передбачає розуміння аудиторії як об'єкт впливу та управління, тобто мас-медіа знаходяться “над” медійними споживачами, сприяють їх дефектності, тому виникає ефект “розірваної комунікації”. Тільки в ситуації ідентифікації ЗМІ з аудиторією, коли спільно з глядачами / читачами вони беруть участь у пошуку оптимальних рішень тих чи інших життєвих проблем, удосконалюються діалогові медіа-стратегії, під час яких і відбувається збіг інтересів і потреб медіа та їх аудиторії споживачів.

Відповідно до результатів наших соціологічних досліджень, пріоритетом у медіаспоживанні української молоді є електронні мас-медіа, а найбільшою популярністю серед них користується Інтернет. Віртуальна дійс-

ність освоюється молодими людьми динамічно: спочатку вона була предметом дослідження, потім стала сферою розваг, а сьогодні – це створення власного медіасередовища, яке є майданчиком для самовираження та проявлення креативності. Проблема полягає в тому, якими моральними критеріями будуть керуватися “творці” нових форм мас-медіа. Для рішення даної проблеми необхідно, щоб традиційні ЗМІ, виконуючи виховну функцію, стали прикладом трансформації людиною з об’єкту впливу в суб’єкт соціальних процесів. У контексті зазначеного вище, на нашу думку, актуальним є створення сучасної молодіжної періодики, в яку входить видання газет, журналів, збірників, альманахів, в якості каналу передачі інформації від світу дорослих духовному світу молодих людей. Змістом цих видань повинні стати проблеми і питання, що дійсно цікавлять молодь і допомагають поновити комунікативний діалог поколінь і передати багатий духовний, інтелектуальний соціальний потенціал молодим людям. Медійна інформація повинна сприяти саморозвитку та самоосвіті молоді, становленню її ціннісної системи, отже, мас-медіа необхідно розвивати механізм зворотного зв’язку з цільовими аудиторіями, встановлювати прямі контакти з молодіжними об’єднаннями / спілками, залучати молодь до співучасті в реальних креативних проектах і підтримувати в її медіаторчості. Дуже важливо, щоб усе це розмаїття форм медіаосвіти було спрямовано на реальні практичні результати (з’явлення нових радіо- й телепрограм, періодичних видань, які адекватно відбивають інтереси та потреби молоді, переорієнтація її смаків і медіапереваг на суспільно значущі проблеми / теми), на вдосконалення медіаосвітніх технологій і стратегій, знайомство з новачками в сфері комунікацій.

Обов’язковим є соціологічний моніторинг, який дозволяє відстежити зміни в молодіжному медіасередовищі, його ціннісних уявленнях та орієнтаціях, медійних переваг для розвитку подальших медіаосвітніх стратегій.

На нашу думку, підвищення рівня медіакультури молоді сприятиме критичному засвоєнню отриманої інформації, розвитку культури мовлення та спілкування, більш того, актуалізації громадянського самостановлення молодих людей. Змінення цільової аудиторії потребує кардинальних змін інституту мас-медіа, який муситиме визначити головною метою своєї діяльності об’єктивність подачі інформації, позитивний погляд на дійсність і креативність мислення, які сприятимуть формуванню в суспільстві соціально-позитивних орієнтацій.

Висновки. Виходячи зі сказаного вище, приходимо до розуміння, що в соціокультурній ситуації, яка сьогодні склалася, суспільству та державі необхідно консолідувати зусилля з нейтралізації деструктивної впливовості мас-медіа на молодіжну аудиторію, мобілізувати соціологів, педагогів, психологів, працівників медіа-індустрії для розвитку та впровадження нових перспективних проектів зі створення суспільно значущих медійних продуктів, які забезпечили б ефективне функціонування процесу соціалізації, спри-

яли б духовній єдності та гармонічному міжкультурному діалогові молодих людей з соціально-історичним, матеріальним досвідом поколінь, народів, країн. Державна медіаосвітня молодіжна програма, на нашу думку, повинна допомогти молодим людям визначитися в сучасному медіапросторі, виявити ті ЗМІ, які націлені на співпрацю, на суб'єктно-суб'єктні відносини, на ствердження істинно гуманістичних цінностей, а значить, гарантувати духовне здоров'я та ефективну самореалізацію української молоді.

Список використаної літератури

1. Иванов В.Н. Массовая коммуникация в условиях глобализации / В.Н. Иванов, М.М. Назаров // Социс. – 2003. – № 10. – С. 22.
2. Романович Н.А. Региональные СМИ: возможности и проблемы / Н.А. Романович // Социс. – 2006. – № 4. – С. 84.
3. Федотова Л.Н. Социология массовой коммуникации: теория и практика / Л.Н. Федотова. – М., 2004. – С. 48–49.
4. Федоров А.В. Медиаобразование: история, теория и методика / А.В. Федоров. – Ростов-на-Дону : Изд-во ЦВВР, 2001. – 708 с.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2014.

Чутова Н.П. Стратегия развития медиа-культуры украинской молодежи в информационном обществе

В статье анализируется современное состояние социального института СМИ, раскрывается манипулятивное воздействие СМИ на сознание современной молодежи, обосновывается необходимость новой государственной стратегии в медиаобразовательной молодежной политике, предлагаются пути повышения медиа-культуры молодежи.

Ключевые слова: *СМИ, ценностные ориентации, молодежь, манипуляция, массовая культура, социальная интеракция, медиаобразовательная политика, медиа-культура.*

Chutova N. The development strategy of media culture Ukrainian youth in the information society

The article analyzes the current state of social institution the media, disclosed manipulative influence of the media on the minds of modern youth, substantiates the necessity of a new government strategy in media education youth policy, offered ways to increase media culture of young people.

Key words: *the mass media, value orientations, young people, manipulation, mass culture, social interaction, media education, media culture.*

РЕЦЕНЗІЇ

А.С. ЛОБАНОВА

**ФИГУРЫ И МАСКИ: ФИЛОСОФСКАЯ РЕФЛЕКСИЯ
ЯНА КУРОВИЦКОГО**
(РАЗМЫШЛЕНИЯ НАД КНИГОЙ “ФИГУРЫ И МАСКИ
В ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ПРАКТИКАХ” ПОЛЬСКОГО ФИЛОСОФА
ЯНА КУРОВИЦКОГО¹)

В конце 2013 г. и начале 2014 г. украинское общество вступило в чрезвычайно сложный период своей жизни. Разгоны органами внутренних дел студенческих акций в поддержку евроинтеграции с применением насилия, восставший Евромайдан против политики Президента В. Януковича, расстрелы протестующих; бегство Президента с Украины, псевдореферендум в Крыму и его аннексия Российской Федерацией, сепаратистские и террористические и действия в восточных (Донецкой и Луганской) областях, потоки российской псевдо и лжеинформации и... сотни убитых и раненых – военных и мирных жителей – всё это украинская реальность, которая ошеломила не только жителей Украины, но и всё мировое сообщество. Кроме того, происходящее в стране поставило перед обществом и прежде всего его интеллектуальной элитой сложные вопросы: каковы причины происходящего? Как остановить эту безумную сепаратистскую и террористическую агонию? К сожалению, на эти вопросы найти ответы не легко. Ясно одно: украинское общество находится на историческом переломе: с одной стороны у него появился реальный шанс динамично осуществить радикальные реформы экономической, политической и судебной систем, искоренить коррупцию и выйти на европейский путь развития, с другой – снова, как и в прошедшие годы независимости, создавать видимость реформ и оставаться на обочине демократических процессов. Очевидно, что большинство избирателей, поддержавших 25 мая 2014 г. на президентских выборах кандидатуру Петра Порошенко, связали с его деятельностью большие надежды на восстановление мирной жизни в стране и выход её на новый прогрессивный путь развития.²

Именно в такие периоды общественных потрясений и исторических переломов обостряется желание найти в научной или публицистической литературе объяснение причин тех явлений и процессов, логика протекания которых не укладывается в привычное восприятие и понимание.

¹ Kurowicki J. Figury i maski w praktykach ideologicznych / J. Kurowicki. – Warszawa : Instytut Wydawniczy “Książka i Prasa”, 2013. – 215 с.

И в этой связи настоящей сокровищницей мудрых мыслей и идей для меня стала книга известного польского философа профессора Яна Куровицкого “Фигуры и маски в идеологических практиках”, вышедшая в издательском Институте “Книга и работа” в Варшаве в 2013 г. Работа заинтересовала прежде всего своим названием, которое органично вписывается в проблематику социальной мимикрии, исследование сущности которой входит в сферу моих научных интересов. А маски, социальные псевдоролли, маскировки, имитации являются инструментами и способами осуществления всех форм мимикрии, в том числе и политической.

Во-вторых, она написана в эссеистическом жанре, который характеризуется стремлением автора не только представить свою личностно-научную позицию в видении определённой темы, но и окрасить её образной презентацией собственных чувств, эмоциональных переживаний, используя поэтичность, афористичность и свободный композиционный стиль повествования.

Книга состоит из шести тематических разделов: “Современная Медея или заколдованные этика и политика”, “Легенда старой Польши”, “Дон Кихот как внебрачное дитя философской необходимости”, “Парадокс фигур коня и конюха в структурах власти”, “О чтении Маркса, когда он стал чудовищем” и “Электронный Медиа-Бог или религия и политика в аттракционах”, в каждом из которых представлено от четырёх до десяти тематических эссе (всего 39). Предвосхищая чтение книги, Ян Куровицкий признаётся читателю, что в последние годы, размышляя над проблемами современности, его ни на минуту не покидал “демон неповиновения”, который не позволял ему мыслить стандартно и стереотипно, а постоянно будоражил воображение, формируя всё новые и новые мысленные представления, которые противостояли распространённым и общепринятым в обществе мифологемам. Его мысли постоянно флуоресцируют и глубоко проникают в сферу отношений между этикой и политикой; специфику поляков и Польши как идеологических фигур; в причины донкихотства тех, кто связывает свои надежды с прошлым; в особенности взаимосвязей вождей и их подданных; в позиции тех, кто олицетворяет Маркса с образом чудовища и наконец в ценности религии и Костёла, которые растрачивают их в дешёвых аттракционах и медийных продуктах. Мысленные инсталляции, появившиеся у автора в результате философской рефлексии на эти темы, и легли в основу сюжетных линий представленных в книге эссе. “Этот демон неповиновения, – пишет Ян Куровицкий, – вынуждал меня мыслить по-иному в отличие от большинства соотечественников, ... дистанцироваться от людей и мира” [1, с. 8]. Именно в этом и проявляется философско-бунтарская сущность учёного-писателя, поскольку он понимает, что суэта жизни притупляет критичность мышления, засоряет сознание стереотипами и мифами, снижает способность мыслить нестандартно и инновационно. Большое видится на расстоянии – гласит народная мудрость, которой и следует автор. Я. Куровицкий убедительно развивчивает идеоло-

гему, существовавшую в общественном сознании о том, что до системной трансформации (до 1989 г.) в Польше был построен коммунизм и только благодаря антикоммунистической оппозиции началось строительство капитализма. По мнению автора, государственный капитализм проявлялся в Польше и до 1989 г., а начало трансформационных процессов охарактеризовалось перевоплощением его функционеров в акционерных капиталистов. В отличие от многих современных польских философов, Ян Куровицкий не боится признаться, что по прежнему считает исторический материализм методологической основой выяснения механизмов, объясняющих, почему люди становятся специфическими фигурами в общественном мире и в практиках идеологических [1, с. 144].

Пытаясь понять, почему К. Маркс в восприятии многих поляков ассоциируется с образом чудовища, учёный пишет: “чудовище это имеет отличительные черты, присущие как его еврейской национальности, так и его локализации среди немцев. И никому не нужно в Отчизне Девы Марии и благословенного Яна Павла II доказывать, что пришлось нам вытерпеть и что ещё можно ожидать от немцев и евреев: то же, что и от россиян” [1, с. 145].

В этой связи стоит вспомнить, что в истории и поляков, и украинцев было немало драматических страниц, связанных с россиянами и с их имперскими территориальными притязаниями. Но кто бы мог подумать о том, что в начале XXI века, во время наличия мирных международных соглашений и меморандумов, российские разведывательные службы и наёмники будут подогревать сепаратистские настроения и осуществлять террористические операции на территории суверенной Украины, аннексировать Крым, прикрываясь мирными жителями как живыми щитами, вести агрессию против украинского народа, которого последние 70 лет россияне называли братственным? Трудно поверить в то, что большинство россиян сегодня ослеплено потоками дезинформации о ситуации в Украине и зомбировано путинской пропагандой о якобы существующем насилии над русскоязычным населением.

Информационная война, развязанная Президентом Российской Федерации В. Путиным и правительством против украинского народа и мирового сообщества стала возможна, благодаря новым медиа-технологиям, которые реализовывались в телевизионном и интернет-пространстве. И надо отдать должное прозорливости Яна Куровицкого, который в своём эссе “Перед алтарём телевизора” замечает, что “раньше медиа в общем (в том числе телевидение) представляли собой только внешне доброжелательный узкий идеологический аппарат государства. Очерчен он был как “информационный”, хотя уже тогда это не вполне отвечало реальности. Представляется между тем, что только он единственный кормит – как ещё в 1970 г. подчеркнул Луи Пьер Альтюссер – “ежедневными дозами национализма, шовинизма, либерализма, морализма и т.п.” [1, с. 168].

Каждое эссе, представленное в книге, достойно внимания и уважения к позиции автора, поскольку они насыщены не просто образными мыслеформами, а ведут читателя по сложным и противоречивым лабиринтам человеческих отношений и общественных процессов, раскрывая перед ним богатый внутренний мир их автора. И поэтому книга Яна Куровицкого будет интересна всем тем, кто любит, как выражается сам автор, “интеллектуальные путешествия под течением, потому что зажаты корсетами политической правильности, существующими гуманистическими и моральными представлениями, светскими приличиями или религиозными догматами”.

Список использованной литературы

1. Kurowicki J. Figury i maski w praktykach ideologicznych / J. Kurowicki. – Warszawa : Instytut Wydawniczy “Książka i Prasa”, 2013. – 215 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Амірова Раїса Іскандерівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціальних наук, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Бородіна Наталія Василівна – вчитель-методист загальноосвітньої середньої школи № 33, м. Кривий Ріг.

Братченко Людмила Євгеніївна – старший викладач кафедри соціології та економіки КПП, ДВНЗ “КНУ” Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Візниця Юрій Васильович – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії і соціальних наук, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Грабовець Ірина Володимирівна – кандидат соціальних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Карольчук Едуард – доктор філософії, викладач, Регіональний центр навчання вчителів та педагогічної інформації (м. Рибнік, Польща).

Коломоєць Таміла Григорівна – старший викладач кафедри дошкільної освіти, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Комарова Олена Олексіївна – асистент кафедри соціології та економіки, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Комісаренко Андрій Миколайович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і соціальних наук, ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Комих Наталія Григорівна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара.

Кузьор Олександра – доктор хабілітований, професор, завідувач кафедри прикладних суспільних наук відділу управління та соціальних організацій, Сілезька політехніка (Польща).

Лаже Оксана Володимирівна – старший викладач кафедри соціології, психології та гуманітарних дисциплін, Криворізький факультет, Запорізький національний університет.

Лобанова Алла Степанівна – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Нагорний Андрій Ігоревич – кандидат соціологічних наук, директор КП “Інститут розвитку м. Кривого Рогу”.

Ніколенко Вадим Вікторович – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара.

Паранько Ігор Степанович – доктор геологічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії та методики викладання, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Пантелєєва Наталія Борисівна – асистент кафедри економічної і соціальної географії та методики викладання, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Петко Єлізавета Олександрівна – аспірант кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Плішка Богдан – доктор філософії, ад’юнкт кафедри прикладних суспільних наук відділу соціальних організацій та управління, Сілезька політехніка в Забже (Польща).

Славіна Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Тарасова Ольга Андріївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Чакон Дорота – доктор філософії, ад’юнкт кафедри прикладних суспільних наук відділу соціальних організацій та управління, Сілезька політехніка в Забже (Польща).

Черноус Людмила Сергіївна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Чутова Наталія Павлівна – кандидат соціологічних наук, викладач кафедри соціально-економічних дисциплін, Криворізький медичний коледж.

Шепелева Ганна Андріївна – аспірант кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Широкова Євгенія Олексіївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Широкова Маргарита Сергіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та економіки, Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ “Криворізький національний університет”.

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 61

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15340-3912Р від 22 червня 2009 р.*

Дизайнер обкладинки Я.В. Зоська

Підписано до друку 20.05.2014 р.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризограф. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. 10,51. Обл.-вид. арк. 10,60. Тираж 300 прим. Зам № 31-14Ж.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б
тел. (0612) 220-58-42, 63-99-73; Jadransky@yandex.ru, kov-vlad@yandex.ru

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.